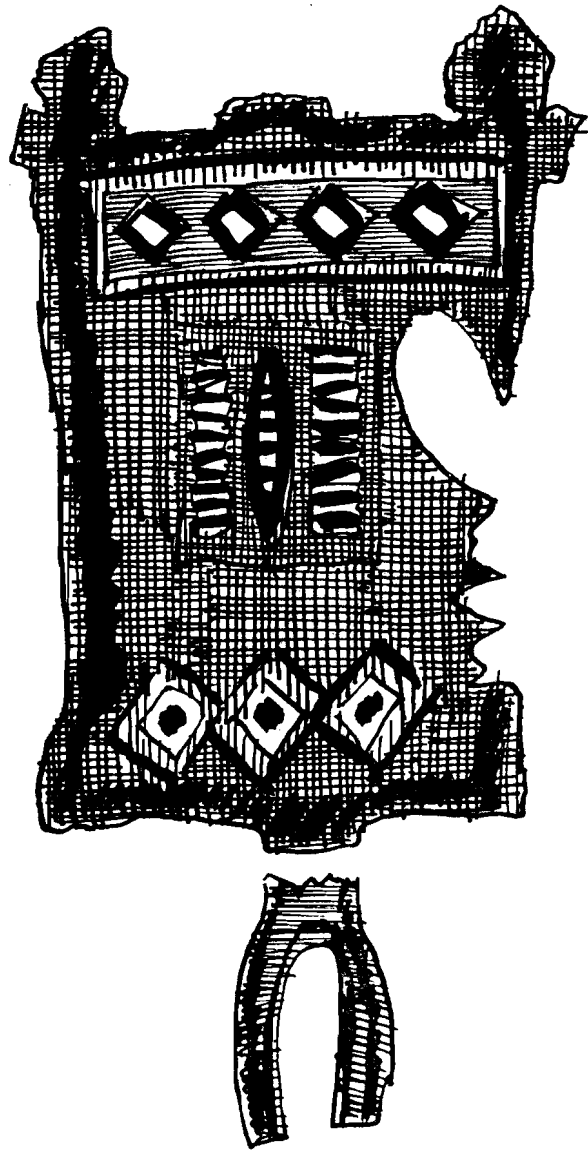
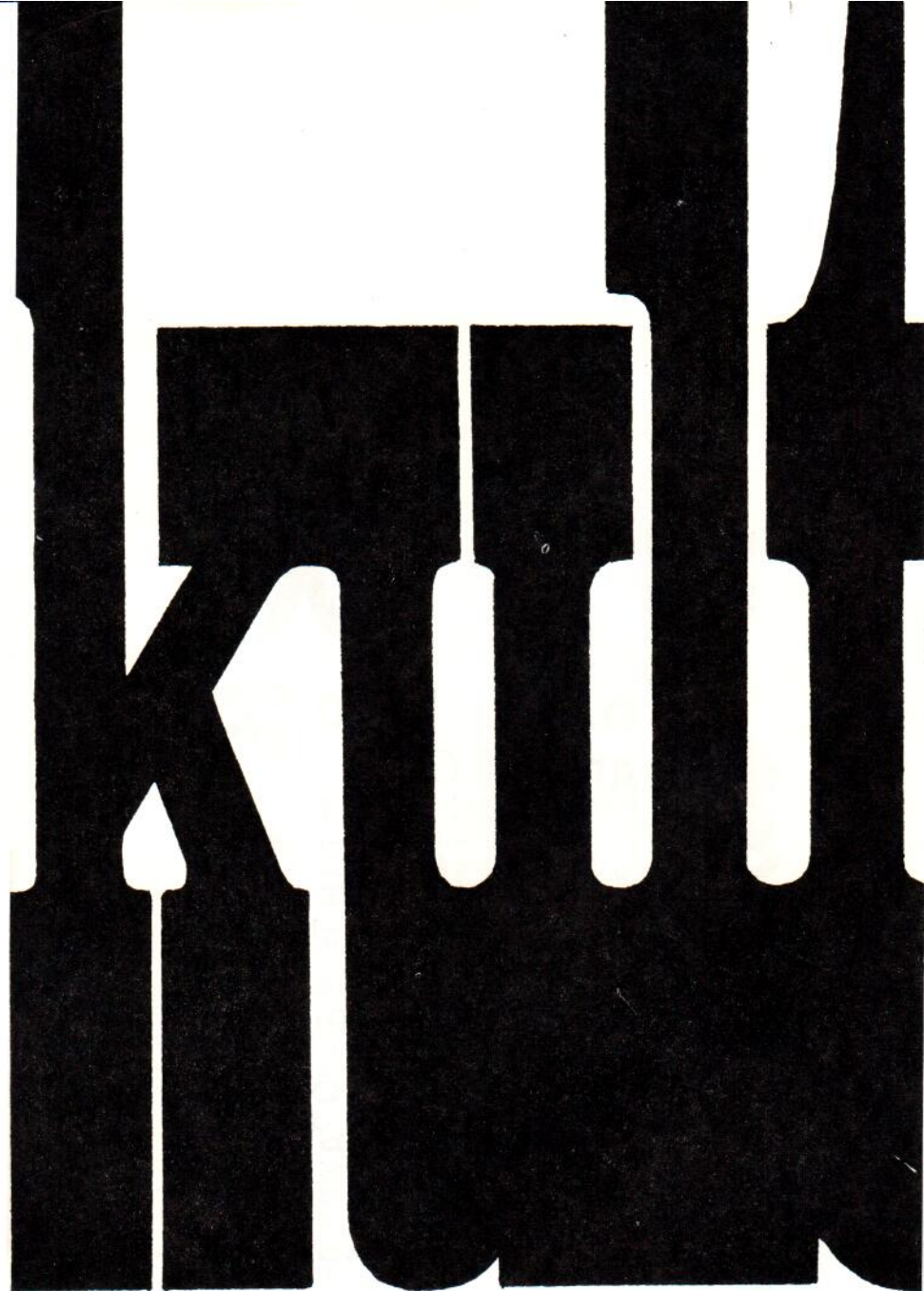

KULTURA

Teorija

**ČASOPIS ZA TEORIJU I
SOCIOLOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

KULTURA

REDAKCIJA

RANKO BUGARSKI
RADOSLAV ĐOKIĆ
SVETA LUKIĆ
SLOBODAN MAŠIĆ
RANKO MUNITIĆ
MILOŠ NEMANJIĆ
(odgovorni urednik)

MIRJANA NIKOLIĆ
RUŽICA ROSANDIĆ
OPREMA
BOLE MILORADOVIĆ

LEKTOR

ILIJA MOLJKOVIĆ

CRTEŽI

VLADISLAV TODOROVIĆ-ŠILJA

METER

DRAGOSLAV VERZIN

Ovaj tematski broj pripremio je i uredio
dr RANKO BUGARSKI

Izdaje: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka,
Beograd

Redakcija časopisa »Kultura«, Beograd, Nemanjina 24,
II sprat, telefon 656-869.

Izlazi četiri puta godišnje. Cena jednog broja 15 din.
Godišnja pretplata 40 din. za ustanove 60 din. za ino-
stranstvo 120 din. Pretplata se šalje na adresu: Zavod
za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nema-
njina 24/II. Ziro račun 60806-603-8836 s naznakom »Za
časopis Kulturus«.

Rukopise slati u dva primerka s rezlmeom.

KULTURA-Review for the Theory and Sociology of
Culture and for Cultural Policy (Editor in Chief, Miloš
Nemanjić), Beograd, Nemanjina 24/II, tel. 656-869. Publi-
shed quarterly by Zavod za proučavanje kulturnog raz-
vitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Single copy U. S. \$ 3
— Annual subscription U. S. \$ 8 should be sent to
Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd,
Nemanjina 24/II. Account c/o Beogradska banka
60811-620-16-1-320091-02090 Please send all contribution
in 2 copies with a summary.

Stampa grafičko preduzeće »Slobodan Jović«, Beograd

SADRŽAJ

Ranko Bugarski

JEZIK I DRUSTVO

8

Edvard Sapir

JEZIK I SREDINA

33

Džon Gamperc

TIPOVI JEZIČKIH ZAJEDNICA

47

Jurjel Vajnrajh

JEZICI U KONTAKTU

58

Ajnar Haugen

DIJALEKT, JEZIK, NACIJA

74

P. Sloka Rej

STANDARDIZACIJA JEZIKA

89

Valter Tauli

PRAKTIČNA LINGVISTIKA: TEORIJA JEZIČKOG
PLANIRANJA

99

Džoša Fišman

SOCIOLOGIJA JEZIKA

104

Bazil Bernstajn

RAZRAĐENI I OGRANIČENI KODOVI

116

5

Viljem Labov
PROUČAVANJE JEZIKA U DRUŠTVENOM
KONTEKSTU

123

Del Hajmz
O KOMUNIKATIVNOJ KOMPETENCIJI

129

Damir Kalogjera
U PRILOG POJMU KOMUNIKATIVNE
KOMPETENCIJE

138

Melanija Mikeš
TIPOLOGIJA DVOJEZIČNOSTI U VASPITNO-
-OBRAZOVNOM SISTEMU VOJVODINE

147

Ivan Čolović
UVOD U ANALIZU NOVINSKIH TUŽBALICA

168

Prikazi

Ranko Bugarski
NEKE NOVIJE PUBLIKACIJE IZ
SOCIOLINGVISTIKE

180

SPISAK NAVEDENIH DELA

190

SUMMARY

198

Nije nimalo slučajno da poslednjih godina u svetu, pa i kod nas, sve više raste naučno interesovanje za probleme jezika. Ako je neko vreme teorija o jeziku stagnirala, noviji i najnoviji radovi sa ovog područja svedoče o svem bogatstvu ove tematike.

Možda je pojava kinematografije i televizije za trenutak pothranila iluziju da jezička komunikacija gubi nešto od svoga značaja. Međutim, ne treba zaboraviti Hegelovu misao da je sve što za čoveka postoji posredovano jezikom. Izvan kategorija jezika postoji haos i nerazumevanje. Ako kroz prizvodnu praksu, služeći se tehnikom, čovek savlađuje i preobražava prirodu, on kroz jezičku praksu savlađuje tu izmenjenu prirodu, oblikuje je, naznačuje i sistematizuje. Možda je Suzana K. Langer to najeksplicitnije izrazila sledećim rečima: „U jeziku nalazimo ničim nespontanu, usavršenu upotrebu simbolike, svedočanstvo artikulisanog pojmovnog mišljenja; čini se da bez jezika ne postoji uopšte ništa što bi ličilo na eksplicitnu misao”.

Zbog toga je i redakcija časopisa „Kultura” odlučila da ovaj svoj tematski broj posveti jeziku i društvu. Poveravajući uređivanje broja dr Ranku Bugarskom, vanrednom profesoru Filološkog fakulteta u Beogradu, inače članu redakcije, želeli smo da čitaocima našeg časopisa prezentiramo koherentnu celinu koja će obuhvatiti većinu najznačajnijih predstavnika današnje teorijske misli o jeziku u društvenom kontekstu.

JEZIK I DRUŠTVO

1. PRILAZ TEMI

Priroda čoveka kao društvenog bića s jedne strane uslovljava sâmo postojanje društvenih zajednica, a s druge određuje mesto pojedinaca u njima. Saobraćaj unutar i između takvih grupa obavlja se na mnogo načina, ali uvek podrazumeva, neposredno ili posredno, jedno osnovno sredstvo — jezik. Zato pojam društvenog bića uključuje pojam jezičkog bića, a tema o jeziku i društvu postaje ne samo nezaobilazno temeljna nego i praktično neiscrpna u svojim mnogobrojnim i raznolikim vidovima. Nastali zajedno, jezik i društvo samo tako i opstaju.

Ako čoveka za trenutak osmotrimo na tri glavna plana njegovog postojanja, lako ćemo se uveriti da upravo jezik igra jednu od značajnih uloga u utvrđivanju njegovog identiteta na svakom od njih. Posedovanje moći govora, kao jedne opšteljudske i samo ljudske sposobnosti, važan je deo definicije vrste *homo sapiens*. Pripadnost nekoj specifičnoj jezičkoj zajednici određuje čoveka kao člana raznovrsnih društvenih grupa. Najzad, još posebnije jezičke odlike javljaju se kao jedan od atributa ličnosti, učestvujući na taj način u obeležavanju ukupnog lika svakog pojedinca. Malo konkretnije rečeno, svako od nas bi mogao da kaže sledeće: činjenica da se služim jednim od postojećih prirodnih jezika svedoči da sam član ljudske vrste; okolnost da je taj jezik u mom slučaju srpskohrvatski čini me pripadnikom celog jednog raspona društvenih grupa; a osobenosti moje lične upotrebe toga jezika ponešto govore o mojoj ličnosti, kao čoveka sa svojim imenom i prezimenom. (Upor. Bugarski, 1973a).¹⁾ Ovo trojstvo je rezultat procesa apstrakcije kojim se dolazi do određene pojmovne hijerarhije; u stvarnosti ima više kontinuiteta među upravo izdvojenim kategorijama. Da uzmemo samo jedan primer, poznavanje i drugih jezika osim maternjeg odmah omogućuje učešće i u drugim

¹⁾ Sva literatura data je u jedinstvenom „Spisku navedenih dela“ na kraju broja, prema postupku obrazloženom u odeljku 5 ovog uvodnog izlaganja.

grupama, dajući u isti mah određen pečat i takvim pojedincima. Ali tri pomenute ravni na skali rastuće specifičnosti obrazuju koristan okvir za razmišljanje o naznačenoj temi. Dve krajnje tačke, iako od najvećeg značaja biološki, odnosno psihološki i na druge načine, za ovu su temu manje zanimljive od one središne: u jednoj od ovih krajnosti definisana kategorija obuhvata sve ljude na svetu, a u drugoj samo po jednog od njih. Ključni pojam grupe, koji leži u osnovi svakog razmišljanja o društvu uopšte, ili o jeziku u društvu posebno, u prvom je slučaju preširoko određen, jer postoji samo jedna grupa, a u drugom je isključen, jer pojedinac ne čini grupu. Može se, naravno, govoriti s jedne strane o društvenim vezama među svim ljudima, a s druge o društvenim implikacijama ličnog ponašanja — i time ostati u krugu date teme. Ali i tada ona svoje pravo žarište očigledno nalazi oko one središne tačke, gde pojam grupe ima najviše smisla, primenjen na društvene zajednice kao ljudske skupine određene po raznim merilima.

Polazeći od pojma jezičke grupe, možemo da kažemo da je to društvena grupa definisana jezikom kojim se služi, i da ona stoji u određenim korelacijama sa drugim društvenim grupama, drukčije definisanim: etnički, politički, nacionalno, socijalno, regionalno, religijski, profesionalno i na druge načine. (Upor. prilog Vajnrajha u ovom broju). Važno je zapaziti da se pojam jezičke grupe, kao svojevrstne govorne zajednice, ne odnosi samo na celinu datog jezika — koju, uostalom, nije uvek lako ni odrediti za ovakve svrhe, — nego i na njegove geografske ili društvene dijalekte, na njegov standardni tip ili varijante toga standarda, kao i na razne podtipove, od profesionalnih žargona i drugih specijalizovanih jezičkih oblika do karakterističnih obeležja govora u pojedinim porodicama i drugim manjim skupinama. Jezičke podele ukrštaju se sa drugim društvenim podelama na takav način da se jezičke skupine mogu, ali ne moraju, podudarati sa drukčije definisanim društvenim skupinama.

Najprostija formula bila bi: jedan jezik — jedno pismo — jedan etnikum — jedna vera — jedna nacija — jedna država itd., ali je ovako potpuna podudarnost, ako je negde i ostvarena, svakako sasvim izuzetna. Obično su ovi sastojci izmešani u raznim proporcijama, i na različite načine. Čest je slučaj, na primer, da se jedna nacija služi jednim jezikom, ali nije nimalo izuzetna pojava da se u osnovi istim jezikom služi više nacija, bilo da one žive u granicama iste državne zajednice (npr. srpskohrvatski u Jugoslaviji) ili ne (npr. engleski u Velikoj Britaniji, SAD, Kanadi, Aus-

traliji i Novom Zelandu). Postoji i komplementarna pojava upotrebe različitih jezika među pripadnicima iste nacije, kao u Švajcarskoj ili Belgiji. Ako jedan jezik ima dva pisma, onda može da dođe do nacionalnih, verskih i drugih polarizacija u vezi s pismom, što je istorijski u velikoj meri bio slučaj sa ćirilicom i latinicom kod nas. Naporedno postojanje više jezika u jednoj zemlji opet otvara više mogućnosti, kako između njih tako i u pogledu njihovog odnosa prema drugim društvenim grupama te državne zajednice. Ovi jezici mogu biti manje ili više ravnopravni, uz određenu meru bilingvizma (Švajcarska, Finska, francuska Kanada, autonomne pokrajine u Jugoslaviji). Ako to nisu, onda obično jednom — bar za neke svrhe — pripada uloga zvaničnog ili „državnog“ jezika, bilo da je on domaći (kao ruski u Sovjetskom Savezu) ili uvezen (kao engleski, španski, portugalski, francuski i dr. u mnogim delovima slabije razvijenog sveta). Do specijalizacije funkcija, u vidu podele na „viši“ i „niži“ tip, može doći i u okviru istog, domaćeg jezika; tada se obično govori o diglosiji (Grčka, arapski svet). I tako dalje — teško bi bilo i nabrojati sve kombinacije koje su negde u svetu stvarno zastupljene, pa stoga nećemo ići dalje od ovih nekoliko nasumce uzetih primera. Gamperc, Rej i drugi u našem izboru daju ih još mnogo više.

U svim ovim i drugim slučajevima intimnog dodirivanja jezika i dijalekata dolazi do uticaja, bilo pretežno jednosmernog ili obostranog, među jezičkim tipovima u kontaktu. Glavni oblik tog uticaja je posuđivanje; ako je ovaj proces dugotrajan i intenzivan, interferencija do koje on dovodi može u primetnoj meri da izmeni fizionomiju jezika koji posuđuje, što je jedan od izvora miksoglotije ili jezičkog mešanja. A i unutar istog jezika dolazi, naravno, do društvenog diferenciranja, do posebnih dijalekata, žargona i funkcionalnih stilova u govoru i pisanju.

Čak i statički viđena, nagoveštena slika je izrazito šarena. A ovo šarenilo dobija novu dimenziju ako se uzme u obzir i istorijski razvoj, ona jezička dinamika koja u neprekinutom lancu promena izaziva stalna pomeranja unutar i između jezičkih sistema. Ovakav pogled na svetsku jezičku stvarnost, istorijsku kao i savremenu, od velikog je značaja, jer uveliko koriguje laičku predstavu o jezičkom identitetu. Zainteresovani laik tipično želi da zna koliko tačno na svetu ima jezika, koliko u nekoj zemlji ima dijalekata, i slično. (Upor. prilog Haugena u ovom broju). Ovakva pitanja počivaju na prećutnoj pretpostavci da se tačno znaju granice između pojedinih jezika ili dijalekata. Psihološki, jezici se

vide kao potpuno odeliti predmeti, otprilike poput cigala različite veličine kojima je obložena zemaljska kugla. Treba reći da se i u određenim vrstama naučnog rada u oblasti jezika, a posebno u lingvističkoj teoriji, ponekad nužno operiše sličnim idealizacijama o lako prebrojivim i homogenim celinama (o čemu v. niže, u odeljku 2).

Ali društveni pogled na jezičku problematiku upravo je po svojoj prirodi, koja naglašava razlike i prelaze više nego sličnosti i oštre granice, takav da se može u punoj meri odužiti stvarnim činjenicama jezičke iscepanosti i slojevitosti. Psihološka slika ovde bi pre predstavila jezičku kartu sveta kao pohabano čebe sačinjeno od mnoštva parčadi različite veličine, boje i tkanja, sa mnogo višeslojnih zakrpa — što je svakako bliže istini.

Opšte je poznato, na primer, da postoji jedan jezik koji se zove engleski; takva jedna celina priznaje se u nauci kao i u životu. Ali stvari se komplikuju ako se upita, malo podrobnije, šta sve ulazi u taj pojam. Da li je tim istim jezikom pisao Šekspir? Ili, znatno ranije, da li je to jezik anglosaksonskih hronika? Ili, uzimajući samo savremeno stanje, da li se istim jezikom govori u svim zemljama gde je on maternji jezik? Da li istom jeziku kao i „oksfordski engleski” pripadaju dijalekti Jorkšajra i Teksasa, između kojih ne postoji uzajamna razumljivost? Da li se isti pojam proteže i na sredstvo državne uprave u mnogim zemljama Afrike i Azije? Na medijum kojim svoje naučne rezultate saopštavaju Indijci, Japanci, Indonežani, Arapi i toliki drugi širom sveta? Na „pidžin-engleski” koji služi kao *lingua franca* u Melaneziji? Sličan niz pitanja mogao bi da se postavi i za druge rasprostranjene i raslojene jezike, a u manjoj meri i za još mnoge druge. Postoji, kako je rečeno, smisao u kome se može reći, u skladu sa određenim definicijama i kriterijumima, da je sve to jedan jezik. Ali ipak je poučno videti koliko su zapravo iznutra raznorodni takvi široki pojmovi, koliko su stratifikovani po linijama raznih grupnih podela, i koliko su zbog toga nedovoljni i čak praktično neupotrebljivi u metodologiji društvenog istraživanja jezičkih pojava. Uzimajući u obzir postojanje i međudejstvo različitih jezičkih tipova, kao i složene odnose i teško pregledne varijacije unutar svakog od njih (što je sve na jedan ili na drugi način društveno uslovljeno), lako je razumeti zašto novija naučna misao u oblasti veza između jezika i društva u velikoj meri napušta uprošćene tradicionalne predstave o opštim pojmovima jezika i dijalekta, u korist koncepcije jezičkog varijeteta ili koda i celog spleta novih pojmova oko tog jezgra. (O

ovome raspravljaju Gamperc, Bernstajn i drugi u našem izboru).

Sve što je dosad izloženo uglavnom je šire poznato koliko i očigledno, iako se često ne uzima u obzir, ili bar ne u dovoljnoj meri. Svi živimo s jezičkim razlikama, ali ih nismo uvek svesni — osim povremeno i u posebnim prilikama. I u životu i u nauci, neke prilike traže identifikovanje sa većim, a neke sa manjim celinama. Ovu životnu istinu svi dobro znamo; a što se nauke tiče, biće uputno da sada pogledamo koliko se, i kako, društvena priroda jezika odražava u naučnom proučavanju ove pojave.

2. SOCIOLOŠKA KOMPONENTA OPŠTE LINGVISTIKE

Svest o društvenim korenima i implikacijama jezika, više ili manje izražena, uvek je postojala među proučavaocima jezičkih pojava, pa je tako i lingvistika od svog postanja u modernom smislu bar delimično smatrana društvenom naukom. Gledano načelno i retrospektivno, postojale su dve glavne mogućnosti da se nauka o jeziku u punoj meri oduži ovakvoj prirodi svoga predmeta. Jedna je bila da se ova nauka u celini „sociologizuje”, tj. duboko i svestrano prožme interesovanjem za društvenu stranu jezika, uz izgrađivanje odgovarajućeg teorijskog i metodološkog aparata. Druga je bila da se pod njenim okriljem, a u sprezi sa sociologijom, razvije jedna zasebna disciplina koja bi se specifično bavila izrazitije društvenim manifestacijama jezika. Obe ove mogućnosti su bar jednim delom i ostvarene, a u hronologiji koja je poučna koliko i zanimljiva. Stoga ćemo se osvrnuti na ovaj tok događaja²⁾

U nauci o jeziku već od njenih početaka vidljiva su dva naporedna toka: s obzirom na predmet njenih proučavanja, ona je nužno bila i ostala kako lingvistika jezika tako i lingvistika jezikâ. (Upor. Bugarski, 1972, pogl. I). Jezik u opštem smislu i pojedinačni jezici stoje u složenom međusobnom odnosu, koji je i odredio osnovne tokove istraživanja u istoriji jezičke nauke. U principu, obema pojavama može se prići na način koji će da istakne značaj društvenih i kulturnih činilaca u kontekstu govornih situacija, pa im je povremeno tako i pristupano — naročito ovoj drugoj. Ovakav pristup bio je zastupljen posebno u nekim ranijim razdobljima nauke o jeziku. U prošlom stoleću, a delom i u ovom, u Evropi je od znatnog uticaja bila istorijska gramatika, povezana sa filološkim i kulturološkim

²⁾ Delovi teksta koji sledi do početka sledećeg odeljka već su objavljeni u nešto drukčijem obliku; v. Bugarski, 1973b.

proučavanjem govornih podataka onako kako su oni preživeli pretočeni u pismo. Među neposrednim prethodnicima moderne lingvistike, Boduen de Kurtene ističe bitan udeo socijalnih i psiholoških elemenata u jeziku. Slična su ishodišta francuske škole Mejea, Balijsa i drugih, u lingvistici poznate kao sociološke, koja posebno ukazuje na društveno-emosivnu pozadinu varijacija živog govora. Upoređljivog opšteg karaktera su i neki drugi pravci, kao tzv. neolingvistika i estetski idealizam, koji u pojedinim jezicima gledaju izraze osobenih kultura, a u pojedinim iskazima odraze ličnog duha. Tu je, zatim, funkcionalna antropologija Malinovskog, koja je presudno uticala na Fertov londonski krug lingvista. Teorijski je od znatno većeg značaja funkcionalna lingvistika Praške škole, koja se za razliku od antropološke lingvistike bavila pisanim i dobro poznatim evropskim jezicima, dok se od nekih drugih strukturalističkih pravaca razlikovala time što je dosledno poklanjala pažnju društvenim funkcijama jezičkih struktura; u ovom smislu delovali su naročito Jakobson, Havranek i još neki. U istom periodu, na ovoj su liniji i istaknuti sovjetski lingvisti kao Žirmunski i Vinogradov.

S druge strane Okeana, američka deskriptivna i antropološka lingvistika takođe se na dosta direktan način bavila činjenicama govora, ali je metodološka okosnica ovih proučavanja ostala u krugu izrazitije lingvističkog interesovanja. Glavni zadatak ovde je bilo zapisivanje i opisivanje velikog broja nepisanih domorodačkih jezika, od kojih su mnogi bili na izdizaju. Sociološke implikacije posmatranih jezičkih pojava često su uzimane u obzir samo programski i deklarativno, bez većeg udublivanja u takvu problematiku; a što se teorijskih formulacija tiče, tu nekih većih pretenzija ni inače nije bilo. Doduše, vremenom je počela da jača, naročito u radu Sapira i Vorfa, jedna značajna orijentacija prema kulturnom i jezičkom relativizmu, koja vuče koren bar od Humbolta — dakle, sa početka prošlog stoleća — a koja se na američki kontinent prenela preko Franca Boasa, rodonačelnika američke antropološke lingvistike. Boasov učenik Edvard Sapir ističe da je jezik deo kulture i da ga treba tako i proučavati; on lingvistiku upućuje ka kulturnoj antropologiji, etnologiji, socijalnoj psihologiji i drugim društvenim naukama. Ova struja, koja je dosta obećavala u sociolingvističkom pravcu, doći će do jačeg izražaja u radu nekih Sapirovih sledbenika, ali tek posle osetne pauze. U međuvremenu je, naime, četrdesetih i pedesetih godina, dominirala nešto drukčije inspirisana škola sledbenikâ Leonarda Blumfilda, uz Sapira drugog velikana američke lingvistike toga doba.

Ali sve je ovo, bar u jednom važnom domenu, ostalo donekle u drugom planu. Jer u našem stoleću, posebno u vezi sa teorijskim fundiranjem savremene opšte lingvistike, težište je ležalo na opštem delu istraživačkih poduhvata, bez koga ovakva nauka o jeziku ne bi mogla ni da postoji. A ta moderna lingvistika jezika, u svom udarnom i istinski uticajnom delu, nije bila stvarno sociološki utemeljena, iako neke poznate definicije upućuju na drukčiji zaključak. U teorijskom pravcu najdubljeg su traga ostavile ideje de Sosira. Donekle — kako izgleda — pod uticajem Dirkema, ovaj „otac strukturalizma“ je doduše programski nedvosmisleno naglašavao društvenu stranu jezika; on je čak definisao jezik kao sistem znakova sa društvenom funkcijom komunikacije. Međutim, dok je semiotički deo ove definicije postavio celu nauku o jeziku na nove osnove, snažno odjeknuvši u svim potonjim strukturalističkim pravcima, njen sociološki deo je ostao u pozadini, uglavnom kao nasleđe jednog užeg kruga Sosirovih neposrednih učenika (Ball, Seše i dr.).

Sudeći po najnovijim istraživanjima konceptualnih osnova moderne lingvističke teorije, izgleda da je ovakav razvoj događaja direktno proistekao iz načina na koji je Sosir povukao granicu između kolektivnog jezičkog sistema (*langue*) i pojedinačnih činjenica govora (*parole*). Predvođeni samim Sosirom, teoretičari strukturalizma krenuli su da ispituju *langue*, svodeći *parole* na izvor podataka o strukturi pravog predmeta njihovog interesovanja. Zanimljivo je da je na taj način upravo Sosir kumovao praktičnom odvajanju lingvistike od bližeg proučavanja društvenih funkcija koje obavljaju sistemi jezičkih znakova. Jer *langue*, iako definisan kao društveni deo jezika, nalazi se u posedu svakog pojedinca, uključujući i samog lingvistu koji ga opisuje, dok *parole*, u teoriji individualni deo jezika, ne može da se proučava bez uključivanja šire govorne i društvene zajednice. Ovo je nedavno formulisano kao „sosirovski paradoks“ (upor. prilog Labova u ovom broju). Pažnja koju je privukao *langue* tako je vodila maticu teorijskih napora ka spekulativnom ispitivanju sopstvenih intuicija o jezičkim strukturama i sistemima, dok je zanemarivanje *parole* značilo i napuštanje neposrednog društvenog konteksta jezičkih pojava i procesa. U skladu s ovom vizijom predmeta lingvistike, i pojedinačni jezici mahom su proučavani statički, kao sinhronički sistemi koji leže u osnovi govornih procesa, kao kodovi prema čijim se konvencijama sastavljaju poruke.

U središnjim domenima nauke o jeziku ovakva opšta orijentacija prevladala je sve do na-

ših dana, iako pod drugim imenima i u okviru drugih analitičkih sistema. Danas vodeća opštelingvistička teorija, transformaciono-generativna gramatika Noama Čomskog i njegovih sledbenika, predstavlja pomenutu opoziciju u nešto drukčijem, iako po duhu sasvim sličnom vidu. Podjednako oštro kao u slučaju Sosirove distinkcije, ovde se povlači razlika između jezičke sposobnosti, tj. latentnog znanja jezika (*linguistic competence*), i govorne delatnosti, tj. konkretnog ispoljavanja takvog apstraktnog znanja (*linguistic performance*). Na samom početku svoje uticajne knjige *Aspekti teorije sintakse* iz 1965. godine, Čomski ovako definiše primarni predmet lingvistike: „Lingvistička teorija prevashodno se bavi idealnim govornikom-slušaoцем, u potpuno homogenoj govornoj zajednici, koji savršeno zna njen jezik i na koga nemaju nikakvog dejstva takvi gramatički irelevantni uslovi kao što su ograničenost memorije, distrakcije, promene u pažnji i interesovanju, i greške (slučajne ili karakteristične) u primeni njegovog znanja jezika tokom stvarne govorne aktivnosti” (v. Čomski, 1972:61). On potom proglašava generativnu gramatiku teorijom jezičke sposobnosti. Svi lingvisti znaju, kao i sociolozi i antropolozi, da u stvarnosti nema idealnih govornika-slušalaca, kao ni potpuno homogenih govornih zajednica. Međutim, teorijski sistemi često počivaju na postuliranju ovakvih fikcija, jer beskonačna varijabilnost uočljivih činjenica ne pruža pogodnu osnovu za izgrađivanje koherentnih pristupa analizi i objašnjenju. No, bilo to kako bilo, za našu temu važna je okolnost da je *performance* zadesila ista sudbina kao pre toga *parole*. Lingvistika je definisana na način koji iz nje praktično isključuje proučavanje govora u kontekstu društvenog ponašanja. Treba reći da je i ovde, kao i u slučaju Sosira, strogo ograničavanje primarnog domena nauke o jeziku omogućilo vanredno značajne rezultate u teorijskom radu. S druge strane, međutim, ono je još jednom odgodilo širu sociologizaciju lingvistike.

Sumirajući stanje koje je dominiralo do pre nekoliko godina, možemo da kažemo da su lingvisti u modernoj fazi konstituisanja svoje nauke kao relativno autonomne discipline glavnu pažnju posvetili opštim i pretežno apstraktnim atributima jezika, dok je srazmerno marginalna uloga, bar u teorijskom smislu, pripala upotrebi govora u cilju društvenog opštenja. A što se sociologa tiče, jasno je da njima nije mogao da izmakne značaj koji u svakom društvu pripada jeziku. Izgleda da je njihov propust bio u tome što su olako stali na stanovište da jezik kao temeljna kategorija društva predstavlja konstantu čije eventualne varijacije ne mogu, upravo zbog te fundamentalnosti, da budu sociološki

značajne (upor. Fishman, 1968:8). Dakle, na obe strane, iako na različite načine, svest o važnosti osnovnih sistemskih obeležja jezika stajala je na putu ozbiljnijoj teorijsko-metodološkoj razradi samog kontekstualizovanog govornog čina i njegove uloge u životu ljudi. Zahvaljujući ovoj pomalo paradoksalnoj situaciji, desilo se da dve nauke duge tradicije, lingvistika i sociologija, tek nedavno začnu u domenu svoga dodira jednu međudisciplinu koja će pokušati da nadoknađi propušteno — sociolingvistiku, odnosno sociologiju jezika. Približno u isto vreme doći će, delom i pod dodatnim uticajem iz ove nove oblasti, u vidu neke vrste povratne sprege, do novog prožimanja same lingvistike izrazitijim sociološkim obzirima.

Osvrnućemo se najpre na ovaj drugi vid novijeg razvoja događaja. Već smo videli da je i u modernom periodu bilo u Evropi sociološki inspirisanih lingvista i celih lingvističkih škola. Bilo je čak i direktnih poziva za ravnopravniji teorijski i praktični tretman *parole* u poređenju sa *langue*. Nastavljajući se na bogatu tradiciju Praškog serkla iz dvadesetih i tridesetih godina, Čeh Skalička pre četvrt veka piše studiju — istina, ne naročito zapaženu — pod karakterističnim naslovom „Potreba za jednom lingvistikom govora” (v. Skalička, 1948), u kojoj iznosi jedan takav pleoaje. No uz sve ovo, Evropa je u celini ostala pod dominacijom strukturalizma, pretežno zauzetog istraživanjem spleta odnosa u suštinski zatvorenom i samodovoljnom svetu jezičkog sistema. Neki podsticaji doći će, istina, od savremene generacije lingvistički zainteresovanih evropskih sociologa, kakav je npr. Bernstajn. Ali glavni noviji impulsi za sistematsko lingvističko proučavanje društvenih funkcija jezika, odnosno za sociolingvistički pristup govoru, stići će s one strane Okeana. Gledano iz ugla nauke o jeziku, njihovo ishodište može se potražiti u sudaru apstraktnog teorijskog modela generativne gramatike sa boasovsko-sapirovske tradicijama u antropološkoj lingvistici. Ovaj sudar, do koga je došlo negde polovinom prošle decenije, odjekuje sve jače, i to na obe strane. Antropološka i sociološka istraživanja dobijaju istančani teorijski okvir, prilagođen njihovim specifičnim potrebama, ali izgleda da i opštelingvističkoj teoriji, posebno generativnoj, predstoji značajne korekcije u godinama koje dolaze.

Antropološku stranu ove veoma aktuelne debate predvodi Del Hajmz, pozivajući se i na radove Gamperca i drugih antropoloških lingvista, zatim Fergusona, Labova i drugih u opštoj lingvistici, a sada i Fišmana u sociologiji jezika. Hajmz već više godina razvija koncept „etnografije govorenja” (*ethnography of speaking*), koja se bavi situacijama, upotrebama i funkcijama govorenja kao veoma realne čovekove delatnosti, do-

stojne proučavanja nezavisno od apstraktnijih jezičkih modela. Po njemu, „govor, kao i jezik, jeste strukturisan, on funkcioniše kao sistem, i može se opisati pravilima” (Hymes, 1962; izvor navoda je Fishman, 1968 : 131, gde je ova studija preštampana). Znači, pored pravila jezika, na čijem je otkrivanju i formulisanju angažovana naročito generativna gramatika, treba sada u središte pažnje dovesti i pravila govorenja, koja su još obuhvatnija. Drugim rečima, naglasak treba preneti sa strukture jezika na njegovu upotrebu, i to u vidu funkcija govora u datom društveno-kulturnom i situacionom kontekstu. Nikaako nije dovoljno usvojiti gramatiku i leksikon svoga ili nekog drugog jezika, nego treba pored toga steći i neka finije iznijansirana znanja koja možda ne potpadaju pod sistem jezika ali su od odlučujućeg značaja u govoru. U stvarnom životu kojim svi živimo, jezička sposobnost u smislu Čomskog ne vredi mnogo bez jedne šire komunikativne sposobnosti. (Upor. priloge Hajmza i Kalogjere u ovom izboru). Ova šira sposobnost omogućuje nam da govorimo na način primeren situaciji, trenutku i sagovorniku; ona nas vodi u odlučivanju kada šta da kažemo, i kome i kako. Jedna teorija govorenja kakva je sada na pomolu mora da operiše pojmovima kao što su govorna zajednica, govorna situacija, govorni čin, govorni događaj, zatim tipovi, komponente, pravila i funkcije ovih događaja. U tački ukrštanja ovih pojmova stoji čovek, ali ne čovek *in abstracto*, nego čovek od krvi i mesa, predstavnik svoje govorne zajednice. Kao simbolički pandan „kartezijanskoj” lingvistici Čomskog, Hajmz nudi svoju koncepciju „herderovske” lingvistike, usmerene ka jezičkom ponašanju pojedinca u društvu kome pripada.

Ako Hajmz ovako govori kao antropološki lingvist, treba reći da ima i „čistih” lingvista koji slede slične tokove razmišljanja i pravce istraživanja. Istaknuto mesto među ovima pripada Viljemu Labovu, autoru zapaženih studija o društveno uslovljenim varijacijama jezika u urbanim subkulturama Sjedinjenih Država. Labov nije posebno zainteresovan ni za antropološku lingvistiku ni za neku zasebnu sociolingvistiku; on smatra da svaka prava lingvistika naprosto jeste sociolingvistika, i u skladu s tim shvatanjem ocenjuje ovaj potonji termin kao redundantan. Po njegovim rečima, „izgledalo bi sasvim prirodno da će osnovne podatke za bilo koju verziju opšte lingvistike pružati jezik koji ljudi upotrebljavaju opšteći jedni sa drugima u svakodnevnom životu” (Labov, 1970; izvor navoda je Fishman, 1971 : 153, gde je ova studija preštampana; v. i odlomke iz nje koje donosimo u ovom broju). A ako danas ovo treba naročito isticati, to je samo stoga što je novija lingvistička teorija — kako smo već videli — praktično isklju-

čila iz nauke o jeziku proučavanje govornog i društvenog ponašanja. Ono što je sada zapravo potrebno nije neka radikalno nova teorija jezika, nego pre nov metod praktikovanja lingvistike. Labov ističe da je proučavanje jezika u društvenom kontekstu oduvek predstavljalo jednu od najtežih vrsta lingvističkog rada. Materijal je, doduše, svuda oko nas, u bogatoj svakodnevnoj govornoj produkciji jezičkih zajednica, ali ima velikih praktičnih teškoća oko beleženja i obrade takvog materijala. Svakako je lakše raditi isključivo sa tekstovima jednog broja pisaca, ili pak pronicati u vlastite intuicije o tome šta je u nekom jeziku moguće a šta nije. Ali prvi postupak, iako na izgled objektivan, nije nimalo reprezentativan za bilo koju zajednicu, a drugi je osuđen na načelnu subjektivnost. Stoga jedini ispravan put, uprkos svim teškoćama, vodi pravo u jezičku zajednicu.

Uticao ljudi koji misle kao Hajmz i Labov danas je u porastu, i to ne samo u Americi, nego i u Evropi i drugde — posebno u zemljama u kojima takav način mišljenja o jeziku, iako možda bez posebnih teorijskih formulacija, ima dugu tradiciju. U ovoj činjenici ne treba gledati sumrak novije lingvističke teorije, niti negiranje njenih vanredno značajnih dostignuća. Radi se samo o znacima izvesnog preusmerenja, o okretanju u pravcu koji sam po sebi nije nov ali koji sada ponovo izgleda produktivan. A u neposrednoj vezi s ovim opštijim kretanjima u lingvistici su i pristupi koji potiču iz izrazitije sociološkog interesovanja za temeljne attribute društvenih zajednica. Stigli smo, dakle, do oblasti u kojoj lingvistika, osvežena obnovljenim i prisnijim dođirom sa pojedincem u društvu, istovremeno dođinosa brzom razvoju nove međudisciplinosa — sociolingvistikosa, odnosno sociologijosa jezika.

3. SOCIOLINGVISTIKA I SOCIOLOGIJA JEZIKA

Podimo od ovih termina. Iako se oba povremeno i van nekog posebnog konteksta javljaju znatno ranije, i jedan i drugi se intenzivno upotrebljavaju, u smislu naziva za jednu disciplinu u rađanju, tek tokom poslednje decenije, kada takva oblast naglo počinje da dobija autentične obrise. U kojoj su meri oni sinonimni? Na ovo pitanje danas je teško dati sasvim određen odgovor. Tačno je, kako kaže Fišman (Fishman, 1971 : 7), da termin *sociologija jezika* nagoveštava sociologiju kao širu ishodišnu disciplinu, dok termin *sociolingvistika* pre upućuje na granu lingvistike. Za ovakvu razliku postoje, uostalom, paralele kod starijih grana istraživanja. Filozofija jezika je jedno, a filozofskim interesovanjem protkana nauka o jeziku je nešto drugo. Psihologija jezika je dosta široka i neodređena oblast

u poređenju sa psiholingvistikom. Zato je možda normalno što sociolozi radije govore o sociologiji jezika, a lingvisti o sociolingvistici. Iz ovoga nipošto ne treba zaključiti da se radi o nekakvom svojetanju jedne međudisciplinane u nastajanju, o obezbeđivanju mentorstva nad njom — tim pre što i među sociolozima i među lingvistima, uzetim ponaosob, ima povremenih nesaglasnosti u upotrebi ovih termina. Ovakve neusaglašenosti ne treba nikoga da začude ako se uzme u obzir mladost ovog opšteg polja istraživanja, kao i heterogenost tokova koji su doveli do njega. Iako se njegovo rađanje ne može vezati za pregršt imena, uputno je imati u vidu okolnost da su postavljanju njegovih teorijskih okvira podjednako doprineli stručnjaci koji su po prevashodstvu lingvisti (kao Vajnrakh, Haugen, Ferguson i Labov), antropolozi (kao Gamperc i Hajmz), i sociolozi (kao Fišman i Bernstajn).

Unutar same oblasti mogu se ipak razlučiti dva težišta. Ako su u središtu pažnje jezički sistemi u njihovom društvenom kontekstu, pre će se govoriti o sociolingvistici. A ako se radi o proučavanju društvenih grupa, pri čemu se putem raznih anketa i sličnih postupaka ispituje — kao jedan od parametara — i jezičko ponašanje njihovih pripadnika, onda će možda pre biti reči o sociologiji jezika. Ali ovde je teško — a, čini se, i nepotrebno — povlačiti jasne granice. Odluku o tome da li su i dalje potrebna oba termina ili će biti dovoljan jedan, i koji, moći će da donesu tek stručnjaci formirani ne u matičnim i njima srodnim naukama (lingvistici, sociologiji, kulturnoj antropologiji, socijalnoj psihologiji, psiholingvistici i drugim), koji danas vode glavnu reč, nego unutar same ove nove oblasti — a prva generacija takvih stručnjaka sada tek izrasta. Ne upuštajući se u predviđanja, mi ćemo za potrebe ovog osvrta uzeti da je u pitanju jedna dosta široka i ne osobito homogena međudisciplinana. U daljem tekstu nju ćemo uglavnom nazivati sociolingvistikom, osim kada bude posebnih razloga za pribegavanje alternativnom terminu. (O ovom odnosu na sličan način govori Kalogjera, 1973; v. i izbor *Sociologija jezika*, pod br. 19 u rubrici „Prikazi”).

Opšti predmet ove oblasti može se naznačiti ako se kaže da ona proučava sistematske korelacije u varijabilnosti jezičkih i društvenih struktura. (Ovakva definicija, danas dosta široko prihvaćena, data je 1964. godine na jednoj međudisciplinarnoj konferenciji, koju neki označavaju kao početak organizovane sociolingvistike u danas aktuelnom smislu; v. Bright, 1966 : 11). Iz ove definicije proističe da je raznolikost jezičkih manifestacija osnovni lingvistički pojam na kome počiva sociolingvistika. Time se ona neposredno suprotstavlja najuticajnijim verzijama mo-

derne lingvističke teorije, koje su — kako smo već videli — upućene upravo na jedinstvenost i homogenost jezičke strukture. Ono što nije mogla da podvede pod opšti sistem pravila, teorijska lingvistika je mahom proglašavala za „slobodne varijacije” koje u principu ne narušavaju sistem. Sociolingvistika bitno koriguje ovaj stav insistiranjem na činjenici da ovakve jezičke varijacije najčešće nisu slobodne nego društveno uslovljene, jer na neki od više mogućih načina zavise od varijacija u društvenoj strukturi. Nasuprot invarijantnom pravilu lingvističke teorije, sociolingvistika uvodi pojam sociolingvističkog, tj. društveno varijabilnog pravila. Ako neko pravilo jezičkog sistema ne mora obavezno da se realizuje, a pri eventualnoj realizaciji može da poprimi različite vidove, onda se mogu identifikovati društveni konteksti koji određuju da li će to pravilo biti realizovano, i u kojem vidu. S druge strane, sociolingvistika se od mnogih tradicionalnih pristupa problematici jezika i društva, ili jezika i kulture, koji su uglavnom davali parcijalna objašnjenja pojedinih pojava, razlikuje svojim sistematskim zahvatom. Ona teži da raznorodne činjenice obuhvati jedinstvenim sistemom hipoteza i metodoloških postupaka.

Ali i ovako definisana, sociolingvistika potencijalno zahvata ogromno područje. Saznanja stečena u prošlim epohama sada treba sistematizovati i proveriti u još neistraženim domenima. Najzad, ni varijabilnost nije u svakom pogledu beznačajno beskonačna niti haotična, pa treba pronaći konstante koje objedinjuju zapažene varijacije u raznim govornim zajednicama. Obuhvat materijala za sociolingvističku analizu ne može se u jednom ovakvom pregledu ni sumarno izložiti. Zato ćemo uglavnom samo pomenuti glavne vrste toga materijala, ukazujući posebno na oblasti koje su poslednjih godina privlačile najveću pažnju istraživača.

Već je na početku napomenuto da do diferenciranja po raznim dimenzijama dolazi kako unutar tako i između jezičkih zajednica. U nekoj datoj zajednici, različiti govorni ili pisani oblici, tipovi ili stilovi mogu stajati u vezi s razlikama u polu, uzrastu, društvenom položaju, profesiji i drugom. Tako se javljaju muški i ženski govor; govor dece, omladine, odraslih i staraca; otmeni i vulgarni stilovi, diglosija, žargoni, esnafski i tajni jezici, argo i slične pojave. Jezičke razlike mogu, naročito u primitivnijim zajednicama, da odražavaju različite običaje i verovanja u vezi s magijom i religijom, putem totema, tabua, čarobnih formula i obrednih jezika. U prelaznim i razvijenijim društvima, u njima se ogledaju odnosi između grada i sela i drugi demografski činioci, kao i druge razlike u prirodnoj i društvenoj sredini, načinu života, ili stepenu

materijalne i duhovne kulture. Ovakvo diferenciranje dolazi do izražaja u ekonomiji, tehnici, obrazovanju, nauci, književnosti, umetnosti, sredstvima masovnog komuniciranja, reklami i propagandi. Civilizovan život podrazumeva potrebu za izvesnim neutralizovanjem dijalekatskog šarenila putem normiranja jezičkih sredstava, pa tu veliku ulogu igraju širenje pismenosti, jezičko planiranje i izgrađivanje standardnih jezičkih tipova.

Ako u okviru šire administrativno-političke zajednice ima više jezičkih zajednica, tu dolaze do izražaja često veoma složeni odnosi između nacionalnog i državnog jezika, između većinskih i manjinskih jezika i dijalekata, ili između varijanata jezičkog standarda. Do kontakta među jezičkim zajednicama dolazi putem seoba, osvajanja, trgovine, ekonomskog, političkog ili kulturnog uticaja, i na druge načine. Jednom ustanovljene, kontaktne situacije dovode do dijalekatskog i jezičkog mešanja, do pozajmljivanja i bilingvizma. Jezici koji se dodiruju mogu biti u nekim pravcima ravnopravni, ili se jedni mogu širiti na račun drugih — što izaziva različite psihološke i društvene reakcije, od lojalnosti prema maternjem jeziku, preko purizma, do otvorenog šovinizma i ksenofobije. Asimilacioni procesi mogu da dovedu do napuštanja maternjeg jezika u korist nekog drugog, što je jedan od razloga izumiranja jezika. Na drugoj strani rađaju se novi standardni i književni jezici, posebno među zemljama u razvoju, koje nastoje da odbace strane obrasce iz epohe kolonijalizma. U uskoj je vezi s ovim procesima naporedno postojanje, odnosno učenje jezika kao prvih (maternih ili domaćih, često manjinskih), drugih (šire saobraćajnih, često susednih), i stranih (najčešće svetskih). Komuniciranje među živim jezicima uzima razne vidove, od oskudnih sabira i pidžina kao trgovačkih jezika, preko kreolskih formacija, do jezika nauke i diplomatije. Ovo vodi i pojavi svetskih jezika, prirodnih i veštačkih.

Pomenute pojave imaju i svoju istorijsku dimenziju, pa se procesi jezičke promene mogu posmatrati u kontekstu društvenih promena kroz koje prolaze ljudske zajednice. Tim putem mogu se objašnjavati supstrati i superstrati u jezičkom tkivu, i razlikovati arhaizmi od inovacija, domaći od stranih elemenata. U dužem vremenskom rasponu mogu se pratiti opšte tendencije unifikacije ili pak dalje diferencijacije, o kojima treba voditi računa prilikom ocenjivanja aktuelne jezičke situacije u nekom datom trenutku. Neke od promena uočljive su tek od jedne generacije do druge, a neke se, opet, mogu pratiti u onome što je izvor generacijskih promena, tj. u jezičkom razvoju jedinke. Zbog toga je od posebnog značaja proučavanje dečjeg govora, kao i jezičkih manifestacija procesa socijalizacije

koji se odvijaju u porodici, u grupama istog uzrasta, u školi i na radu.

Gotovo nepregledni delokrug koji smo upravo skicirali postavlja sociolingvistički krupni zadatak. Usvajajući za trenutak sasvim okvirnu podelu na primitivne i razvijene zajednice, može se reći da je, grubo uzev, na svim kontinentima izuzev Evrope i delimično Severne Amerike najviše podsticaja za ovakav rad došlo kroz etnolingvistička i kulturno-antropološka istraživanja grupa koje ili nemaju pisani jezik ili ga tek dobijaju. U Evropi je, s druge strane, najviše urađeno u vezi s jezičkim planiranjem i daljim izgrađivanjem već postojećih standardnih odnosno književnih jezika (naročito u Čehoslovačkoj, Sovjetskom Savezu i skandinavskim zemljama, ali i drugde). U Severnoj Americi je, opet, razvijena opšta teorija jezika u kontaktu i pratećih pojava kao što su pozajmljivanje, interferencija, bilingvizam, diglosija, jezička lojalnost, zamenjivanje jezika, i druge. Posebno pogodan materijal za proučavanje prelaznih oblika između nerazvijenih i razvijenih zajednica predstavljaju danas zemlje u razvoju, gde se sociolingvistička problematika javlja u specifičnim vidovima, često izrazito urgentnim i zaoštrenim. Ali i u drugim zemljama, u svim delovima sveta, istorijsko nasleđe i aktuelne lokalne prilike diktiraju izbor posebno relevantnih problema iz zacrtanog širokog kruga. Isto važi i za intenzitet bavljenja takvim problemima. Negde će biti moguć tih i dugoročan rad na jezičkom planiranju, odnosno izgrađivanju i provođenju dosledne jezičke politike; ali tamo gde jezički sukobi povremeno dobijaju dimenzije lokalnih ratova, od Belgije do Bengala, nameće se potreba i za hitnijim merama. Posebno u današnje vreme, jezik je često jedno od merila grupnog identiteta, što sociolingvistička pitanja može da učini izuzetno osetljivim. (O nekim problemima koji proističu iz kulturnih i jezičkih razlika izveštava Majstorović, 1972).

4. SOCIOLINGVISTIČKA PROBLEMATIKA U JUGOSLAVIJI

Bilo da pratimo istorijski razvoj ili da ocenjujemo savremenu sliku, sociolingvističke probleme koji u našoj zemlji privlače najveću pažnju možemo da grupišemo u dva kruga, od kojih jedan obuhvata pitanja pismenosti, a drugi pitanja jezičkog standarda. Specifični problemi koji su se povremeno javljali ili su ostali manje-više trajno aktuelni verovatno se mogu podvesti pod jedan od ova dva kruga, koji se i sami delimično poklapaju.

Da je pismenost relativan pojam, to je u našoj sredini posebno očito. Na negativnom polu, gra-

nični slučaj pismenosti jeste nepismenost — i ovaj slučaj kod nas je, na nesreću, bolno evidentan. U zemlji u kojoj je svaki peti stanovnik kompletno i zvanično nepismen, ovo je uistinu gorući problem, polje za najširu i prioritetnu akciju na sociolingvističkom planu. (Upor. s ovim u vezi, a s posebnim obzirom na stanje u SR Srbiji, statistike i analize koje daje Škara, 1972). Ali i na putu ka onom drugom, pozitivnom polu, naša situacija je zabrinjavajuća, jer je tu polupismenost gotovo nedopustivo izrazita. Stvar nije samo u tome što je nizak stepen opšte pismenosti — i „usmenosti” — kod mnogih koji su zvanično pismeni, nego i u okolnosti, davno primećenoj i često komentarisanoj, da ovoga ima dosta i kod onih koji bi po školovanju i pozivu trebalo da budu primer ostalima. Svaki čas se čuju protesti protiv niske govorne i opštejezičke kulture raznih stručnjaka, privrednika, društveno-političkih radnika i drugih javnih ličnosti, pa čak i profesionalnih poslenika govorne i pisane reči, kao što su spikeri, komentatori, novinari i drugi. Ukazuje se na tzv. konferencijski žargon, na pretrpanost običnog saobraćajnog jezika (a naročito stručnih, privrednih, političkih i drugih izveštaja) stranim rečima, nesrećnim kovanicama i nezgrapnim sklopovima. Čuju se lamenti nad kvarenjem jezika, koje neretko počinje već u školi, a nastavlja se na ulici, u kancelariji i drugde, da bi došlo do izražaja i u formulisanju raznih odluka, rezolucija i zakonskih predloga i akata — dokumenata koji zbog jezika kojim su sačinjeni mogu da ostanu neprozirni za običnog radnog čoveka. Protestuje se protiv verbalne lascivnosti — slobodnog jezika kakav se može čuti na mnogim javnim mestima, a koji nije sasvim stran ni štampanoj reči. U svemu ovome često ima neumesnog purizma i emocionalnih izliva netolerancije, ali je van svake sumnje da je to veoma realan krug problema, kome i dalje treba da poklanjaju punu pažnju kreatori jezičke politike i drugi jezički i pedagoški stručnjaci.

Drugi krug problema, onaj koji se tiče jezičkog standarda, obuhvata složene odnose između seoskog i gradskog jezičkog izraza, između dijalekatske potke, urbanog supstandarda i standardnog odnosno književnog jezika — i to kako u istorijskoj perspektivi tako i sa stanovišta savremene situacije.³⁾ Tu su, zatim, pitanja odnosa između pojedinih jezika naših naroda i narodnosti, u rasponu od proklamovane potpune ravnopravnosti do mestimične praktične domi-

³⁾ Jedan rani pokušaj skretanja pažnje na savremenu sociolingvističku problematiku ove vrste kod nas je anketa sarajevskog časopisa „Izraz” iz 1965; v. naročito M. Ivić, 1965 (što je samo jedan od mnogih relevantnih i za našu sredinu pionirskih radova ovog autora), zatim Brozović, 1965, kao i druge priloge u tom broju; povod ovoj anketi bio je Bugarski, 1965.

nacije većinskih jezika, a sa pratećim pojavama višejezičnosti, manjinskih škola i sličnog u nekim našim krajevima. (V. prilog Melanije Mikeš u ovom broju). Ovde spada i odnos između dva pisma, čija se ravnopravnost silom istorijskih prilika i praktičnih potreba ne ostvaruje svuda podjednako. Zatim je tu i veza između jezika i pisma s jedne strane, i etničkih, nacionalnih, kulturnih i drugih obeležja s druge. Poslednjih godina ova problematika je dobila posebno upečatljiv i izoštren vid u rasprama oko varijanata standardnog srpskohrvatskog jezika. Tok ovih rasprava pokazao je koliko je ograničena uloga čisto lingvističkih činilaca u ovakvim izrazito sociolingvističkim kompleksima, u kojima sudeluju, u tesnoj međusobnoj vezi, brojne sociološke, socijalno-psihološke, ekonomske, političke i druge komponente.

Pomenuta dva kruga problema javljaju se, naravno, u drugim vidovima i drugde po svetu, ali im u našoj sredini specifičnu boju i oštrinu daje ubedljivo natprosečna, a u ponečemu i izuzetna heterogenost Jugoslavije u istorijskom, etničkom, kulturnom, verskom, jezičkom, ekonomskom i nacionalnom pogledu. Ova raznorodnost naročito je relevantna u domenu našeg drugog kruga. Ako je na jednoj strani prilično nevažno u kojoj je varijanti književnog jezika neko nepismen, na drugoj strani ne začuđuje činjenica da je od svih mogućih sociolingvističkih tema upravo pitanje ovih varijanata predstavljalo tako krupnu tačku dnevnog reda. Neko može da žali što nešto od energije koja je tu uložena nije otišlo u rešavanje fundamentalnijih, iako možda manje atraktivnih, problema iz prvog kruga. Ali bilo to kako bilo, naša zemlja ostaje retko plodan i raznovrstan teren za sociolingvistička istraživanja i na njima zasnovanu društvenu akciju, počev od elementarnog opismenjavanja i podizanja govorne kulture, pa do jezičkog planiranja i normiranja u jednojezičnim i višejezičnim okvirima. S obzirom na pomenutu heterogenost, ovo proizlazi već iz definicije sociolingvistike kao oblasti koja usredsređuje pažnju na razlike i varijacije. A da izrečeni sud stoji ne samo u teorijskom nego i u praktičnom smislu — u to, verujemo, ne treba posebno uveravati nijednog Jugoslovena, naročito ako se ima u vidu ranije skicirani raspon sociolingvističke problematike.

Ako je u pomenutim oblastima neophodna brza i organizovana akcija, ima mnogo sociolingvističkih pojava čije bi proučavanje, iako možda manje urgentno, takođe bilo zanimljivo i korisno. Ovo se pre svega odnosi na mnoge vidove jezičke prakse, onako kako se ona ispoljava u izboru i upotrebi govornih i pisanih jezičkih sredstava u zavisnosti od situacije. Najkraće rečeno, niko se ne obraća na isti način uvek i

svakome. Zato u jednom jeziku ima više „pod-jezika”, definisanih po raznim dimenzijama. Tu spadaju tzv. funkcionalni stilovi (npr. jezik svakodnevnog saobraćaja, administracije, štampe, pojedinih struka, poezije i dr.), zatim formalni, neutralni i intimni načini obraćanja, kao i prebacivanje iz jednog dijalekta u drugi (ili u književni jezik) kod lica koja naporedo upotrebljavaju više „kodova” svoga jezika. Lako je videti da su svi ovakvi izbori u velikoj meri društveno uslovljeni, iako se oni u mnogim slučajevima ostvaruju manje ili više nesvesno, snagom navika govornog ponašanja koje mogu da postanu praktično automatske. Očigledno je, takođe, da različiti načini na koje ljudi u određenim situacijama aktiviraju pojedine delove ili slojeve svog ukupnog verbalnog repertoara potencijalno predstavljaju izvor dragocenih podataka o normalnoj upotrebi jezika u društvu — podataka značajnih i za nauku o jeziku i za nauku o društvu. Utoliko je veća šteta što je u smislu sistematskog istraživanja ovakva tematika kod nas gotovo u celini zaobiđena, pa bi bilo vreme da se i tu pristupi organizovanom radu. Ovo je samo jedna od oblasti u kojima bogata svakodnevna jezička produkcija i dalje čeka svoje opisivače i analizatore.

Jedna druga oblast, koja nema toliko neposredne veze sa jezičkom praksom koliko sa mišljenjima (i predrasudama) o njoj, isto bi tako morala da postane predmet naučnog proučavanja. To je ona svojevrsna „narodna lingvistika”, kod nas inače veoma razvijena, u okviru koje se izriču stavovi o jeziku uopšte, o sopstvenom jeziku ili dijalektu, i o drugim jezicima i dijalektima. Naši ljudi rado komentarišu i svoj, a naročito tuđi govor. Toga, razume se, ima i drugde, ali je i ovde naša specifičnost možda najpre u velikoj šarolikosti i izmešanosti govornih tipova na relativno malom prostoru. Da je ovaj materijal ne samo od lingvističkog nego i od sociološkog značaja, to se vidi već i po često veoma izraženom podsmešljivom odnosu prema osobenostima drugih dijalekata, koji ponekad implicitno svedoči i o određenim stavovima u pogledu nacionalnih, etničkih, kulturnih i drugih obeležja njihovih predstavnika. Dovoljno je pomisliti samo na jezičke viceve, na primedbe o ovom ili onom dijalektu, ili na raširen običaj imitiranja tuđeg govora. U svemu ovome može da bude običnog zdravog humora, bez naročitih primisli, ali neretko ima i skrivenih vrednosnih sudova koji ovakve verbalne egzibicije preporučuju sociolingvističkoj analizi.

Sâmo se po sebi razume da oblasti na koje je u ovom odeljku skrenuta pažnja ni izdaleka ne iscrpljuju zalihu sociolingvističkih tema koje nam se danas u našoj zemlji nameću. Ali i ono

što je pomenuto biće, verujemo, dovoljno da nagovesti kako raspon tako i aktuelnost ovog polja rada.

5. UZ OVAJ IZBOR

Ovaj broj časopisa u celini je posvećen predmetu široko naznačenom naslovom ovog uvodnog izlaganja. Sve što broj donosi posebno je pripremljeno u ovu svrhu. Priređivač je izabrao deset tekstova stranih autora, koji su prevedeni i mestimično prilagođeni ovakvom objavljivanju. Šest tekstova preveo je Boris Hlebec, a četiri priređivač, koji je obavio i stručnu redakciju celog materijala. Pomenuta prilagođenja odnose se na povremena skraćivanja, kao i na intervencije tehničke prirode. Uz svaki tekst označeni su izvor, godina prvog objavljivanja i prevodilac, kao i to da li je tekst prenet integralno ili u odlomcima. U prilogima iz obe kategorije povremeno je izostavljan deo uputa na drugu stručnu literaturu, da bi se sam tekst koliko-toliko rasteretio, naročito ako je ovakvih uputa bilo mnogo i ako one, po oceni priređivača, ne bi bile od neke veće potencijalne koristi našem čitaocu. Ipak je zadržan velik broj uputa, i od njih je sačinjena jedinstvena bibliografija, data na kraju izbora. Jedinice ove bibliografije u tekstu se identifikuju prezimenom autora (odnosno urednika publikacije) i godinom izdanja; ako uz ovu godinu stoji još jedan broj, on se odnosi na stranicu citiranog dela. Iako ovaj način upućivanja na literaturu ima i svojih nedostataka, verujemo da će nad njima prevagnuti prednosti jedinstvenog spiska, koji sam po sebi predstavlja svojevrstan prilog bibliografiji sociolingvističke literature, i kojim će čitalac moći lakše da se koristi i kasnije, u druge svrhe. Pri tom treba samo imati na umu da je ovo selektivan spisak stručne literature na koju se pozivaju autori zastupljeni u izboru, i da ne pretenduje na reprezentativnost u bilo kojem drugom smislu.

Koliko je pak reprezentativan sam izbor priloga, i o tome valja ovde reći neku reč, kako bi se smanjila mogućnost nesporazuma. Literatura koja bi se u nekom smislu mogla oceniti kao sociolingvistička ima, naravno, svuda po svetu, i u svim epohama. Neki njeni delovi šire su poznati i kod nas, naročito kada je reč o domaćim autorima ili o ranije afirmisanim školama kakve su češka, sovjetska i francuska. Ovaj izbor, međutim, nastoji da našoj sredini predstavi — u meri i na način koji su ovde tehnički mogući — savremenu sociolingvističku teoriju u njenoj pretežno zapadnoj, anglosaksonskoj, većinom američkoj verziji. Ovakva sociolingvistika danas se, doduše, neguje i u drugim delovima sveta, ali mahom uz pozivanje na pionirska is-

traživanja autora kakvi su zastupljeni u našem izboru. Neka od ovih imena sada se i kod nas povremeno sreću, uglavnom u stručnoj lingvističkoj i sociološkoj literaturi, ali ona dosad nisu bila predstavljena prevedenim radovima — naročito ne u obliku antologije.

Samo u ovom smislu, dakle, može se naš izbor smatrati donekle reprezentativnim. Imena Vajnrajha, Haugena, Gamperca, Hajmza, Labova, Fišmana ili Bernstajna danas se teško mogu zaobići u ovoj vrsti literature, a među njima ima autora koji su po prevashodstvu i lingvisti, i antropolozi, i sociolozi. U ovako naznačenim granicama, ova antologija ima svoju koncepciju i svoj sled, koji će — nadamo se — čitaocu biti dovoljno jasni. Ona će u ovom smislu možda posedovati i određenu celovitost i trajnost, i predstavljati nešto više od zbira priloga za tematski broj jednog časopisa opštije namene. A ne treba posebno ni isticati da su moguće i mnoge druge, drukčije koncipirane antologije — možda pretežno iz drugih delova sveta, ili sa drugih jezika, ili sa drukčijom tematikom. Nadajmo se da će ih biti još!

Ovaj izbor dopunjuju prilozi domaćih autora koji su mogli biti prikupljeni za ovu priliku. Svaki od njih se na svoj način obraća temama prisutnim u našoj jezičkoj i društvenoj situaciji, iako se svaki poziva i na deo relevantne strane literature, teorijske ili deskriptivne. I kod autora koji literaturu navode u beleškama ispod teksta, a ne na već opisani način, većinu tih uputa priređivač je uneo i u opštu bibliografiju, kako ona time ne bi bila okrnjena. (Radi potpunosti, u nju su uneti i svi naslovi obuhvaćeni rubrikom „Prikazi“).

Prvi tekst je rana rasprava (prvi put objavljena još 1912) jednog od utemeljivača antropološke lingvistike, Edvarda Sapira (1884—1939; o njemu v. Bugarski, 1964; v. i Sapir — u pripremi). Pišući u vreme kada se tek trebalo izboriti za neke naučne stavove koji su danas široko prihvaćeni, Sapir smešta jezik u njegovu prirodnu i društvenu sredinu i s karakterističnom pronicljivošću ispituje njegovu eventualnu zavisnost od ovih činilaca. On zaključuje da oni normalno i neizbežno deluju na sastav rečnika svakog jezika, ali da se gramatički i fonološki sistemi u načelu odupiru uticaju ne samo fizičke nego i društvene sredine. Time on osporava postojanje vidljivih korelacija između oblika kulture i oblika govora, između društvenih i gramatičkih struktura; ako je kakva uzročna veza i postojala u davnoj prošlosti čovečanstva, ona se tokom vremena izgubila. Čitalac će uočiti da se ovim ne negira izvesna društvena određenost jezika u celini — Sapir je poslednji

čovjek koji bi tako nešto tvrdio — nego samo neposredna zavisnost njegovih fonetskih i gramatičkih obeležja od društveno-kulturnih činilaca. Time je nanet snažan udarac raznim kvazinaičnim teorijama, popularnim u jednom ranijem periodu tipološke lingvistike i tradicionalne antropologije, o sveopštoj determinisanosti jezika vanjezičkom stvarnošću, a posebno o navodnoj direktnoj vezi između stepena materijalne i duhovne kulture jedne zajednice i razvijenosti gramatičke strukture njenog jezika.

Ali ovaj energično i autoritativno iznet stav, koji je u svoje vreme odigrao vanredno korisnu ulogu, i koji se u opštim crtama i danas može prihvatiti, u jednom kasnijem periodu delovao je donekle destimulativno na neke pravce proučavanja u američkoj antropološkoj lingvistici, pa i sociolingvistici. Džon Gamperc, istaknut savremeni učesnik u ovakvim istraživanjima, u drugom prilogu našeg izbora diskretno pominje ovu činjenicu. On nagoveštava da šira i dublja ispitivanja sinhronije i dijahronije, kakva se danas obavljaju kolektivnim i interdisciplinarnim naporima, mogu da ublaže oštrinu Sapirovih zaključaka. Gampercov prilog dobro će, inače, doći kao sumaran pregled raznih vrsta jezičkih zajednica, koji otkriva oku deo onog basnoslovnog šarenila koje je postalo predmet sve življeg sociolingvističkog interesovanja. Upoređujući bitno različita polazišta i ciljeve raznih vrsta lingvističkog rada, on se služi pojmom jezičkih „kodova”, ili varijeteta sadržanih u pojedinim jezicima, dijalektima i stilovima, a uvodi i druge pojmove primerene heterogenosti društvene upotrebe jezičkih sredstava. Kako će se videti i u našem izboru, ovakve koncepcije i odgovarajuće tačke posmatranja igraće veliku ulogu u potonjem razvoju etnolingvistike i sociolingvistike, za čije je potrebe tradicionalno poimanje bilo kojeg jezika kao celine isuviše uopšteno i apstraktno.

Ako je Gamperc osmotrio scenu iz ptičje perspektive, sledeći prilog izbliza proučava neke njene delove. On je uzet iz poznate i veoma uticajne knjige *Jezici u kontaktu* eminentnog i rano preminulog američkog lingviste Juriela Vajnrajha (1926—1967; podatke o njegovom radu daje Bugarski, 1969). Ova knjiga, objavljena 1953, značajno je doprinela zasnivanju danas aktuelne sociolingvističke teorije, koja mnogo duguje upravo rastućoj svesti o rasprostranjenosti i teorijskom značaju dvojezičnosti i višejezičnosti. Iz nje su izabrana dva odlomka. Prvi daje pregled odnosâ između jezički i drukčije definisanih ljudskih grupa, a drugi govori o simboličkoj vrednosti standardnog jezika. Pod ključnim pojmom interferencije, koji se provlači kroz ceo tekst, treba razumeti leksički, glasovni i gramatički uticaj jednog jezika na neki drugi, koji

se tipično odvija preko pozajmica, a koji je posebno izrazit u situacijama raširene dvojezičnosti. Pojam jezičke lojalnosti, definisane kao pojave koja „jeziku odgovara približno na način na koji nacionalizam odgovara nacionalnosti” (v. u drugom odlomku), privukao je pažnju mnogih savremenih istraživača. Autorova razmatranja ovog kompleksa pojava, u raznim vidovima karakterističnih za noviju istoriju većeg broja zemalja, svakako će interesovati i našeg čitaoca.

Ajnar Haugen, američki lingvist norveškog porekla, je Vajnrajhov nešto stariji savremenik i uz njega najzaslužniji za udaranje temelja, polovinom našeg stoleća, sociolingvističkoj teoriji u oblasti bilingvizma urbanih sredina i jezičkog planiranja. U tekstu koji donosimo, on na pristupačan način analizira zamršene odnose između jezika, dijalekta i nacije, prelazeći potom na pitanja jezičkog standarda, i završavajući skicom lingvističkih i društvenih zahteva koje treba da ispuni neki govorni tip da bi stekao status valjanog standardnog jezika. Njegove analize mogu doprineti boljem razumevanju ovih veoma aktuelnih pitanja i u našoj sredini.

Savremeni indijski lingvist P. Sloka Rej u sledećem prilogu popularno izlaže potrebu za jezičkom standardizacijom, informišući čitaoca o velikoj raznolikosti koja u današnjem svetu vlada u pogledu postojanja, upotrebljivosti i domena prostiranja standardizovanih jezičkih tipova. On zatim govori i o praktičnim pitanjima stvaranja i provođenja jezičke politike, imajući na umu naročito zajednice gde je takva potreba najizrazitija — a upravo današnja Indija je jedan autentičan sociolingvistički mikrokosmos.

Temu standardizacije u našem izboru zaokružuje Švedanin Valter Tauli, koji u kratkom prilogu energično istupa protiv koncepcije o načelno jednakoj vrednosti svih postojećih oblika nekog jezika, popularne u deskriptivnoj lingvistici, a u prilog uverenju da je jezičko planiranje neodložan teorijski i praktični zadatak lingvistike u današnjem svetu. Ovde je možda najizrazitije razilaženje, inače nagovešteno u više prethodnih priloga, između deskriptivnog i normativnog pristupa jezičkoj problematici. Dostokora se mahom smatralo da samo onaj prvi leži u domenu lingvistike, ali sada prodire i stanovište koje ne vidi nikakvu nužnu kontradikciju u pojmu normativne nauke. Taulijev pleoaje će u našoj sredini naići na razumevanje — iako bi moglo da bude dosta diskusije, a možda i nesporazuma, oko pitanja kako i na temelju čega treba planirati jezički razvoj, i ko upravo treba to da čini. Nije od većeg značaja to što Taulijev termin „praktična lingvistika” nije uhvatio korena — valjda zato što široko prihva-

ćeni termin „primenjena lingvistika” adekvatno obuhvata i oblast jezičkog planiranja.

U sledeća dva priloga reč uzimaju stručnjaci koji su po formaciji sociolozi, a koji su dali zapažene doprinose savremenoj sociologiji jezika. Amerikanac Džoša Fišman, vodeće ime u ovoj kategoriji, zastupljen je jednostavno pisanim uvodnim tekstom o rasponu i problematici pomenute discipline. On ukazuje na značajne implikacije činjenice da niko od nas ne govori na isti način sa svim sagovornicima i u svakoj prilici, čak i kada ostajemo u granicama onoga što konvencionalno nazivamo istim jezikom. Ovo odmah upućuje na važnost posebnih „kodova”, nazivali se oni u datoj situaciji stilovima, varijantama, dijalektima, jezicima ili kako drukčije. Fišman uvodi i koncepcije verbalnog repertoara, domenâ jezičkog ponašanja i druge, koje su utkane u teorijsku potku današnje sociologije jezika. Ne treba posebno isticati potencijalnu aktuelnost ovakvih pojmova i na njima zasnovanih istraživačkih postupaka i u našem podneblju, naročito u njegovim višejezičnim delovima.

Britanski sociolog Bernstajn poslednjih godina je postao poznat po svojoj koncepciji razrađenih i ograničenih kodova, koju sažeto iznosi u sledećem prilogu. Ova ideja privukla je, pored sociologa, još i pedagoge — zbog svojih implikacija za proces, ciljeve i medijum školskog obrazovanja. Lingvisti su prema njoj ostali uglavnom rezervisani, najviše zbog krajnje oskudnog jezičkog materijala kojim Bernstajn ilustruje svoju hipotezu. Biće potrebno još dosta empirijskih istraživanja pre nego što se bude mogla dokazati ili opovrgnuti pretpostavka da su, u okviru globalno istog jezika, deca iz određenih društvenih slojeva već na startu obrazovnog procesa osetno hendikepirana samom prirodom užeg jezičkog koda koji donose u školu. Ovakva mogućnost samo je naznačena pri kraju izlaganja koje donosimo, ali je i to dovoljno da se uoči mogući društveni značaj postavljenog pitanja.

Poslednja dva priloga stranih autora, oba sasvim skorašnjeg datuma, saglasno ilustruju pretežnu aktuelnu orijentaciju sociološki i antropološki inspirisanih a teorijski značajnih lingvisti. Njihovi autori su danas predvodnici borbe za ponovno povezivanje lingvističke teorije sa činjenicama života, i to u jednom mnogo manje apstraktnom smislu od onog koji je najavio impozantni i ambiciozni teorijski program Čomskog. Stoga je karakteristično što obojica polaze od kritike ovog programa, čiji važaj priznaje, ali uz traženje puta da se on izrazitije prilagodi onome što se zna o upotrebi jezika u društvu. Time bi u isti mah bilo

odgovoreno i potrebama jedne još adekvatnije opštelingvističke teorije za neposrednu budućnost, čiji se obrisi zacrtavaju i u ovim prilogima. Labov, u ovom času svakako jedan od najkompetentnijih i najzanimljivijih uskladvaca teorije i empirije na polju jezika, izlaže selektivnoj a produbljenoj kritici teorijsku poziciju na liniji Sosir—Comski. Njegovo uočavanje i formulisanje „sosirovskog paradoksa” interesovaće i naše proučavaoce Sosirovog dela, a opšti sud po kome je lingvistika u naznačenoj uticajnoj verziji praktično zanemarila proučavanje stvarnog govornog ponašanja naići će na odobravanje mnogih. Valja se samo nadati da on neće biti pogrešno shvaćen kao generalno odbacivanje teorijskog rada, jer on to eksplicitno i naglašeno nije. U sledećem odlomku Labov govori o ulozi društvenih činilaca u jezičkoj evoluciji, jednoj od oblasti koje je on sam značajno unapredio, da bi se na kraju sa umerenim i obrazloženim optimizmom osvrnuo na stanje i perspektive lingvistike u današnjem trenutku.

Sa svoje strane, Del Hajmz, učesnik u tradiciji Boasa, Sapira i Krebera, u kritičkom delu njegovog izlaganja uvodi ključni pojam „komunikativne kompetencije”. On se zalaže za raščlanjavanje formalno mogućeg, praktično izvodljivog, situaciono prikladnog i stvarno obavljanog u jezičkom opštenju. Izlažući svoju viziju jedne buduće teorije sociolingvističkog opisa, i on ističe potrebu polaznja od jezičkog koda, kao i potencijalnu vrednost drugih aktuelnih pojmova i metodoloških postupaka u sociolingvistici, sa kojima je naš čitalac već donekle upoznat iz prethodnih priloga.

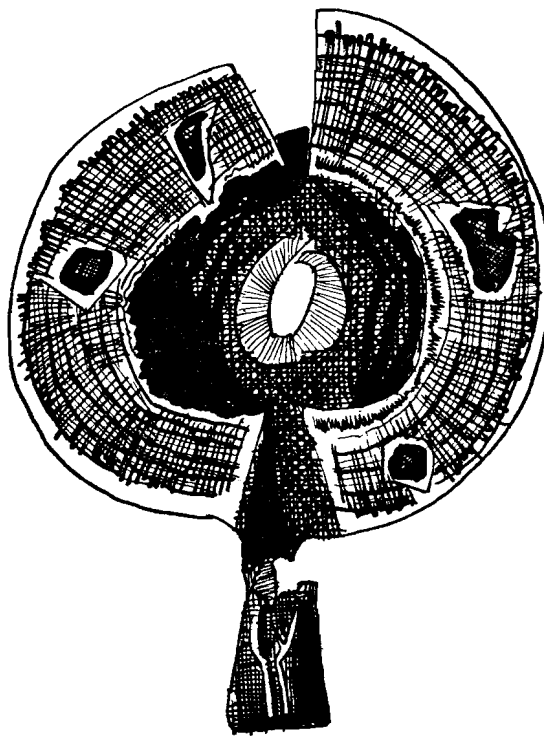
Svesrdno se pridružujući shvatanju lingvistike kakvo je izloženo u prilogima Labova i Hajmza, a pozivajući se i na Gamperca, takođe predstavljenog u našem izboru, zagrebački lingvist Amir Kalogjera daje i primere koji jasno stavljaju do znanja koliko je naša jezička i društveno-kulturna situacija pogodno — i neispitano — polje za tako usmerena istraživanja.

U osnovi sličnu poruku sadrži i prilog novosadskog lingviste Melanije Mikeš, iako okrenut drugim problemima i nešto konkretnije formulisanim zadacima. Ako se može reći da je naša zemlja, u pogledu materijala koji pruža sociolingvistici, Evropa u malom, onda se može reći i da je Vojvodina u jednom sličnom smislu Jugoslavija u malom. Nacrt tipologije dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu ove naše Pokrajine svakako je korak u pravcu koji mnogo obećava, praktično kao i teorijski.

Izbor završavamo jednim tekstom koji će čitaoca, možda već i pomalo ophrvanog teorijskim distinkcijama u celom prethodnom materijalu,

još jednom da podseti da tema jezika u društvu nije samo nešto što se tiče naučnih disciplina kakve su lingvistika i sociologija. Ona ima i bezbroj svojih svakidašnjih, opšteljudskih, životnih lica. O jednom od ovih izabrao je da govori beogradski pisac i kulturni poslenik Ivan Čolović, koji u esejističkom tonu, ali sa obeležjima ozbiljnog istraživača naše jezičke svakodnevice, predočuje temu novinske objave prestanka života.

Problemi koje načinju domaći autori samo su mali deo razgranatog područja upotrebe jezika u društvu. Na početku smo ovu oblast nazvali praktično nepreglednom; koliko je ovakvo određenje opravdano, moći će da zaključi svaki čitalac koji stigne do poslednje stranice ovog broja časopisa. Ono što stoji između njegovih korica ne nudi se kao iscrpan i zaokružen pregled, kao celovita suština, nego kao delimičan uvid u postojeće probleme i pristupe i, ujedno, poziv na sistematsko istraživanje i organizovanu akciju. Ovakvi pozivi danas se susitižu iz raznih pravaca, pa izgleda opravdana nada da će oni u svojoj ukupnosti doprineti bržem afirmisanju i usklađenijem praktikovanju sociolingvistike i u našoj sredini.

JEZIK I SREDINA*

Postoji snažna tendencija da se mnogobrojni elementi čovekove kulture pripišu uticaju sredine u kojoj se nalaze učesnici te kulture, dok neki čak odlaze u krajnost, svodeći praktično sve manifestacije čovekovog života i mišljenja na uticaje sredine. Neću pokušati da iznesem razloge za ili protiv značaja koji imaju sile sredine svojim uticajem na obeležja kulture, niti ću pokušati da pokažem koliko se uticaj sredine ukršta s uticajem drugih činilaca. Međutim, čini mi se da objašnjavanje ma kojeg pojedinačnog obeležja čovekove kulture kao posledice isključivo sile fizičke sredine počiva na zabludi. Strogo govoreći, sredina može neposredno delovati samo na pojedinca, a u onim slučajevima u kojima nalazimo da je jedino uticaj sredine uzrok neke zajedničke osobine, ta zajednička osobina mora se protumačiti kao zbir zasebnih procesa uticaja sredine na pojedince. Međutim, to očigledno nije tipičan oblik u kome nalazimo sile sredine kada deluju na grupe ljudi. Kod njih je dovoljno da samo jedan pojedinac neposredno reaguje na svoju sredinu, pa da ostali u grupi svesno ili nesvesno sudeluju u uticaju koji se vrši na njega. Pitanje je da li se i za jednog pojedinca može istinski reći da na njega može uticati sredina a da istovremeno na njega ne deluju i uticaji neke druge prirode, ali tu mogućnost možemo bar pretpostaviti. Ostaje važna činjenica da je u stvarnom društvu i najjednostavniji uticaj sredine bilo podržan bilo preobražen društvenim silama. Otuda se svaki pokušaj da se i najjednostavniji element kulture smatra isključivom posledicom uticaja sredine mora okarakterisati kao pogrešan. Može se smatrati da društvene sile koje na taj način preobrazavaju uticaje što ih vrši isključivo sredina i same imaju karakter sredine, utoliko što se dati pojedinac nalazi okružen nizom društvenih činilaca, te stoga reaguje na njih. S druge strane, društvene sile mogu se pomalo metaforički posmatrati kao paralela silama nasleđivanja po svome uticaju, utoliko što se prenose sa pokoljenja na pokoljenje. To što su i same ove

*) Edward Sapir, „Language and Environment” (1912). *Selected Writings of Edward Sapir* (D. G. Mandelbaum, Ed.), Berkeley and Los Angeles, 1949. Integralan tekst.

tradicionalne društvene sile izložene, između ostalih promena, i promenama sredine, ilustruje složenost problema kulturnog porekla i razvoja. U celini uzevši, bolje je termin „sredina” upotrebljavati samo kada se misli na one uticaje, pretežno fizičke prirode, koji leže van čovekove volje. Ali kada je reč o jeziku, koji se može smatrati kompleksom simbola što odražavaju celokupnu fizičku i društvenu bazu na kojoj se nalazi neka grupa ljudi, korisno je terminom „sredina” obuhvatiti i fizičke i društvene faktore. Fizička sredina obuhvata geografske karakteristike, kao što su topografija zemlje (bila to obala, dolina, ravnica, visoravan ili planina), podneblje i količina padavina, kao i ono što se može nazvati privrednom osnovicom ljudskog života, izrazom koji obuhvata životinjski i biljni svet i rudna bogatstva jednog kraja. Društvena sredina obuhvata različite sile društva koje uobličuju život i mišljenje svakog pojedinca. Među važnije od ovih društvenih sila spadaju religija, etičke norme, oblik političkog uređenja i umetnost.

Prema ovoj klasifikaciji uticaja koje vrši sredina, možemo očekivati da će se u jeziku odraziti dve grupe faktora sredine, pretpostavivši za trenutak da na jezik u velikoj meri utiče poticanje njegovih govornika iz određene sredine. Istinu govoreći, naravno, fizička sredina se u jeziku ogleda samo onoliko koliko su na njega uticali društveni činioci. Na primer, samo postojanje izvesne životinjske vrste u fizičkoj sredini jednog naroda nije dovoljno da dovede do jezičkog simbola koji će se na nju odnositi. Neophodno je da tu životinju poznaju mahom svi članovi grupe i da se, makar donekle, zanimaju za nju, pre nego što se u jeziku te zajednice potraži način da se označi dotični element fizičke sredine. Drugim rečima, što se tiče jezika, sav uticaj sredine svodi se u krajnjoj liniji na uticaj društvene sredine. Ipak je od praktičnog značaja razdvojiti one društvene uticaje koji manje-više neposredno potiču iz fizičke sredine, od onih koji se sa njom ne mogu lako povezati. Na jezik se može uticati na jedan od ova tri načina: u pogledu njegove tematike i sadržaja, tj. u pogledu rečnika; u pogledu njegovog fonetskog sistema, odnosno sistema glasova kojima on operiše pri građenju reči; i u pogledu njegove gramatičke forme, tj. u pogledu formalnih procesa i logičkih ili psiholoških klasifikacija koje se koriste u govoru. Morfologija, ili formalna struktura reči, i sintaksa, ili metodi koji se koriste prilikom kombinovanja reči u veće jedinice ili rečenice, jesu dva glavna vida gramatičke forme.

Fizičku i društvenu sredinu govornika jednog jezika najjasnije odražava njegov rečnik. U

stvari, celokupni rečnik jednog jezika može se posmatrati kao kompleksan repertorijum svih ideja, interesovanja i delatnosti koje obuzimaju pažnju zajednice, i kad bismo mogli raspolagati takvim iscrpnim leksikonom jezika datog plemena, mogli bismo uveliko zaključivati o karakteru fizičke sredine i o karakteristikama kulture ljudi koji se njime služe. Nije teško pronaći primere jezika čiji rečnik u tom smislu nosi pečat fizičke sredine u kojoj se nalaze govornici. To važi naročito za primitivne narode, pošto kod njih kultura još nije dostigla toliki stepen složenosti da bi obuhvatila praktično sveopšte interesovanje. Sa te tačke gledišta, rečnik primitivnih jezika bi se mogao uporediti sa rečnicima određenih delova stanovništva civilizovanih ljudi. Karakteristični rečnik nekog priobalnog plemena, kao što su Indijanci Nutka, sa svojim preciznim terminima za mnoge vrste morskih životinja, kičmenjaka i beskičmenjaka, može se uporediti sa rečnikom jednog evropskog ribarskog naroda kao što su Baski u jugozapadnoj Francuskoj i severnoj Španiji. Kao suprotnost takvim primorskim narodima mogu se pomenuti stanovnici neke pustinjske visoravni, poput Južnih Pajuta u Arizoni, Nevadi i Juti. U rečniku ovoga plemena srećemo čitavo obilje mnogobrojnih topografskih osobina koje bi se u nekim slučajevima činile gotovo suviše preciznim da bi imale praktičnu vrednost. Evo nekih topografskih izraza koji su prikupljeni u ovom jeziku: razvođe, istureni greben, peščani sprud, polukružna dolina, kružna dolina ili udolina, planinska zaravan okružena grebenima, kotlina, ravnica, pustinja, čuvik, visoravan, klisura bez vode, klisura sa vodotokom, suvo rečno korito ili kanal, jaruga, prisojna planinska strmen ili zid klisure, osojna planinska strmen ili zid klisure, talasast predeo ispresecan nekolikim manjim brdskim grebenima, i mnogi drugi.

U slučaju specijalizovanih rečnika kako plemena Nutka tako i Južnih Pajuta, važno je uočiti da se ne odražavaju samo fauna ili topografija predela kao takve, već i interesovanje ljudi za takva obeležja okoline. Kada bi Indijanci Nutka u pogledu snabdevanja hranom zavisili prvenstveno od kopnenog lova i povrtnih proizvoda, i pored toga što žive u blizini mora, gotovo je sigurno da njihov rečnik ne bi bio tako bogato prožet poznavanjem mora. Isto tako, sasvim je očevidno na osnovu prisustva topografskih termina u jeziku Pajuta, poput onih koji su pomenuti, da je precizno upućivanje na topografiju neophodno stanovništvu jedne negostoljubive polusušne oblasti; jedna čisto praktična potreba kao što je tačno

određivanje izvora, sasvim je moguće, može iziskivati upućivanje na nekoliko karakteristika jednog topografskog detalja. Koliko interesovanje za fizičku sredinu, a ne samo njeno prisustvo, utiče na prirodu rečnika, može se očigledno ilustrovati obrnutim slučajem u engleskom. Onaj ko nije botaničar, ili se posebno ne zanima za narodno lekarstvo ili za bilje na neki drugi način, ne bi znao kako da nazove bezbroj biljaka koje čine deo njegove sredine do prosto „zeljem“, dok bi neko indijansko pleme koje uveliko zavisi od divljeg korenja, semena divljih biljaka i drugih biljnih proizvoda kada se radi o snabdevanju hranom, moglo imati precizne izraze za svaku pojedinačnu vrstu te zelene koju je teško klasifikovati. U mnogim slučajevima čak bi se koristili posebni izrazi za različita stanja jedne iste biljne vrste, posebno pominjući da li je presna ili kuvana, ove ili one boje, ili je ovalno ili onoliko iznikla. Tako se mogu sabrati specijalni rečnici različitih plemena Kalifornije ili Oregona koji označavaju žir ili jestivu biljku kamas. Još jedan poučan primer koliko interesovanje određuje prirodu rečnika pružaju izrazi za sunce i mesec u nekoliko indijanskih jezika. Dok mi smatramo da je neophodno praviti razliku između sunca i meseca, veći broj plemena zadovoljava se jednom rečju i za jedno i za drugo, a kontekstu je ostavljeno da tačno ukaže na šta se misli. Ako se pobunimo da jedan tako neodređen izraz ne pravi suštinsku prirodnu razliku, Indijanci nam mogu lako uzvratiti istom merom ukazujući na svaštarsku prirodu našeg izraza „zelje“ nasuprot njihovom preciznijem rečniku za bilje. Sve, prirodno, zavisi od tačke gledišta određene interesovanjem. Imajući to na umu, postaje očigledno da prisustvo, odnosno odsustvo opštih termina u velikoj meri zavisi od negativne ili pozitivne prirode interesovanja za elemente određene sredine. Što neophodnijim jedna kultura smatra pravljenje razlika u datom krugu pojava, manje je verovatno da će postojati opšti termin koji bi obuhvatao taj krug. S druge strane, što su elementi manje zanimljivi za jednu kulturu, veća je verovatnoća da će svi biti pokriveni jedinim terminom opšte primene. Ovo se daje rezimirati, ukoliko primer može rezimirati, ako kažemo da za laika svaki životinjski oblik koji nije ni čovek, ni četvoronožac, ni riba, ni ptica, predstavlja bubu ili crva. Toj istoj vrsti laika, pojam i odgovarajuća reč „sisar“ bili bi, iz obrnutog razloga, sasvim nepoznati.

Postoji očigledna razlika između reči koje su samo reči i ne mogu se dalje analizirati, i reči koje su prema svom obrazovanju toliko očevidno sekundarne da omogućuju analizu već na prvi pogled. Lav je samo lav, ali planinski lav nagoveštava nešto više od životinje na koju

se upućuje. Tamo gde se za neki prost pojam upotrebljava motivisan deskriptivan izraz, izgleda da u većini slučajeva valja zaključiti da je poznavanje elementa u okolini koji se označava relativno skorašnje, ili u svakom slučaju, da je do sadašnjeg nazivanja došlo relativno skoro. Razorni uzročnici fonetskih promena bi prvobitno opisne izraze sveli konačno na puke etikete ili čiste i proste reči koje se ne mogu analizirati. O ovome ovde govorim zato što nas motivisanost ili nemotivisanost rečnika može navesti da zaključimo, mada pomalo nejasno, o dužini vremena za koje je jedna grupa ljudi bila upoznata s određenim pojmom. Ljudi koji govore o lavovima očigledno poznaju tu životinju tokom mnogih pokoljenja. Oni koji govore o planinskim lavovima, reklo bi se, poznaju ih od juče. Slučaj je još jasniji kada razmotrimo nazive mesta. Samo proučavalac istorije jezika u stanju je da razloži imena kao što su Eseks, Norfolk i Saton na njihove sastavne elemente kao Ist Sakson, Nort Folk i Saut Taun, dok su u svesti laika ta imena čiste etimološke jedinice kao i „buter” i „sir”. Očigledan je kontrast između zemlje koju duže vreme naseljava istorijski homogena grupa, pune etimološki nejasnih naziva mesta, i odsokora naseljenog kraja sa svojim Novigradima, Dobrim Dolovima i Donjim Rečicama. Prirodno, mnogo zavisi od gramatičke prirode samog jezika; veoma sintetički oblici govora kao što su mnogobrojni jezici američkih Indijanaca, izgleda da teže gube deskriptivni karakter svojih izraza nego što je to, na primer, slučaj s engleskim.

Upravo smo videli kako pažljivo proučavanje rečnika dovodi do zaključaka o fizičkoj i društvenoj sredini onih koji se koriste rečnikom; štaviše, da nas već i sama relativna motivisanost, odnosno nemotivisanost rečnika može navesti da donesemo zaključak o stepenu poznavanja različitih elemenata te sredine. Nekoliko naučnika, naročito Šrader (Schrader), proučavajući indogermansku građu pokušalo je da još ambicioznije iskoristi proučavanje rečnika srodnih jezika. Birajući reči koje su zajedničke za sve jezike, ili bar nekoliko njih u grupi genetski srodnih jezika, činjeni su pokušaji da se stekne izvesna predstava o rečniku hipotetičkog jezika u kome izučavani govorni oblici predstavljaju novije varijante, i da se tako dobije izvesna predstava o krugu pojmova kojima su raspolagali govornici rekonstruisanog jezika. Ovde se radi o jednoj vrsti lingvističke arheologije. Bez sumnje, mnogi proučavaoci indogermanske lingvistike otišli su predaleko u svojim pokušajima da rekonstruišu kulturu na osnovu komparativnih jezičkih dokaza, ali vrednost dokaza dobijenih na taj način ne

može se poreći po kratkom postupku, čak i pod uslovom da se reči mogu zadržati dugo vremena pošto se izmenilo njihovo prvobitno značenje. Šteta je samo što se pri upoređivanju jezika koji su se prilično udaljili jedan od drugoga, i čiji rekonstruisani prototip stoga mora ukazivati na daleku prošlost, uglavnom ne može dobiti dovoljno materijala u vezi sa najzanimljivijim etapama kulture. Nije nam potrebno šire lingvističko poređenje da bi nas uverilo kako su ljudi u davno doba imali ruke i oči, mada bi bilo zanimljivo ustanoviti da li su znali za so, na primer. Naravno, uvek se mora imati na umu mogućnost sekundarnog pozajmljivanja neke reči koja je očigledno zajednička. Pa ipak, opšte uzevši, odgovarajuće poznavanje fonologije i morfologije jezika o kojima je reč uglavnom će omogućiti pažljivom analitičaru da razdvoji domaće elemente od pozajmljenih. Do sada je u Americi premalo učinjeno u oblasti komparativne lingvistike da bi se moglo ukazati na neki veći skup opipljivih rezultata od kulturnog značaja dobijenih na osnovu takvog proučavanja. Ali sasvim je verovatno da s intenzivnijim proučavanjem takvi rezultati predstoje u većoj meri. Svakako će jedno temeljno izučavanje algonkinskog, sijuškog i atabaskog rečnika sa ovog stanovišta na kraju dati značajne rezultate. Da bih samo uzgred ilustrovao koliko je to važno, ukazaću da *oco-tl*, „*Pinus tenuifolia*” u jeziku nahua i sličan oblik u značenju „jela” u jeziku Južnih Pajuta indiciraju na uto-actečku osnovu *oko-* koja označava neku vrstu bora ili jele.

Ako se karakteristična fizička sredina jednog naroda u velikoj meri odražava u njegovom jeziku, to još i više važi kada je reč o njegovoj društvenoj sredini. Velik, ako ne i najveći broj elemenata koji čine fizičku sredinu nalazi se univerzalno raspoređen u vremenu i prostoru, tako da se postavljaju prirodne granice variranju leksičkog materijala u smislu izražavanja pojmova dobijenih iz fizičkog sveta. Međutim, jedna kultura razvija se na bezbroj načina i može dostići bilo koji stepen složenosti. Zato se ne treba čuditi kada ustanovimo da se rečnici naroda koji se veoma razlikuju u pogledu prirode ili stepena kulture takođe razlikuju u velikoj meri. Ima razlike između bogatog, pojmovno razgranatog rečnika jezika kao što su engleski i francuski i jezika ma koje tipične primitivne grupe, a koja uglavnom odgovara razlici koja vlada između kompleksne kulture evropskih i američkih naroda koji govore engleski, odnosno francuski, sa mnoštvom specijalizovanih interesovanja, i relativno proste, neizdiferencirane kulture primitivne grupe. Takva šarolikost rečnika u odražavanju druš-

tvne sredine vlada u vremenu kao i u prostoru; drugim rečima, riznica kulturnih pojmova, pa i odgovarajući rečnik stalno se obogaćuju i granaju s povećanjem složenosti kulture u grupi. Praktično se samo po sebi vidi da rečnik u velikoj meri odražava kulturnu složenost, jer rečnik, to jest tematika jezika, u svakom datom vremenu teži da posluži kao skup simbola koji ukazuju na kulturnu bazu grupe. Ako se pod složenošću jezika podrazumeva krug interesovanja impliciran u njegovom rečniku, samo se po sebi razume da postoji stalna korelacija između složenosti jezika i kulture. Ako se, međutim, kao što je uobičajenije, jezička složenost upotrebi u smislu stepena morfološkog ili sintaksičkog razvitka, takva korelacija nika-ko ne postoji. U stvari, skoro da bi se moglo tvrditi kako postoji obrnuta korelacija i smatrati da morfološki razvoj teži da opadne sa povećanjem složenosti kulture. Tako je lako naći primere ove tendencije da se gotovo i ne isplati ovde ulaziti u to pitanje. Treba samo ukazati na to da istorija engleskog i francuskog pokazuje stalno pojednostavljivanje gramatičke strukture od najranijih zabeleženih oblika do danas. S druge strane, s ovim se ne sme otići predaleko. Postojanje brojnih relativno prostih oblika govora kod primitivnih naroda ne dozvoljava da se veruje u ma kakvu opipljivu korelaciju između stepena ili oblika kulture i oblika govora.

Zar, onda, nema nijednog elementa jezika, osim njegove puke konkretne tematike ili rečnika, na koji se može ukazati da ima neku vezu sa fizičkom i društvenom sredinom govornika? Ponekad se tvrdi da opšta priroda fonetskog sistema jednog jezika manje ili više zavisi od fizičke sredine, da one zajednice koje žive u planinskim predelima ili u drugim uslovima usled kojih je borba za opstanak teška razvijaju akustički grube govorne oblike, dok oni prema kojima je priroda izdašnija koriste relativno blaže fonetske sisteme. Koliko god se čini prihvatljivom, takvu teoriju isto tako je lako opovrgnuti. Bez sumnje tačno je da se mogu navesti primeri nemilozvučnih fonetskih sistema kojima se služe brđani, kao što je slučaj kod raznih jezika koji se govore na Kavkazu; a nije teško pronaći ni primere akustički ugodnih oblika govora kojima se služe grupe izložene povoljnoj fizičkoj sredini. Međutim, isto tako je lako navesti primere koji govore suprotno i jednom i drugom. Starosedeooci severozapadne obale Amerike nalazili su sredstva za egzistenciju relativno lako u kraju s obiljem mnogobrojnih oblika života u moru koji služe za ishranu; a za njih se ne može reći ni da su izloženi oštrim klimatskim uslovima; pa ipak, po fonetskoj grubosti njihov jezik takmiči se sa kavkaskim jezicima. S druge strane, možda ni

jedan narod nije nikada bio izložen oštrijoj fizičkoj sredini od Eskima, pa ipak, eskimski jezik ne samo što ostavlja utisak da poseduje relativno milozvučan fonetski sistem u poređenju s jezicima severozapadne obale Amerike, nego se čak može smatrati da dobro stoji u poređenju sa jezicima američkih Indijanaca uopšte. Doduše, ima mnogo slučajeva da se različiti jezici sa sličnim fonetskim sistemima govore na jednoj neprekinutoj teritoriji prilično jednodržavnih fizičkih karakteristika, ali se u svim takvim slučajevima može odmah pokazati da se ne radi o neposrednom uticaju same sredine, već o psihološkim faktorima mnogo tananije prirode, koji se mogu uporediti, možda, sa onima koji deluju prilikom širenja kulturnih elemenata. Tako fonetski sistemi jezika tlingit, haida, cimši, kuakiutl i sališ nisu slični zato što pripadaju jezicima čiji se govornici nalaze u skoro istom sklopu uslova sredine, već prosto zato što su ti govornici geografski povezani i stoga mogu da vrše međusoban psihološki uticaj.

Napuštajući ovo opšte razmatranje o nedostatku korelacije između fizičke sredine i fonetskog sistema u celini, možemo još ukazati na nekoliko upečatljivih primera, s jedne strane, fonetskih sličnosti jezika kojima govore grupe što žive u veoma različitim sredinama i pripadaju veoma različitim kulturnim slojevima, i s druge strane, ne manje upečatljivih fonetskih razlika koje vladaju među jezicima koji se govore u susednim oblastima istovetne ili slične sredine i u istoj kulturi. Ti primeri će poslužiti da se istakne već izrečeno gledište. Upotreba tonskog akcenta kao značajnog elementa govora sreće se u kineskom i susednim jezicima jugoistočne Azije, jeziku eue i drugima na zapadu Afrike, hotentotskom u Južnoj Africi, švedskom, jeziku teua u Novom Meksiku i jeziku takelma na jugozapadu Oregona. Ovim nizom primera ilustrovali smo praktično čitav spektar uslova sredine i kulture. Nazalizovani samoglasnici javljaju se ne samo u francuskom i portugalskom, već i u jezicima eue, irokeškom i sijuškom. „Fortis”, suglasnici, tj. praskavi suglasnici izgovoreni uz istovremeno zatvaranje usne duplje praćeno otvaranjem glasnica, sreću se ne samo u mnogim jezicima Amerike zapadno od Stenovitih planina, već i u sijuškom, i u gruzinskom i drugim kavkaskim jezicima. Glotalni plozivi kao značajni elementi govora sreću se ne samo obilato zastupljeni u mnogim jezicima američkih Indijanaca, možda i većini njih, već i u danskom i letonskom, jednom od leto-slovenskih jezika na zapadu Rusije. Toliko neobični glasovi kao što su hrapavo há i zatisnuto 'ain u arapskom, nalaze se u bezmalo identičnom obliku u jeziku nutka. I tako dalje u beskonačnost. S druge strane, dok se za engleski i fran-

cuski uglavnom može reći da su u pogledu kulture tesno povezani, postoje vrlo upadljive razlike između njihovih fonetskih sistema. Osvrnuvši se opet na starosedeoce Amerike, nalazimo da dve tako tesno povezane grupe plemena, sa stanovišta kulture, kao što su Irokezi i njihovi istočni susedi Algonkini govore veoma različitim jezicima, različitim kako u pogledu fonetike, tako i u pogledu morfologije. Plemena Jurok, Karok i Hupa, od kojih sva tri zahvataju malu teritoriju u severozapadnoj Kaliforniji, čine veoma jedinstvenu kulturnu celinu. Ali i ovde vidimo da su fonetske razlike između jezika kojim govore ova plemena velike, i tako opet u beskonačnost. Prema tome, ne preostaje ništa drugo nego da se ustanovi apsolutno nepostojanje korelacije između fizičke i društvene sredine i fonetskih sistema, bilo u opštem akustičkom pogledu bilo s obzirom na distribuciju određenih fonetskih elemenata.

Čovek postaje sklon da nepostojanje korelacije između fonetskog sistema i sredine pripiše relativno slučajnoj prirodi fonetskog sistema samog po sebi; ili, da ovo jasnije izrazimo, činjenici da se može smatrati kako fonetski sistemi imaju kvazimehanički razvoj, koji ni u jednoj fazi nije podložan svesnom razmišljanju, te stoga verovatno ni na koji način neće zavisiti od uslova sredine, ili ako je to slučaj, onda samo veoma zaobilaznim putem. S druge strane, jezička morfologija, pošto svedoči o izvesnim određenim načinima mišljenja koji prevladaju kod govornika datog jezika, može se reći, stoji u nekakvom odnosu prema riznici pojmova što čine duhovni alat, da tako kažemo, te grupe. Kako je ta riznica pojmova, međutim, nužno određena fizičkom i društvenom sredinom, proizlazi da bi se moglo tragati za nekakvom korelacijom između tih sredina i gramatičke strukture. Pa ipak, u ovom slučaju negativno svedočanstvo jako je koliko i u prethodnom. Sadržinu morfologije možemo smatrati sačinjenom od izvesnih logičkih ili psiholoških kategorija mišljenja koje su gramatički obrađene, i od načina njihovog formalnog izražavanja. Različita priroda ove dve grupe morfoloških pojava može se ilustrovati ako ukažemo da susedni jezici mogu uticati, ili u svakom slučaju ličiti jedan na drugoga u jednom pogledu, a da pri tom ne moraju uticati ili ličiti jedan na drugog u drugom pogledu. Tako je metoda udvajanja jezičkih elemenata veoma rasprostranjena u jezicima američkih Indijanaca, ali pojmovi izraženi na taj način veoma variraju. Ovde se radi o jednom široko rasprostranjenom formalnom sredstvu kao takvom. Suprotno ovome, pojam izvedene delatnosti, odnosno radnje čije se poznavanje zasniva na zaključivanju a ne na ličnom svedočanstvu, ta-

kođe se sreće široko zastupljen u američkim jezicima, ali putem nekoliko različitih formalnih procesa. Ovde se radi o široko rasprostranjenoj gramatički iskorišćenoj misaonoj kategoriji kao takvoj.

Pretražujući po mnogim jezicima, naći ćemo brojne primere kako upečatljivih sličnosti u pogledu formalnih procesa morfologije, tako i upečatljive sličnosti ili istovetnosti pojmova koji su gramatički obrađeni, sličnosti i istovetnostf koje kao da se ne uklapaju ni u kakvu podudarnost sa faktorima sredine. Pojava samoglasničkih promena u glagolskoj ili imeničkoj osnovi indogermanskih jezika, semitskih jezika kao i jezika takelma i jana može se navesti kao primer prvoga. Još jedan primer je prisustvo infiksacije gramatičkih elemenata u obliku imeničke ili glagolske osnove u jezicima malajskom, mon-kmer i sijuškom. Primitičete da i pored toga što su formalni procesi koje sam naveo u cilju ilustracije vrlo karakteristične vrste, oni se javljaju u izrazito različitim sredinama. S druge strane, jedan upečatljiv primer misaone kategorije sa gramatičkim značenjem koja se sreće nepravilno raspoređena i koja pokriva široko područje sredina, predstavlja gramatički rod zasnovan na polu. Ilustraciju ovoga nalazimo u indogermanskim i semitskim jezicima, hotentotskom u Južnoj Africi i jeziku Činuk u donjoj Kolumbiji. Drugi upečatljivi primeri su postojanje sintaksičkih padeža, prvenstveno subjekatskog i objekatskog u indogermanskim i semitskim jezicima i u jeziku ute; kao i distinkcija između isključive i uključive dvojine ili množine prvoga lica u jezicima kuakiutl, šošonskom, irokeškom, hotentotskom i melanežanskom.

Dalji dokaz o nepostojanju korelacije o kojoj govorimo pružaju primeri morfoloških razlika kod susednih jezika kojima govore narodi izloženi praktično istom nizu uticaja fizičkog i društvenog ambijenta. Biće dovoljno navesti nekoliko relevantnih primera. Plemena Činuk i Sališ iz donje Kolumbije i sa zapadne obale Vašingtona čine kulturnu jedinicu koja se nalazi u homogenoj fizičkoj sredini, ali ipak kod jezika te dve grupe plemena javljaju se dalekosežne morfološke razlike. Jezici sališ koriste se vrlo obilato udvajanjem za razne gramatičke svrhe, dok u jeziku činuk udvajanje, premda se javlja u ograničenom vidu, nema gramatičkog značaja. S druge strane, sistem prirodnog roda koji je strogo sproveden u imeničkom i glagolskom sistemu Činuka, priobalni dijalekti sališ imaju samo utoliko što se kod njih javljaju prenominalni članovi koji izražavaju razlike u rodu, dok jezici sališ u unutrašnjosti nemaju ni traga čak ni toga obeležja. Možda

jedan još upečatljiviji primer radikalne morfološke nesličnosti kod susednih jezika jedne kulturne oblasti pružaju jezici jana i majdu, kojima se govori na severu centralne Kalifornije. Majdu upotrebljava čitav niz gramatičkih prefiksa i služi se bar donekle udvajanjem za gramatičke svrhe. Jana ne poznaje ni prefikse ni udvajanje. S druge strane, jeziku majdu nedostaju karakteristična obeležja jezika jana kao što su razlika u obliku između govora muškarača i govora žena, i upotreba nekoliko stotina gramatičkih sufiksa, od kojih neki ispoljavaju toliku konkretnu snagu glagola da se sigurno tumače kao glagolske osnove u sekundarnoj poziciji, a ne kao pravi sufiksi. Da se vratimo starom svetu — nalazimo da se mađarski razlikuje od susednih indogermanskih jezika odsustvom prirodnog roda i korišćenjem principa samoglasničke harmonije, osobine koja, iako prvenstveno fonetske prirode, ipak ima velikog značaja u gramatici.

U izvesnom smislu može razočarati činjenica da se ne da ustanoviti nikakva veza između fonetskih i morfoloških karakteristika jednog jezika i sredine u kojoj se on govori. Da li je, konačno, moguće da formalna baza jezika ni najmanje ne ukazuje na kulturni kompleks koji on izražava svojom tematikom? Ako bolje pogledamo, u nekim slučajevima ustanovićemo da su bar neki elementi koji čine kulturni kompleks utelovljeni u gramatičkoj formi. To naročito važi za sintetičke jezike koji operišu velikim brojem prefiksa ili sufiksa relativno konkretnog značenja. Na primer, u jezicima kuakiutl i nutka, upotreba sufiksa koji određuju da li se radnja dešava na žalu, na stenama ili na moru, u slučajevima gde bi u većini jezika bilo daleko idiomatskije da se sve to ne pomene, očigledno ukazuje na prirodu fizičkog ambijenta i na ekonomska interesovanja Indijanaca koji su sa njim povezani. Slično tome, kada ustanovimo da su pojmovi kao kupovina, gošćenje nekakvim jelom, darivanje koga i traženje određenog poklona prilikom proslavljanja devojaštva, u jeziku nutka izraženi gramatičkim sufiksima, moramo zaključiti da je svaki od tih činova veoma tipičan za život tog plemena, te da predstavlja važan element njegove kulture. Ova vrsta korelacije može se dalje ilustrovati upotrebom različitih nizova brojeva za razne klase predmeta u jezicima kuakiutl, nutka i sališ, što je osobina koja je valjda najviše ispoljena u cimšijskom. Ova gramatička osobenost bar nagoveštava određene metode brojanja i, reklo bi se, ističe koncepciju svojine, za koju znamo da je toliko razvijena kod Indijanaca zapadne obale. Držeći se tako relativno očiglednih dokaza kao putokaza, moglo bi se ići unedogled i ustremiti se na svaku gramatičku osobenost sa ciljem da se ona protumači u smislu kulture ili fizičke

sredine. Tako bi se moglo doći do zaključka da tamo gde se u gramatici upotrebljava prirodni rod postoji drukčiji društveni stav prema ženi. Samo je ovaj poslednji potencijalni primer dovoljan da se pokaže na kakve bi letove mašte moglo navesti ovakvo dokazivanje. Ako ispitamo one zakonitije primere korelacije kulture i gramatike, ustanovićemo da se, uostalom, i ne radi o gramatičkom obliku kao takvom, već samo o sadržini tog oblika; drugim rečima, pokazuje se da je ta korelacija, u krajnjoj liniji, samo korelacija između sredine i rečnika, sa kojom smo se već upoznali. Sufiksi koji pripadaju pomenutoj klasi u jeziku nutka morfološki su zanimljivi utoliko što se izvesni elementi kojima se od imenica izvode glagoli dodaju imeničkim osnovama. Ovo je psihološka činjenica koja se ne može dovesti u vezu ni sa kakvom nama poznatom činjenicom o kulturi ili fizičkom ambijentu. Određeni način na koji se od imenice izvodi glagol, ili stepen konkretnosti značenja koji nosi sufiks, pitanja su koja lingviste toliko ne zanimaju.

Prema tome, izgleda da smo, možda i protiv svoje volje, prinuđeni da priznamo kako, izuzev odražavanja sredine u rečniku jednog jezika, u samom jeziku nema ničega za šta bi se moglo pokazati da je u neposrednoj vezi sa sredinom. Možemo se pitati zašto, onda, u različitim delovima sveta postoji tako mnogo raznovrsnih fonetskih sistema i tipova jezičke morfologije. Možda se u čitav problem odnosâ između kulture i sredine uopšte, s jedne strane, i jezika s druge, može uneti nešto više svetlosti ako se razmotri samo tempo promene ili razvitka i jednog i drugog. Neminovno je da će jezičke osobine teže iskrsavati u svesti govornika nego obeležja kulture. Ne upuštajući se ovde u analizu ove psihološke razlike između pomenute dve grupe pojava, sledilo bi da su promene u kulturi posledica procesa, svakako u priličnoj meri svesnih, ili procesa koje je lakše privesti svesti, dok jezičke procese treba objašnjavati, ako se uopšte mogu objasniti, kao posledicu tananijeg dejstva psiholoških faktora kojima volja ili razmišljanje ne vladaju. Ako je to tačno, a svi su razlozi da se u to veruje, moramo zaključiti da se kulturna promena i jezička promena ne kreću uporedo, te ne postoji tendencija da stoje u bliskoj uzročnoj vezi. Na osnovu ovakvog gledišta sasvim je opravdano pretpostaviti, ako je to potrebno, da je u nekoj primitivnoj fazi prošlosti postojala čvršća veza između sredine i jezičkog oblika nego što se to danas može postaviti bilo gde, jer su različita priroda i tempo promene jezičkih i kulturnih pojava, uslovljeni samim karakterom tih

pojava, konačno suštinski narušili i sasvim prekinuli takvu vezu.

Možemo predstaviti, donekle šematski, da je razvoj kulture i jezika ovako tekao: Može se pretpostaviti da se jedna primitivna grupa, kod koje je teško nazreti začetak kulture i jezika, ipak ponašala u skladu sa prilično određenom grupnom psihologijom, uslovljenom, pretpostavljamo, delimično duhom rase, a delimično fizičkom sredinom. Na bazi te grupne psihologije, ma kakve bile njene tendencije, polako će se razvijati jezik i kultura. Kako je i jedno i drugo neposredno uslovljeno, uzmimo za početak, osnovnim činiocima rase i fizičke sredine, oni će ići prilično paralelno, te će se oblici kulturne aktivnosti odraziti u gramatičkom sistemu jezika. Drugim rečima, ne samo što će same reči jezika služiti kao simboli zasebnih kulturnih elemenata, što važi za jezike u svim periodima razvitka, nego možemo pretpostaviti da i same gramatičke kategorije i procesi simbolizuju odgovarajuće vrste mišljenja i delatnosti od kulturnog značaja. Dakle, može se predstaviti da su kultura i jezik donekle u stanju stalne interakcije i nesumnjive povezanosti tokom prilično dugog vremena. Međutim, ovakvo stanje korelacije ne može se nastaviti u nedogled. Sa postepenom promenom grupne psihologije i fizičke sredine mora doći do manje ili više dubokih promena u obliku i sadržini kako jezika tako i kulture. Međutim, jezik i kultura očigledno nisu neposredan izraz psihologije rase i fizičke sredine, već u pogledu svog postojanja i trajanja zavise prvenstveno od snaga tradicije. Zbog toga, i pored nužnih modifikacija i u jednom i u drugom sa protokom vremena, uvek će se osećati jedna konzervativna tendencija kao kočnica onim tendencijama koje izazivaju promenu. I evo nas kod srži ovog pitanja. Kulturni elementi, pošto jasnije služe neposrednim potrebama društva i više su prisutni u svesti, ne samo da će se menjati brže od jezičkih elemenata, nego će se i sam oblik kulture, koji daje svakom elementu njegov relativni značaj, neprestano iznova uobličavati. S druge strane, jezički elementi, iako mogu da se sami po sebi menjaju, što lako čine, ne mogu se jednostavno pregrupisati, zbog nesvesnog karaktera gramatičke klasifikacije. Gramatički sistem kao takav teži da traje beskonačno. Drugim rečima, konzervativna težnja oseća se više u formalnoj bazi jezika nego u bazi kulture. Jedna nužna posledica ovoga jeste da će jezičke forme tokom vremena prestati da simbolizuju forme kulture a to je naša osnovna hipoteza. Jedna druga posledica jeste da se za jezičke forme može smatrati da tačnije odražavaju forme jedne davno prošle kulture nego same današnje forme kulture. Ne tvrdi se da se ikada dostiže faza u kojoj je-

zik i kultura ne stoje ni u kakvom međusobnom odnosu, već prosto da se relativni tempo promene njih dvoje toliko suštinski razlikuje da se praktično ne može ustanoviti ta veza.

Iako se jezički oblici možda ne menjaju onom brzinom kojom se menjaju oblici kulture, bez sumnje je tačno da neuobičajen tempo kulturne promene prati odgovarajući ubrzani tempo promene u jeziku. Ako se ovo gledište dovede do svog punopravnog zaključka, moramo poverovati da sve brže povećanje složenosti kulture iziskuje na odgovarajući način, mada ne istom brzinom, promene u obliku i sadržaju jezika. Ovakvo shvatanje je u pravoj oprečnosti prema opštem shvatanju da je jezik konzervativniji u civilizovanim društvima nego kod primitivnih naroda. Doduše, tendencija brze jezičke promene sa sve bržim uslozljavanjem kulture može biti zadržana jednim od najvažnijih elemenata same napredne kulture, a to je korišćenje sekundarnog niza jezičkih simbola koji moraju biti konzervativniji od primarnih govornih simbola i imati konzervativan uticaj na ove. Mislim na upotrebu pisma. Međutim, i pored toga čini mi se da prividni paradoks u koji smo došli sadrži priličnu dozu istine. Nisam sklon da smatram kako je slučajnost što se brz razvoj kulture u zapadnoj Evropi tokom poslednjih 2000 godina odvijao istovremeno sa onim za šta bi se reklo da su neuobičajeno brze promene u jeziku. Iako je ovu stvar nemoguće neosporno dokazati, sklon sam da sumnjam da li su mnogi jezici primitivnih naroda prošli kroz tako brzu modifikaciju za odgovarajući period vremena kao što je to slučaj sa engleskim jezikom.

Nemamo na raspolaganju vremena da bismo se upustili potpunije u ovo čisto hipotetičko objašnjenje zbog čega nismo u stanju da sredinu i jezik dovedemo u uzročnu vezu, ali nam jedna metafora može pomoći da to shvatimo. Dvojica krenu na put pod uslovom da svaki ide za sebe, zaviseći od sopstvenih izvora snage, ali ipak putujući u istom opštem pravcu. Prilično dugo ova dvojica će, obojica još uvek odmorni, ići manje-više ukorak. Međutim, tokom vremena različiti stepeni fizičke snage, snalažljivosti, sposobnosti orijentisanja i mnogih drugih činilaca počće da se ispoljavaju. Stvarni putevi koje svaki od njih prevale u odnosu na drugoga i na prvobitno planirani put sve više će se razilaziti, dok će i apsolutna razdaljina između njih dvojice bivati sve veća. A tako je i sa mnogobrojnim nizovima istorijskih sledova koji, jedno vreme u uzročnoj vezi, teže da tokom vremena divergiraju.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

TIPOVI JEZIČKIH ZAJEDNICA*

Poređenja između jezičkog i društvenog ponašanja ometa činjenica da se lingvističke i antropološke studije retko zasnivaju na uporedljivim skupovima podataka. Dok se opis koji sačinjavaju antropolog odnosi na specifične zajednice, svet lingvističke analize je pojedinačni jezik ili dijalekt, jedna količina verbalnih znakova izdvojenih iz sveukupnosti komunikacionog ponašanja na osnovu izvesnih strukturalnih ili genetskih sličnosti. Naravno, proučavanja pojedinačnih jezika veoma se razlikuju po obimu. Ona se mogu baviti govorom jedne grupice lovaca i berača, nekim seoskim dijalektom, ili književnim jezikom kojim govori nekoliko stotina miliona ljudi. Ali u celini, prilikom izbora podataka koje će proučavati, lingvisti pridaju veću težinu genetskim odnosima i strukturalnoj homogenosti nego društvenoj sredini. Mi engleski jezik zamišljamo kao jednu celinu, iako bi neki tipičan korpus mogao da obuhvati tekstove koji potiču iz ruralne Engleske, urbanih Sjedinjenih Država, Australije, pa čak i ranijih kolonijalnih oblasti Azije ili Afrike.

Proces lingvističke analize je, nadalje, usmeren ka otkrivanju jedinstvenih, strukturalno homogenih celina. Stilističke varijante, pozajmljenice i slične pojave nisu isključene iz gramatika, ali tradicionalne tehnike intervjuisanja nisu tako zamišljene da bi mogle meriti njihov ukupni raspon, pa postoji tendencija da se one otpišu kao nešto što spada u kategoriju slobodne varijacije. Rezultat takvih postupaka je izbor jednog jedinog varijeteta iz kompleksa koji karakterizuje svakodnevno govorno ponašanje (Ferguson and Gumperz, 1960: 3). Ovaj varijetet se onda smatra reprezentativnim za celokupni jezik ili dijalekt.

*) John J. Gumperz, „Types of Linguistic Communities” (1962). Iz zbornika *Readings in the Sociology of Language* (J. A. Fishman, Ed.), The Hague, 1968. Neznatno skraćen tekst.

Strukturalne apstrakcije ove vrste sasvim su adekvatne dok se interesovanje ograničava na jezičke univerzalije ili tipologiju i na komparativnu rekonstrukciju. One su revolucionisale naše gramatičke teorije, a na području jezika i kulture one su opovrgle prethodne naivne predstave koje su izjednačavale primitivnost materijalne kulture sa jednostavnošću jezičke strukture. Ali kada se od proučavanja jezika kao institucije okrenemo ka analizi govornog ponašanja unutar pojedinih društava, obično su potrebna detaljnija obaveštenja. Tako su mišljenja kao što je Lintonovo, koji navodi da „nema vidljive korelacije između složenosti jezika kojim jedan narod govori i složenosti bilo kojeg drugog vida njihovog ponašanja” (1936: 81), validna samo s obzirom na unutrašnju strukturu bilo kojeg pojedinog govornog varijeteta. Njih ne treba tumačiti — što se ponekad čini — kao da se njima tvrdi da je nemoguće napraviti razliku između govornih navika prostih plemenskih grupa i kompleksnih urbanih društava. Evropski lingvisti Praške škole, kao i neki američki antropološki lingvisti, pokazali su da je postojanje kodifikovanih standardnih jezika — za razliku od svakodnevnog neformalnog govora — „važan jezički korelat jedne urbane kulture” (Garvin and Mathiot, 1960: 283).

Oblast intra-jezičkih varijacija, koja je bila postavljena u ranoj fazi deskriptivne lingvistike, poslednjih godina ponovo privlači pažnju (Sebeok, 1960). Veći broj naučnika zatražio je reviziju ranije „monolitne hipoteze o jezičkoj strukturi”. Umesto toga, oni jezičko opštenje u govornoj zajednici posmatraju sa stanovišta jednog „međupovezanog sistema podkodova” (Jakobson, 1960: 352). Ako ovo prihvatimo, mogli bismo da postavimo hipotezu da jezička kompleksnost u nekom društvu nije funkcija inter-nog strukturisanja unutar jednog homogenog sistema, nego pojava koja se može razumeti kroz odnos između razolikih sistema različitog raspona. Sličan pogled na društvenu kompleksnost sadržan je u nekim skorašnjim antropološkim radovima o „prelaznim društvima”. Da bi se ovakvi jezički i društveni sistemi mogli obrađivati na odgovarajući način, težište jezičkih istraživanja moraće da pređe od proste deskriptivne analize na analizu za kojom će uslediti komparativna ili kontrastivna proučavanja.

Iako uporedna analiza može da bude sinhroničke ili dijahroničke prirode, naučnici zainteresovani za odnos jezika prema društvenoj sredini dosad su se prvenstveno ograničavali na dijahronička poređenja. Pretežno mišljenje je Sapirovo (1949: 89), a on je bio sklon da otpiše dejstvo društvene sredine, smatrajući da je „strujanje” (*drift*) glavni činilac u određivanju strukturalnih

osobnosti jednog jezika. Ovo mišljenje imalo je znatnog uticaja i na sinhroničke studije...

Sapirovi pogledi na jezičke promene nikad nisu bili u potpunosti prihvaćeni od svih lingvista i antropologa. Radovi Boasa, kao i evropskih lingvista koji su ispitivali pojave u vezi sa „jezičkim savezima“ (*Sprachbund*), ukazali su još pre dužeg vremena na ograničenja genetskog pristupa. Poslednjih godina Vajnrajhova proučavanja strukturalnih pozajmljenica u Švajcarskoj i u delovima istočne Evrope u kojima se govori jidiš stavila su nov naglasak na važnost društvene sredine (Weinreich, 1953). Arealni pristup jezičkim odnosima dalje je razvio Emeno (Emeneau, 1936) u nizu brižljivo dokumentovanih studija. Emeno polazi od južnoazijske kulturne oblasti, koju tretira kao „jedinstvenu jezičku oblast“. On ukazuje na postojanje brojnih strukturalnih paralela među jezicima indarijske, dravidske i munda porodice u centralnoj Indiji, kao i među jezicima dravidske grupe brahui i okolnim indo-arijskim i indoiranskim grupama na severozapadu. Slični arealni međujezički uticaji zapaženi su u kalifornijskoj oblasti indijanskih jezika, upravo onoj iz koje Sapir crpe svoje najupečatljivije primere za nepostojanje odnosa između jezika i društvene sredine...

Međutim, proučavanja u arealnoj lingvistici na koja je ukazano istorijski su usmerena, i interesantnija su za istraživače kulturne istorije nego za socijalnog antropologa. Pojam strukturalnog pozajmljivanja odnosi se na krajnji rezultat jednog procesa promene, ali on ne pruža uvida u dinamiku ovog procesa. Njegovi sinhronički korelati, raznolikost govora i prebacivanje iz jednog koda u drugi među raznim dijalektima, stilovima i jezicima, verovatno će biti od većeg interesa za naučnike orijentisane ka funkcionalnoj analizi. Ali takve studije moraju da počnu od specifičnih zajednica, a ne od jezički definisanih entiteta.

U svojoj skorašnjoj raspravi „Etnografija govorenja“, Hajmz (Hymes, 1962) vrši pregled literature o govornom ponašanju i dovodi je u vezu sa tradicionalnijim tipovima lingvističkog i antropološkog rada. On ističe zahtev za novim pristupom „deskriptivnoj analizi govorenja“ i iznosi sugestiju da „govorna delatnost jedne populacione grupe treba da bude prvenstveni predmet pažnje“. Ovaj tekst predstavlja pokušaj u tom pravcu.

Jezička distribucija unutar jednog društvenog ili geografskog prostora obično se opisuje kroz govorne zajednice (Bloomfield, 1933: 42). Nalazimo dosta primera upotrebe ekstralingvističkih kriterijuma pri definisanju takvih zajednica. Frings i njegova grupa nemačkih dijalektologa

preuzeli su iz geografije načine određivanja kulturnih regija na osnovu obrazaca pijačne razmene i saobraćaja, distribucije elemenata materijalne kulture i sličnog, i upotrebili su ove regije kao žarišta za proučavanje distribucije govora. Američki lingvisti bavili su se malim urbanim grupama, dok je monumentalno delo Haugena *Norveški jezik u Americi* (1953) primer iscrpne studije jedne doseljeničke grupe. Međutim, u svim ovim proučavanjima govorne zajednice se smatraju podudarnim sa nekim pojedinačnim jezikom i njegovim dijalektima i stilovima. Za dvojezična lica kaže se da predstavljaju „mostove između govornih zajednica”. Neki autori idu tako daleko da ih upoređuju sa sociološkom koncepcijom „marginalnog čoveka” (Soffietti, 1955).

Nema nikakvih apriornih razloga koji bi nas mogli naterati da govorne zajednice definišemo tako da svi njihovi članovi govore istim jezikom. Potpuna dvojezičnost ili višejezičnost je pravilo pre nego izuzetak u veoma raznolikim društvima, uključujući rusku gradsku elitu devetnaestog veka, vladajuće grupe u mnogim modernim azijskim i afričkim nacijama, napred pomenute američke doseljeničke grupe, i mnoga druga. U stvari, i Vajnrajh govori o „dvojezičnim govornim zajednicama” opisujući ljude u istočnoj Evropi koji se služe jidišom (1953). Pored toga, sa stanovišta društvene funkcije često nema značaja razlika između bilingvizma i bidijalektalizma (Gumperz, 1961: 13; Martinet, 1954: 1).

Ovaj prilog će se otuda služiti terminom „jezička zajednica” po analogiji prema Emeneoovom terminu „jezička oblast”. Nju ćemo definisati kao društvenu grupu koja može da bude bilo jednojezična ili višejezična, koja se drži na okupu učestalošću obrazaca društvene interakcije, i koja je od okolnih oblasti odvojena slabošću linija komunikacije. Jezičke zajednice mogu se sastojati od malih grupa povezanih neposrednom fizičkom blizinom ili pak mogu obuhvatati velike regije, u zavisnosti od nivoa apstrakcije za kojim težimo.

Društveno komuniciranje unutar jedne jezičke zajednice može se posmatrati u svetlu funkcionalno povezanih uloga, definisanih prema Nadelu (1957, 31 i d.) kao „načinâ delovanja dodeljenih pojedincima unutar jednog društva”. Nadelov pristup analizi uloga formulisan je u lingvistima dobro poznatoj terminologiji. On smatra da svaku ulogu karakterizuju izvesni perceptualni putokazi ili „atributi” koji se sastoje od „dijakritičkih znakova” implicitno sadržanih u ulogama u vezi sa oblačenjem, etiketacijom, gestovima, a po svoj prilici i sa govornim ponašanjem; i da je takođe karakterizuju imena

uloga kao što su sveštenik, otac ili učitelj, koja služe za to da unapred daju obaveštenje o prirodi ponašanja koje se u takvoj ulozi može očekivati. Bilo koji dijakritik smatra se perifernim ako njegovo prisustvo ili odsustvo ne menja percepciju uloge od strane člana zajednice, a relevantnim ako menja tu percepciju. Za ponašanje u skladu s ulogama dalje se kaže da ono varira saglasno sa „inter-akcionom okolinom”, što je termin za koji se čini da odgovara lingvistovom „kontekstu situacije” ili „sredini”.

Sveukupnost komunikacionih uloga u jednom društvu može se nazvati njegovom „komunikacionom matricom”. Zasad ne postoje neki opšte-prihvaćeni postupci izdvajanja pojedinih uloga, iako su korelacije između jezičke upotrebe ili stila i sličnog ponašanja konstatovane u većem broju skorašnjih studija (npr. Fischer, 1958; Ferguson, 1959). Za našu svrhu biće dovoljno da izdvojimo samo one uloge ili grupe uloga koje pokazuju korelaciju sa značajnim govornim razlikama. Uzimamo, onda, da svaka uloga ima kao svoj jezički dijakritik neki poseban kod ili podkod koji služi kao norma ponašanja u skladu s tom ulogom. Govorimo o „kodnoj matrici” kao skupu kodova i podkodova funkcionalno povezanih sa komunikacionom matricom.

Priroda komponenata kodne matrice razlikuje se od jedne zajednice do druge. U nekima su sve komponente dijalekti ili stilovi istog jezika; ove ćemo nazivati podkodovima. U drugima matrica uključuje i genetski odelite jezike, u kom slučaju ćemo govoriti o kodovima. Distinkcija između koda i podkoda je, međutim, u velikoj meri lingvistička; ona ne mora da odgovara nekoj razlici u društvenoj funkciji. Seljak u južnoj Francuskoj upotrebljava svoj domaći dijalekt kao kućni jezik, a u razgovoru sa ljudima izvan svoje uže zajednice služi se nekom regionalnom varijantom standardnog francuskog. U Bretanji, bretonski služi kao kućni jezik, dok se opštenje sa spoljnim svetom odvija uz pomoć jedne druge varijante standardnog francuskog. Bretonski i ranije pomenuti domaći dijalekt upotrebljavaju se u približno ekvivalentnim kontekstima situacije i imaju slične društvene funkcije unutar seoske zajednice.

Kriterijum za uključanje jednog koda u proučavanju neke jezičke zajednice jeste to što bi njegovo isključenje proizvelo prazninu u komunikacionoj matrici. Engleski je važan deo komunikacione matrice urbane Indije, dok bi on mogao biti izostavljen iz etnografskog opisa kakve zabačene plemenske zajednice. Slično tome, sanskrit je relevantan za opis određenih hinduističkih zajednica u Indiji, ali ne i za određene muslimanske grupe. Distinkcija između jednoobraznosti i raznolikosti dijalekata, ili između

jednojezičnosti i dvojezičnosti, tako postaje manje važna od distinkcije između individualnog i društvenog.

Podkodovi istog jezika u okviru kodne matrice takođe pokazuju razne stepene jezičkih razlika. Lokalni dijalekti mogu lingvistički biti različiti ili pak veoma slični drugim nadređenim oblicima govora. Isto važi za stilove. Ferguson je nedavno ukazao na neke važne jezičke razlike između formalnih i neformalnih medijuma izvesnih gradskih populacija (1959). Mi ćemo upotrebljavati Vajnrajhov termin „jezička distanca“ za označavanje ukupnosti razlika u fonologiji, gramatici ili leksikonu u kodnoj matrici; ta distanca meri se u rezultatu kontrastivnih proučavanja.

Društva se razlikuju i u načinu grupisanja uloga u komunikacionoj matrici. U ruralnoj Indiji uloga verskog propovednika tesno je povezana sa ulogom društvenog reformatora, dok bismo mi u američkom društvu smatrali da su ove dve uloge sasvim odvojene. Jedno drugo karakteristično obeležje nekih društava je distinkcija između ponašanja prema ukućanima i sebi ravnima, i ponašanja prema ljudima izvan ovog kruga. U južnoj Aziji ova razlika u ulogama odgovara izrazitoj razlici između lokalnih dijalekata i nadređenih govornih oblika. Sankcije protiv mešanja ovih dvaju tipova ponašanja već dugo su tako oštre da neki Indijci pokazuju gotovo nesavladivu averziju prema zapisivanju neformalnog govora. Moguće je da takve društveno nametnute distinkcije u vezi s ulogama predstavljaju važan činilac u očuvanju lokalnih dijalekata. Mi ćemo upotrebljavati termin „razdvojenost uloga“ da njime označimo stepen do koga se ponašanje u vezi s pojedinim ulogama specijalizuje.

Ispitivanje jezičkih zajednica u raznim delovima sveta otkriva nesumnjiv odnos između opštih odlika kodne matrice i izvesnih obeležja društvene strukture. Ovakve veze često su primećivane (Greenberg, 1956: 109). Evropski dijalektolozi prošlog stoleća, na primer, demonstrirali su odnos između političkih i društvenih granica i današnjih dijalekatskih izoglosa. Drugi dijalektolozi ukazali su na kontrast između relativne homogenosti govora u nedavno naseljenim oblastima kao što je zapadna strana Sjedinjenih Država i šarolikosti duže naseljenih oblasti na istočnoj obali. Pretpostavlja se da ova homogenost proističe iz procesa promene koji su rezultat premeštanja populacionih grupa različitog porekla, pod uslovima koji podstiču fluidnost uloga i statusa. Ovaj zaključak podržavaju i naša sopstvena iskustva sa naseobinama predstavnika stranih jezika u Sjedinjenim Državama, gde ti jezici pokazuju tendenciju održavanja sve dok naseljenici ostaju odelita društvena

grupa, što je slučaj sa nekim ruralnim naseobinama, ali nestaju kada se doseljenici stope sa gradskim društvom.

Već smo pomenuli radove lingvista Praške škole i Garvina o odnosu između gradskih društava i standardnih jezika. Garvin i Mathiot definišu standardni jezik kao „kodifikovani oblik jednog jezika, prihvaćen od strane neke veće govorne zajednice kojoj služi kao primer za ugled” (1960: 283). Oni daju spisak kriterijuma koje karakteristično zadovoljavaju standardni jezici. Dva su od njih posebno zanimljiva — kodifikacija i jezička lojalnost. Kodifikacija se odnosi na činjenicu da su pravila izgovora i gramatike eksplicitno data (npr. u vidu standardnih gramatika i rečnika), dok je jezička lojalnost, pojam koji je uveo Vajnrajah, stav koji jednom jeziku daje prestiž i navodi ljude da brane njegovu „čistotu” od „kvarenja” izgovora ili od „tuđih” reči.

Napred navedena i slična pozivanja na odnos između distribucije govornih oblika i društvene sredine sva su svedena na specifične slučajeve. Opštije formulacije trebalo bi da budu omogućene primenom koncepata kao što su kodna matrica, razdvojenost uloga, jezička distanca i jezička lojalnost na jezičke zajednice različitih stepena društvene složenosti. Takve klasifikacije mogle bi da pokažu grube paralele između distribucije govornih oblika i društvenih grupa onog tipa koji se sada u društvenim naukama deli na družine, veće plemenske grupe i moderne urbanizovane zajednice. Sve formulacije ove vrste nužno će biti krajnje provizorne, posebno stoga što izgleda da se ni sami sociolozi ne slažu u pogledu teorijske osnove za razgraničenje između prostih i složenih društava, kao i zbog toga što pouzdana interkulturalna obaveštenja o govornom ponašanju gotovo i ne postoje. Ovo što sledi iznosimo jedino u nadi da bi se time mogla podstaći dalja istraživanja.

Počecemo od najmanje složenih zajednica, koje se sastoje od malih družina lovaca i berača kao što su one koje nalazimo među američkim Indijancima u Velikom Basenu. Društveni dodiri u ovim grupama svedeni su na opštenje licem u lice, mera društvene stratifikacije je minimalna, a dodiri izvan grupe su relativno retki. Međutim, govor nije potpuno jednoobrazan; postoje uočljive razlike između onoga što se naziva ležernim svakodnevnim govorom i neležernim stilovima koji se primenjuju u pevanju, recitovanju, pripovedanju mitova i sličnim ritualno definisanim situacijama. U ovakvim društvima ima slučajeva gde ritualne formule sadrže reči, rečenice ili pesme na jeziku koji je nerazumljiv i samim urođenicima. Ali u celini je jezička distanca između ležernog i neležernog govora re-

lativno mala, a kontrolisanje ovog drugog nije, kako izgleda, ograničeno na neku posebnu grupu.

Raznolikost može da bude nešto veća u slučaju većih, ekonomski naprednijih plemenskih zajednica, koje, iako nisu integrisane u veća društva, održavaju neke trgovinske veze sa okolnim svetom. U meri u kojoj se specijalizuju ritualne delatnosti koje zahtevaju upotrebu neležernog jezika, ovi stilovi mogu ovde da se vežu za posebne grupe. Trgovina sa drugim plemenima, koja govore drugim jezicima, traži dvojezičnost, ali upotreba ovih jezika uglavnom se ograničava na određene uloge. U mnogim društvima trgovinski odnosi su svedeni i površni, i okruženi ritualima čija je svrha da spreče ogrešenja o plemensko društvo od strane onog koji razmenjuje robu. Uporedo sa širenjem domena ovakvih delatnosti i stvaranjem specijalizovanih grupa u trgovinskoj razmeni, jedan od plemenskih jezika može da se proširi na velike oblasti kao trgovački jezik, kao što se desilo sa jezikom hausa u Africi. Oblici jezika koji se upotrebljavaju prilikom trgovanja većinom su sasvim odeliti od onih koji se upotrebljavaju unutar plemenske grupe. Oni se razlikuju od standardnih jezika utoliko što obično nisu kodifikovani i mahom nemaju nekog posebnog prestiža izvan sfere trgovanja. Takozvani „pidžin” ili mešoviti jezici po pravilu se ne nalaze u čisto plemenskim društvima, nego su rezultat kontakta između nekog ekonomski razvijenog društva i plemenske grupe ili grupa.

Plemenska društva mogu da imaju spoljne veze i izvan trgovine, putem braka ili verskih obreda. U takvim situacijama, ima dokaznog materijala koji pokazuje da su dvojezičnost i višjezičnost daleko običnije pojave nego što bi se to zaključilo iz većine lingvističkih i etnografskih rasprava. Međutim, ovakav bilingvizam retko je kad unutar društvenog tipa. U samoj zajednici govori se samo plemenskim jezikom. U nekim kalifornijskim indijanskim plemenima (Jurok, Karok i Hupa) koja žive na istom širem prostoru i održavaju redovne dodire, ovo ide u takvu krajnost da svako pleme ima različit naziv za isti fizički orijentir. Plemenski jezik je očigledno simbol identiteta zajednice, iako on ne poseduje formalna obeležja standardnog jezika. Možemo da kažemo da kod takvih plemena jezička lojalnost pripada plemenskom jeziku, iako komunikaciona matrica može da obuhvati i neke trgovačke jezike.

Bilingvizam unutar zajednice, stratifikacija govora ili izrazita stilistička varijabilnost bivaju, kako izgleda, omogućeni tek proširivanjem ekonomske baze i pojavom ekonomske stratifikacije. Jedna raširena vrsta variranja, koja se nalazi u društvima koja, iako relativno razvijena,

još uvek zadržavaju određena plemenska obeležja, jeste ona između „visokih” i „niskih” jezičkih stilova. Jedno obeležje ovakvih društava je postojanje grupe vlastodržaca u vidu osvajača izvana koji održavaju znatnu društvenu distancu prema ostalom stanovništvu. Visoki i niski stilovi pokazuju tendenciju variranja u leksici i morfofonologiji, ali ne u fonologiji. Oni se takođe koriste različitim izvorima pozajmica: visoki javanski pozajmljuje od indo-arijskih jezika, dok za visoki balijski kažu da pozajmljuje od javanskog. Bez obzira na razliku između visokih i niskih oblika, čini se da ih lokalno stanovništvo smatra delovima istog jezika.

Težnju ka maksimalnoj raznolikosti pokazuju tipičnija prelazna društva koja se odlikuju postojanjem seljačkih, stočarskih pa čak i plemenskih slojeva stanovništva u raznim stepenima integrisanosti u društveno dominantne grupe. Društveni sistemi u ovim društvima ispoljavaju visoku meru društvene stratifikacije i specijalizacije prema zanimanju. Društveno ponašanje odlikuje se razdvojenošću uloga, tako da pojedinci različito postupaju u različitim kontekstima. Ove distinkcije naglašavaju se razrađenim konvencijama u obrednom i drugom ponašanju (tj. u „etikeciji”), kao i razlikama u oblačenju, navikama ishrane i sličnom. Ekstreman primer ovoga je indijsko kastinsko društvo, koje ostavlja utisak množine odelitih populacija što žive naporedo i međusobno opšte jedino u vezi sa jednim skućenim delom svojih ukupnih delatnosti. Druga manje kompleksna prelazna društva mahom se razlikuju u stepenu, a ne u vrsti kompleksnosti. Kodna matrica kod ovakvih društava može da obuhvati više zasebnih jezika; pored toga, jezička distanca između podkodova varira od čisto leksičkih i fonetskih varijacija do važnih strukturnih razlika. Jedna zanimljiva pojava ovde su namerne govorne skrivalice. Ovakvo izvrtnje normalnog govora, koje podkodove čini uzajamno nerazumljivim, može se opisati putem relativno prostih transformacionih pravila.

Razmatrajući distribuciju govora u ovim društvima, razlučićemo lokalni, od kuće poneti oblik jezika, od argoa ili specijalnih govornih tipova, naučenih posle detinjstva i upotrebljavnih samo u nekim ograničenim situacijama. Geografska raznolikost govornih oblika najveća je kod lokalnih narečja seoskog stanovništva. Ova raznolikost može se javiti u vidu različitih dijalekata ili pak genetski odelitih lokalnih jezika. U oba slučaja društvene funkcije su slične; oni služe kao unutargrupni jezici i postoje naporedo sa nadređenim kodovima koji se upotrebljavaju za opštenje sa strancima. U srednjovekovnoj Evropi, na primer, nalazimo ostrva keltskog govora u alpskim predelima, rasuta po

romanskim i germanskim dijalekatskim prostorema. Slovenski jezici smenjaju se sa germanskim dijalektima na istoku, dok baskijski opstaje na romanskom jugozapadu Evrope. Slično tome, u Indiji se severnodravidski plemenski jezici i munda jezici kao što je korku nalaze duboko u indo-arijskoj teritoriji.

Argoi, ili specijalni govorni tipovi, pripadaju različitim vrstama. Jedni, koje možemo nazvati subregionalnim ili regionalnim dijalektima, služe opštenju na pijaci i kao sredstva komunikacije između grupa. Oni su slični trgovačkim jezicima plemenskih područja utoliko što nisu kodifikovani i nemaju nekog većeg prestiža. Jezička distanca između ovih kodova i lokalnih oblika govora može da bude mala ako su oba dijalekti istog jezika. Ako lokalna stanovništva govore nekim genetski odelitim jezikom, oni meštani čiji posao zahteva dodir sa spoljnim svetom najčešće su dvojezični.

Drugom vrstom argoa služe se određene društvene i profesionalne grupe prilikom obavljanja svojih posebnih aktivnosti. Ovde možemo uključiti specijalne govorne tipove trgovinskih grupa, lopovske argoe, i književne i recitatorske stilove popularnih pripovedača. Izgleda da se društvena funkcija ovde sastoji u održavanju grupne ekskluzivnosti. Ovakvi govori mahom se čuvaju i štite od ljudi izvana približno isto onako kao što zanatski esnafi čuvaju svoje zanatske veštine. Kodovi u ovoj grupi mogu tu i tamo da budu i pisani; a u meri u kojoj valjan izgovor i gramatika služe kao znak grupnog identiteta, za njih se može reći da su donekle kodifikovani, iako im je prestiž po pravilu ograničen.

Treća kategorija obuhvata verske i administrativne kodove, koji su u poređenju sa prethodnom vrstom razgranati na širim, geografski i društveno raznolikijim područjima. Tako je u srednjovekovnoj Evropi latinski upotrebljavan i kao administrativni i kao verski jezik u germanskim, romanskim i slovenskim govornim oblastima. Sanskrit i persijski imali su slične funkcije u srednjovekovnoj Indiji. Ovi kodovi služe kao jezik posebnih administrativnih i sveštenih klasa, ali njima ne moraju da govore krugovi koji su stvarno na vlasti. Oni dele neka obeležja kodova pojedinih zanimanja, utoliko što služe održavanju grupne ekskluzivnosti; a odlikuju se krajnjom kodifikacijom, koju simbolizuju potreba dugotrajnog proučavanja gramatike i retorike, i, naravno, postojanje škola u ovu svrhu, sa učenim ljudima koji idu uz njih. Kada se administrativni i verski kodovi razlikuju, najveći prestiž pripada verskima. Prema tome, prelazna društva, nasuprot plemenskim, većinom ispoljavaju jezičku lojalnost ko-

dovima koji mogu biti potpuno različiti od lokalnog narečja.

Krajnja raznolikost i jezička distanca između administrativnih i verskih kodova i drugih kodova u kodnoj matrici mogu se održati samo ako uprava ostaje u rukama male vladajuće grupe (Havránek, 1936). Uporedo sa pokretanjem i uvođenjem u nacionalni život većeg procenta stanovništva, stari administrativni kod može biti zamenjen nekim koji potiče iz regionalnih slojeva. Novi administrativni podkodovi, karakteristični za ovaj tip društva, po pravilu nisu identični sa govornim idiomom pokrenutih urbanih grupa; u brojnim slučajevima može se održati prilična jezička distanca (Ferguson, 1959). Međutim, postoji opšta tendencija opadanja raznolikosti kodne matrice naporedo sa integrisanjem lokalnih populacija u dominantne grupe, odnosno njihovim „mobilisanjem”, kako je to nazvao Dojč (Deutsch, 1953), i sa smanjenjem razdvojenosti uloga.

Jezičke distance u kodnoj matrici su najmanje u visoko urbanizovanim zajednicama kakve nalazimo u delovima moderne Evrope i u Sjedinjenim Američkim Državama. U ovim zajednicama, distinkcija između standardnih i lokalnih dijalekata gotovo se izgubila. Ona se odražava samo u obliku pokrajinskih standarda kakve imamo na američkom srednjem zapadu, jugozapadu ili zapadu. Neke društvene govorne distinkcije postoje i dalje. Pored toga, ima više odelitih formalnih i neformalnih podkodova, kao i tehničkih i naučnih jezičkih oblika. Međutim, nasuprot onome što nalazimo kod prelaznih društava, jezičke distance između ovih oblika govora mahom su ograničene na sintaksičku i leksičku ravan. Retko kad nalazimo dve ili tri različite skupine flektivnih alomorfa ili funkcijskih reči, kakve karakteristično obeležavaju stilističke razlike u nekim azijskim jezicima. Znatno deo razlika koje se ipak javljaju opravdan je posebnim zahtevima tehničke terminologije. Gotovo se čini da je slab jezički kontrast u stilovima neposredan korelat fluidnosti uloga koju simbolizuje distinkcija između kaste i klase. Jezička lojalnost u ovim društvima ukazuje se standardu, koji sada verno odražava govor većine.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)

JEZICI U KONTAKTU *

A. Podudarnost jezičkih i društveno-kulturnih podela

U svakoj konkretnoj kontaktnoj situaciji, podela na grupe prema maternjem jeziku obično se podudara sa jednom ili više podela nejezičke prirode. Neke od njih ukratko ćemo izložiti u ovom odeljku, naglašavajući činioce koji mogu da igraju neku ulogu u podsticanju ili sprečavanju interferencije.

TIPOVI PODUDARNOSTI

(1) *Geografske oblasti.* Jedna od najraširenijih paralela podeli prema maternjem jeziku jeste neka geografska linija. Ako ona ne ide preko visokih planina, mora ili drugih fizičkih prepreka, verovatno će se javljati kontakt između jezičkih grupa preko te granice, a time i dvojezičnost. Jezički kontakt duž mnogih evropskih jezičkih granica veoma je detaljno opisan, i postoje podaci o meri dvojezičnosti za svaku zajednicu u tim oblastima. Ako je geografska granica jasno povučena, naročito u ruralnim predelima, jezički kontakt će po svoj prilici biti dosta ograničen. Svrha međugrupnog saobraćaja u takvim slučajevima je uglavnom trgovina, bilo da ta linija razdvaja susedne srezove ili kontinente. (U Švajcarskoj, stanovnici jednog sela ponekad prelaze jezičku granicu prema susednoj zajednici i zato da bi prisustvovali crkvenim obredima)... Usled toga su odnosi između jezičkih grupa fluidni i oskudnog raspona. Sagovornici se brzo menjaju, a sredstva komuniciranja često se improvizuju. Iako lako dolazi do znatnog stepena interferencije u govoru, ona se teško učvršćuje. S druge strane, zato što jezički kontakt koji je podudaran sa arealnim kontaktom

*) Dva neznatno skraćena odeljka iz knjige Uriela Weinreicha, *Languages in Contact*, New York, 1953.

podrazumeva putovanja u druge sredine, postoji verovatnoća da će se naići na nove stvari i da će biti usvojena i njihova imena. Otuda se može očekivati sporadično leksičko posuđivanje.

Kod jednog tipa podudarne jezičko-prostorne podele, kontakt između grupa je razvijeniji: u izolovanim enklavama, kao što su tzv. jezička „ostrva” (*Sprachinseln*) predratne Evrope ili ruralne imigrantske naseobine Severne i Južne Amerike. Tamo je stanovništvo zavisno od okolnog prostora u meri proporcionalnoj njegovoj izolovanosti od sopstvenog zaleđa ili domovine, pa se prema tome može očekivati da će interferencija biti dublja. U proučavanju enklava nemačkog jezika u istočnoj Evropi, pažljivo je razmatrana prava priroda odnosâ sa novom okolinom kao determinanta interferencije.

Podudarnost jezika i prostora može biti poremećena i u ruralnim zajednicama, naročito ako se ove nalaze tačno na nekoj jezičkoj granici; u gradskim sredinama, nepomućena jezička granica je prava retkost. U dvojezičkom (francuskom i nemačkom) švajcarskom gradu Bilu (Biel), na primer, izgleda da ne postoji nikakva topografska jezička granica. Ali svakako da ima i izuzetaka. Grad Fribur (Fribourg) u Švajcarskoj je podeljen. U najnižoj četvrti, uglavnom naseljenoj predstavnicima nemačkog jezika, oznake su na nemačkom, a službenici policije i prodavci svi poznaju taj jezik. Dok je ceo gornji deo grada francuski, donji grad uživa izvesnu meru jezičke (nemačke) autarhije. Otuda ne iznenađuje što onako raširena interferencija između francuskog i nemačkog za kakvu se tvrdi da postoji u Bilu nije tipična za Fribur.

Ostaje potreba za preciznim sociolingvističkim studijama dvojezičkih urbanih zajednica, jer je očigledno da su jezički neujezgreni gradovi žarišta najširih i najintimnijih međujezičkih dođira, kako u Starom tako i u Novom svetu.

(2) *Odomaćenost*. Geografska razdvojenost dveju jezičkih grupa može da bude okončana migracijama, ali se čini da pokret jedne od dveju grupa često ima za rezultat jednu novu i karakterističnu društveno-kulturnu podelu koja nije lišena sopstvenih tipičnih jezičkih efekata. Doseljenički jezik izgleda da je više izložen interferenciji nego domorodački, i to bar iz sledećih razloga: (a) novina prebivališta stvara među doseljenicima potrebu za odgovarajućim novim rečnikom; (b) društvena i kulturna dezorijentisanost doseljenika podriva njihov inercijski otpor prema prekomernom posuđivanju u sopstveni jezik; (c) kako mnoge doseljeničke grupe sadrže nesrazmerno mali broj žena, potreba za ženidbom izvan grupe vodi diskontinuitetu jezičke tradicije. Dvojezička Arizona, u kojoj ima

kako novodošlih doseljenika španskog jezika tako i domorodačkih „starih porodica” ovog jezika, predstavlja svojevrstan probni kamen ovih hipoteza. I zaista, dok „stare porodice” ostaju pri svom jeziku — i to naklonjene standardnom španskom — nasuprot širenju engleskog, doseljenici i njihova deca, kojima je stalo do toga da vladaju engleskim, u većini zapostavljaju svoj maternji španski. Tako španski kao doseljenički jezik trpi znatno veću interferenciju od engleskog nego španski kao jedan od odomaćenih jezika na istoj teritoriji.

(3) *Kulturne ili etničke grupe.* U velikoj većini slučajeva kontakta između grupa različitog maternjeg jezika, te grupe u isti mah predstavljaju odelite etničke ili kulturne zajednice. Ovakav kontakt podrazumeva bikulturalizam (učesće u dvema kulturama) kao i bilingvizam, difuziju kulturnih crta kao i jezičkih elemenata.

Situacije podudarnog kulturno-jezičkog kontakta nude se, kako izgleda, interferenciji leksičko-kulturnog tipa. Međusobni odnos kultura u nekom određenom geografskom staništu određuje šta jedna grupa uči od druge i definiše praznine u rečniku svake od njih, koje se prema potrebi mogu popunjavati posuđivanjem. Čak i za širi leksički transfer, uopšte nije neophodan velik broj dvojezičkih lica, a relativna veličina grupa ne mora da bude jedan od činilaca; najzad, „nema nikakvog unutrašnjeg razloga za pretpostavku da će, kada jedna velika i jedna mala grupa dođu u kontakt, mala grupa posuđivati više nego velika... Stotina pojedinaca može da nauči neku novu stvar isto tako spremno kao i jedan” — kako kaže Linton (1940: 499).

Kulturni kontakt prirodno izaziva difuziju elemenata kako materijalne tako i nematerijalne kulture. Nematerijalna strana kulture je posebno značajna u objašnjavanju ne samo posuđivanja apstraktnog vokabulara, nego i principa selektivnosti i odbacivanja nekih reči. Islam je usled kulturnog otpora dugo odbijao da prihvati institucije kockanja, osiguranja i štampanja. Izgleda da je otpor slične vrste naveo aškenaske Jevreje da izbegavaju preuzimanje iz srednjovekovnog nemačkog reči za „subotu” (nemački *Samstag* ili *Sonnabend*, jidiš *šabes*), iako su nazivi ostalih šest dana u nedelji posuđeni, kao i da iz obimnog nemačkog rečnika koji su prihvatili izostave reči kao *tugent* — ‚vrlina’, *laster* — ‚greh’, *buoze* — ‚ispaštanje’, i druge sa specifično hrišćanskom konotacijom.

(4) *Religija.* Jedna vrsta kulturne razlike, naime razlika u veri, dosta često koincidira — sama ili u kombinaciji sa drugima — sa podelom prema maternjem jeziku. U mnogim gradovima

Ukrajine pre prvog svetskog rata, na primer, jezička podela između ukrajinskog, poljskog i jidiša poklapala se sa verskom podelom između unijata, katolika i Jevreja. Slično ovome, za Nemce u etničkim enklavama istočne Evrope nemački maternji jezik i luteranska veroispovest bili su jedno. (U katoličkom Brazilu, protestantske porodice su emocionalno privrženije svom nemačkom maternjem jeziku nego katolički nemački doseljenici.) U Švajcarskoj, pisac ovih redova imao je prilike da posmatra dvojezičke zajednice u kojima se podela prema maternjem jeziku ne poklapa ni sa jednom drugom kulturnom razlikom izuzev verske. Više sela oko Murtena, na primer, imaju nemačke i francuske jezičke grupe koje su isključivo protestantske odnosno katoličke. Verska podela deluje kao još veća prepreka integrisanju komuna nego jezika, tako da je u dvojezičkim ali jednoreligijskim komunama kontakt dveju jezičkih grupa osetno intimniji. Žitelj takvih sela po pravilu je svesniji veroispovesti svoga suseda nego njegovog maternjeg jezika. Ne samo da su brakovi između ovakvih grupa sasvim retki, nego su i svakodnevne delatnosti razdvojene prema veroispovesti. Tako u selu Kurtaman (Courtaman) postoje dve mehane: protestantska i katolička. Iznenadujuća mera jezičke samodovoljnosti i jednojezičnosti je moguća u jednom verski podeljenom dvojezičnom selu kao što je Valenrid (Wallenried) — 265 stanovnika, od kojih 51% govori francuskim jezikom kao maternjim. Tu neka deca odrastaju a da ne moraju da nauče onaj drugi jezik; ustanovljeno je da u ovom selu čak 41% predstavnika švajcarskog nemačkog i 79% predstavnika francuskog zna samo svoj jezik. Iako ima mešovitih grupa za igru među decom predškolskog uzrasta (gde je zajednički jezik francuski), protestanti i katolici imaju zasebne škole. Kontakti unutar samog sela na taj su način sasvim ograničeni. Upotreba svakog jezika dosta je specijalizovana prema sagovornicima, a u kontaktima između grupa ona je tematski veoma skućena, ali se svaki jezik upotrebljava u svim funkcijama u okviru svoje grupe. Ovo znatno ograničuje mogućnosti interferencije. Podela škola po jezičko-verskoj liniji izlaže većinu dece obaju jezika standardizujućim, konzervatorskim uticajima na jezik koji se šire iz škole kao i iz crkve. Tako se rezultati i ono malo interferencije do koje dođe podvrgavaju dodatnoj kontroli i eliminišu.

Nikada ne treba gubiti iz vida ograničujuće dejstvo koje verske razlike imaju na jezički kontakt i interferenciju, naročito u seoskim oblastima. Neke od jezičkih granica u Evropi koje su mlađe od verskih granica predstavljaju linije gde je neka promena jezika zastala na kakvoj verskoj međi. I ova pojava može se danas primetiti u Švajcarskoj. Germanizacija retoroman-

skih sela duž Rajne iznad Šura (Chur), potekla iz pretežno protestantskih krajeva, preskočila je izrazito katoličke oblasti Domat/Ems i Re-cins (Rhäzüns), ali zahvata protestantske punktove kao što su Trins, Flims ili Rotenbrunen (Rothenbrunnen). Nasuprot tome, protestantizam doline Mister (Müstair) pomaže da se ona zaštiti od opasnosti germanizacije koja nastupa iz susjedne katoličke doline, Donje Engadine. Verska granica je u oba slučaja prepreka napredovanju procesa zamene jezika. (Separatističko dejstvo verskih razlika ponekad je dovoljno snažno da potpomogne i kristalizovanje novih jezika u kontaktnim situacijama).

(5) *Rasa*. Podudarnost rasnih i jezičkih razlika izgleda da je od značaja jedino utoliko što u nekim situacijama rasna podela učvršćuje barijere postavljene pred mešovite brakove, a time i pred najraniju i najprisniju vrstu domaće dvojezičnosti. U Brazilu, na primer, vidljiva rasna razlika je sprečavala brazilsko-japanske brakove mnogo delotvornije nego brazilsko-nemačke.

(6) *Pol*. Iako izvesne razlike u jezičkom stilu prema polu govornika nisu ništa neobično, glavni je jezičke podele koje bi se poklapale sa razlikom u polu su retke. Verovatno najpoznatiji slučaj ove vrste jeste ostatak takve jedne podele na Antilima, koja potiče od zarobljavanja žena aravačkog jezika od strane jednog pljačkaškog plemena karipskog jezika. Dodir između grupa jednog i drugog pola je, razume se, tako širok da se nikakva važnija razlika ove vrste ne može dugo zadržati. S druge strane, označavanje izvesnih odabranih govornih odlika kao ženskih ili muških čini ih, u nekim kulturama, izrazito imunim prema prenošenju u govor suprotnog pola.

Ponekad pripadnici jednog pola mogu biti izloženiji kontaktu sa drugim jezikom. Tako postoje izveštaji da su u Makedoniji Vlahinje najvećim delom jednojezične, dok su im muševi dvojezični i višejezični. (Kod Rumuna u Albaniji, jednojezične žene imale su i nešto drukčiju fonetiku nego višejezični muškarci.)

(7) *Životno doba*. Podudarnost grupa po jeziku i po životnom dobu je sinhronička manifestacija onoga što dijahronički gledano predstavlja proces zamene jednog jezika drugim. (U jednoj švajcarskoj zoni zamene retoromanskog nemačkim, pisac ovih redaka bio je u mogućnosti da statistički utvrdi opadajući procenat lica retoromanskog maternjeg jezika u grupama sve mlađeg uzrasta.)

Zamena jezika gotovo nikad nije tako nagla da bi prekinula komuniciranje među grupama različitih godina. Nešto što izgleda kao diskretna

generacijska razlika u maternjem jeziku unutar jedne porodice jeste odraz jednog postupnijeg starosnog i jezičkog prelaza u celoj zajednici. Može se pretpostaviti da isti razlozi koji jednu starosnu grupu navode da pređe na neki nov jezik obično teraju starije grupe da bar nauče taj jezik. Tako zameni jezika gotovo uvek prethodi raširen bilingvizam. Da li nju i sledi bilingvizam, tj. zaostalo poznavanje jezika koji izlazi iz upotrebe — to je nešto što, kako se čini, varira od slučaja do slučaja. Evidencija koju pruža popis stanovništva je, na nesreću, obično samo indirektna...

Da li će teret bilingvizma nositi grupa kao celina ili pak većim delom neki njen deo, izgleda da zavisi kako od naglosti zamene tako i od tačke do koje je ona uznapredovala. U američkim doseljeničkim porodicama, na primer, deca obično nauče engleski najbrže, pa su u ranoj periodu ona ta koja se prebacuju natrag u jezik postojbine pri opštenju sa starijima. Jednu generaciju kasnije, unuci često znaju samo engleski, pa sada roditelji, babe i dede moraju da se prebacuju iz jednog jezika u drugi iz obzira prema svojim sagovornicima.

Čini se da je sudbina svakog jezika koji izlazi iz upotrebe da stekne osobene konotacije i da se primenjuje u posebnim funkcijama čak i po gubljenju svoje glavne komunikacione uloge. Pod udarom brzog procesa zamene jezika, on stiče izvesnu ezoteričnu vrednost. (Zamoljena od strane jednog istraživača da govori svojim domaćim narečjem, jedna Švajcarčinja u oblasti koja je prešla na francuski rekla je: „Zašto? Da li nas previše ušiju sluša?“) S druge strane, prva generacija koja ostvaruje zamenu sklona je da jezik koji se napušta nauči u dovoljnoj meri da ga liši upravo ove vrednosti; tako mnoga deca američkih doseljenika „znaju“ tačno onoliko zavičajnog jezika koliko im treba da bi razumeli ono što njihovi roditelji žele od njih da sakriju. Jezici koji zastarevaju takođe lako stiču komične asocijacije. Rubrike lokalnih narečja u francuskim novinama u Švajcarskoj, ili odeljci određenih listova u Pensilvaniji pisani pensilvanijsko-nemačkim dijalektom, mahom su ograničeni na šaljiv materijal. Među decom američkih doseljenika, čak i samo izgovaranje kakve reči na jeziku njihovih roditelja lako izaziva smeh. (S ovim je u vezi činjenica koju je uočio Svodeš, da „kad novi jezik bude široko prihvaćen, ima određenih grupa i ličnosti koje s posebnom upornošću ostaju pri starom jeziku“ (Swadesh, 1948:234/.)

Stilska specijalizacija jezika koji izlazi iz upotrebe i njegovo asocijativno povezivanje sa intinim doživljajima iz detinjstva daju maha zanimljivanju njegovih leksičkih elemenata u go-

voru mlađih, naročito u neformalnom razgovoru lišenom pretenzija ka višem društvenom statusu. Posebno se spremno prenose živopisni idiomatski izrazi, teški za prevođenje i izrazito afektivno obojeni, bilo da su umilni, pogrdni ili blago lascivni.

Sa svoje strane, članovi starije starosne grupe po svoj prilici će u „novom“ jeziku gledati izraz pomodarstva. Ovo, opet, može da vodi obilatim pozajmljivanju u suprotnom pravcu, sa ciljem da se govornim iskazima da mladalački, moderniji ili elegantniji prizvuk. U Brazilu, na primer, ustanovljeno je da je izrazito mešoviti govor sačinjavao jednu fazu u prelaženju Nemaca sa njihovog maternjeg jezika na portugalski. Određivanje odnosa između zastarelosti jednog jezika i stepena interferencije u njemu predstavljalo bi problem vredan sociolingvističkog istraživanja.

(8) *Društveni status.* Dok razlika u društvenom statusu često prati druge podele po grupama (kulturne, verske, domorodačko-doseljeničke), situacije stabilnog jezičkog kontakta u kojima razlika u maternjem jeziku odgovara razlici u društvenom statusu dveju autohtonih grupa, i ničemu više, lakše je zamisliti nego otkriti. Jedan takav slučaj naveden je sa Jave, gde je maternji jezik plemstva noko, a prostog naroda — kromo. Prema jednom mišljenju, u Irskoj je gelski dugo preživljavao među nižim slojevima, a da se pri tom nije javljao u istorijskim zapisima koje su sačinili predstavnici autohtonih viših klasa.

Međutim, u uslovima zamene jezika, neke društveno odelite grupe često predvode ostatak stanovništva, tako da se može ući u trag podudarnosti između maternjeg jezika i društvenog statusa, iako je ona samo prelazna. Tako su u mnogim nemačkim gradovima i engleskim ruralnim oblastima svi društveni slojevi osim najnižeg prešli sa lokalnih dijalekata na standardni jezik. Slično tome, prelazak na portugalski među nemačkim doseljenicima u Brazilu bio je brži u srednjim i višim klasama nego u najnižim. Bilo da je ovde determinanta veći kulturni konzervativizam ili manji raspon društvenih aspiracija nekih slojeva, tu dolazi do diferencirane reakcije na novi jezik.

Koji su predvidljivi jezički efekti stabilne podele po statusu i jeziku teško je reći zbog oskudnosti pertinentnog dokaznog materijala, iako se može očekivati da će doći do već poznate difuzije od gornjeg sloja ka donjem, praćene delimičnim probijanjem izraza iz argoa u suprotnom pravcu, koja je karakteristična za sve jezičke inovacije. U situacijama zamene jezika, izgleda da je obilna interferencija kao prethodni-

ca zamene toliko opšta pojava da jedva i zavisi od društvene diferencijacije. Detaljnije rasvetljavanje svih ovih pojava zahtevalo bi prethodno podvrgavanje nekog sporijeg procesa zamenje jezika, po mogućnosti u društveno diferenciranoj urbanoj sredini, brižljivom sociolingvističkom ispitivanju.

(9) *Zanimanje*. Posebne profesionalne grupe povremeno imaju svoje sopstvene jezike, kao npr. krojači iz Sarakacane u Makedoniji ili jevrejski govedari iz Alzasa. Ovo su, naravno, granični slučajevi; nije čak uvek jasno ni da li se specijalni jezici razlikuju od opšteg jezika u čemu drugom osim nekih delova rečnika. Ipak, vrednost specijalnih profesionalnih jezika zavisi, zbog njihove ezoterične funkcije, od skučenosti grupe posvećenih. Ovde, dakle, imamo redak primer situacije u kojoj se interferenciji opiru predstavnici jezika-davaoca, gde se javlja nesklonost ne ka uzimanju nego ka davanju. Tek s vremena na vreme pojedine reči probijaju se u opšti argo. (U domenu akulturacije, otpor prema „davanju“, izazvan prirodom kulturnog predmeta, može se ilustrovati pojavama kao što su monopoli, patenti ili tajna diplomacija.)

(10) *Seosko i gradsko stanovništvo*. Među nejezičkim grupisanjima koja se nekada poklapaju sa razlikama u maternjem jeziku u situacijama jezičkog kontakta, distinkcija između urbanog i ruralnog možda zaslužuje da se pomene kao jedinstvena kombinacija razlika u društvenom položaju, zanimanju i topografiji. Jezička difuzija od gradskih centara ka okolnim seoskim predelima u više mahova je demonstrirana od strane dijalektologa; ovde treba naročito pomenuti Redeovu (Wrede) marburšku školu i T. Fringsa. Postoji verovatnoća da će do ove difuzije doći ne samo kada se sporadične inovacije šire u slične dijalekte, nego čak i kada grad pređe na neki nov jezik.

Seosko stanovništvo ponekad ispoljava neprijateljski (ili bar ambivalentan) stav prema svojim gradskim centrima, što može imati uticaja na odvijanje procesa zamenje jezika. Da li ovakvi stavovi mogu da spreče difuziju pojava jezičke interferencije koje nisu dostigle razmere zamenje jednog jezika drugim, to tek treba da pokažu empirijska sociolingvistička istraživanja.

ODSUSTVO PODUDARNIH NEJEZIČKIH PODELA

Postoji izvestan broj primera jezičkog kontakta u kojima jezička podela ne odgovara nikakvim podudarnim nejezičkim podelama. Više njih može se zapaziti u Švajcarskoj. Pošto su razni kul-

turni obrasci u njihovoj geografskoj distribuciji podvrgnuti intenzivnom proučavanju, gotovo nikakva veza nije tu pronađena između jezika i obrazaca zastupljenih u oblačenju, ishrani, igrama ili običajima. Brižljivo razmatranje pokazuje da i razlike kakve postoje, na primer, u metodima pređenja i tkanja u nemačkom i francuskom delu kantona Vale (Valais) nisu strogo podudarne sa jezičkom granicom. Uopšte uzev, otkriveno je da Švajcarska nije kulturno podeljena na francusko-nemačkoj jezičkoj međi, nego jednom linijom koja ide dalje istočno kroz teritoriju nemačkog jezika, duž planina Brinih (Brünig) i Napf i reka Rojs (Reuss) i Are (Aare). Kako piše R. Weiss (1947:154), dok se „ne može poricati da je pojedinačna, književna kultura većinom povezana sa geografskim domenima respektivnih pisanih jezika..., narodna kultura često sledi druga i možda starija razvođa nego što su ona između savremenih 'nacionalnih' jezika". Preliminarno ispitivanje neobjavljenih materijala Atlasa švajcarske narodne kulture, koje je obavio pisac ovih redova, nije pokazalo nikakvu doslednu kulturnu razliku koja bi se mogla geografski vezati za podelu između nemačkog i francuskog ili retoromanskog.

Pored toga, proučavajući status dvojezičnih švajcarskih Retoromana (tj. predstavnika romanša), autor je pokušao da oceni sadržaj njihove grupne svesti. Pokazalo se da su „etnička” tumačenja identiteta ove grupe, ako uopšte igraju neku ulogu, sekundarna u odnosu na jezičke karakteristike. Retoroman nemačkog maternjeg jezika nemoguć je po definiciji. Predstavnici romanša, kao i švajcarskog nemačkog dijalekta, smatraju se članovima švajcarske nacije (*Volk* ili *Nation*; *pievel*, *naziun*), a neposrednije pripadnicima grišunskog naroda (*Bündnervolk*, *pievel grischun*) i njegove kulture. Samo nekoliko informatora mislilo je u kategorijama nekakvog retoromanskog naroda (*Volk*). U nastojanjima da se odupru zameni svoga jezika, retoromanski vođi mahom se ne koriste čak ni onim malim brojem postojećih razlika u narodnom životu, narodnoj umetnosti i folkloru koje bi se mogle istaći u cilju podizanja grupne solidarnosti Retoromana. Takmičenje između jezika nema nikakvih prizvuka etničkog ili društvenog konflikta.

G. Verner (Werner) je opisao jednu sličnu mešovitu oblast u južnoj Mađarskoj, gde je etnička podela na Nemce, Mađare i Slovence sasvim izgubila svoje obrise. U grupe koje su okarakterisane kao etnički indiferentne spadaju i stanovnici Polezije — koji sebe nisu zvali ni Poljacima ni Rusima nego prosto „ovdašnjima” (*tutejsi*), i žitelji nemačko-danskih pograničnih krajeva, poznati pod imenom „Blakkede”.

Odsustvo društveno-kulturnih podela koje bi podržale razliku u maternjem jeziku nije samo činilac koji olakšava zamene jezika; ono verovatno ometa i izgrađivanje otpora prema jezičkoj interferenciji, pa tako povoljno deluje na razvoj međujezičkih uticaja.

ZAKLJUČAK

Prilikom analize pitanja šta čini jedan od dva jezika dominantnim za dvojezičnog pojedinca, u jednom ranijem odeljku je istaknuto da postoji veliki broj elemenata koji tome doprinose. Razmatranje podudarnih jezičkih i društveno-kulturnih podela u prethodnom odeljku ovog poglavlja potcrtava teškoću određivanja, u nekim slučajevima, koji je jezik „gornji” ili „dominantan” u dvojezičnoj zajednici. Već i sama deoba zajednica na grupe po maternjem jeziku navodi na pitanje: dominantan za koga? Jasno je da svaka od takvih grupa može da ocenjuje dva jezika nezavisno i sa različitim rezultatima. Sve u svemu, pitanje je da li вреди po svaku cenu etiketirati dva jezika u kontaktu kao „gornji” odnosno „donji”, jer sa stanovišta studija o interferenciji postoji verovatnoća da će različiti odnosi između grupa po jeziku imati različite karakteristične učinke na jezike u kontaktu.

Teškoću rangovanja dveju grupa po jeziku prema hijerarhijskom redosledu čini još većom potreba da se ranguju i funkcije tih jezika. Otuda je možda podesno da se termin *dominantan* ograniči na jezike u kontaktnim situacijama u kojima je razlika u maternjem jeziku udružena sa nekom značajnom razlikom u društvenom statusu. (Taj termin bi onda odgovarao „prestihu”, tj. vrednosti jednog jezika kao sredstva uspona u društvu. Ova terminologija bila bi u skladu sa Blumfildovom distinkcijom između „višeg ili dominantnog jezika, kojim govori osvajačka ili na drugi način privilegovana grupa, i nižeg jezika, kojim govori pokoreni narod ili pak, kao u Sjedinjenim Državama, niži sloj doseljenika” /Bloomfield, 1933:461/. Ne treba posebno isticati da bi implikacije koje Blumfild povlači iz ove distinkcije bile korigovane jednom profinjnijom sociolingvističkom analizom.) Ali ovo, naravno, ne bi trebalo da podrazumeva da je čak i tu pravac interferencije isključivo od dominantnog jezika ka nedominantnom. U južnim velškim dijalektima, na primer, dve foneme, (ω) i (i), sve su se više stapale uprkos činjenici da je varijanta toga jezika koja je zadržavala tu distinkciju imala „viši prestiž”. Na sličan način, na baltički nemački uticali su društveno niži letonski i estonski. U mnogim kontaktnim situacijama jezike bi zapravo trebalo označiti kao neutralne u pogledu dominantnosti.

Društvene funkcije jezika i podudarnost jezičkih i vanjezičkih razlika između pojedinih grupa vredi opisati ne stoga što bi ove pojave dovođivale neko prosto rangovanje tih jezika, nego zato što različiti *modi vivendi* proizvode tipične obrasce jezičkog ponašanja, kao i interferencijê ili otpora prema njoj.

B. Standardizovani jezik kao simbol

IZVORI JEZIČKE LOJALNOSTI

Sociolingvističkom proučavanju jezičkog kontakta potreban je termin za označavanje jedne pojave koja jeziku odgovara približno na način na koji nacionalizam odgovara nacionalnosti. U ovu svrhu predložen je termin *jezička lojalnost*. Jedan jezik, kao i jedna nacionalnost, može se zamisliti kao skup normi ponašanja; jezička lojalnost, kao i nacionalizam, označavala bi stanje duha pri kojem taj jezik (poput te nacionalnosti), kao neokrnljen entitet, a u kontrastu prema drugim jezicima, dostiže visok položaj na jednoj skali vrednosti, položaj koji se mora „brani-ti”. Jezička lojalnost, kao i nacionalizam, može da bude „*idée-force* koja ispunjava čovekov mozak i srce novim mislima i osećanjima i nagoni ga da svoju svest pretoči u dela organizovane akcije” (kako kaže H. Kohn /1945 : 19/, govoreći o nacionalizmu). Reagujući na predstojeću zame-nu jezika, ona urađa pokušajem očuvanja ugro-ženog jezika. (Ona povremeno može čak da služi u agresivne svrhe. Skorašnja istorija Evrope pu-na je pokušaja nasilnog nametanja jezika poje-dinim grupama. Bilo je, međutim, i grotesknih nastojanja da se jezici administrativnim putem menjaju, a da pri tom ne budu zamenjeni dru-gima. Rusi su se zanimali idejom da izmene neke oblike slovenskih jezika u zemljama pod sovjetskom dominacijom. Primera radi, po ulas-ku u Poljsku 1939. godine njima se nije dopala činjenica da se „Jevrejin” na poljskom kaže *Żyd*, jer je na ruskom *žid* izraz prezira. Stoga su naredili poljskim novinama da pišu *Jewrej*, iskovano prema nepogrdnom ruskom *jevrej*. Po-sle drugog svetskog rata, ruske vlasti u Poljskoj osetile su, opet, nelagodnost zbog upotrebe reči *pan* u učitivom oslovljavanju, jer *pan* takođe zna-či — u ruskom kao i u poljskom — „gospodar”, što je ocenjeno kao neumesan ostatak feudaliz-ma u jednoj zemlji narodne demokratije.) Rea-gujući na interferenciju, jezička lojalnost pret-vara standardizovanu verziju jezika u simbol i vrednost za koju se treba boriti. Ona se, prema

tome, može definisati kao princip — čija specifična sadržina varira od slučaja do slučaja — u ime koga su ljudi istog jezika spremni da se okupe, svesno i eksplicitno, da bi se oduprli promenama bilo u funkcijama svoga jezika (usled njegove zamene drugim) ili u strukturi ili rečniku (usled interferencije). Tako su na području sociolingvistike purizam, standardizacija, jezička lojalnost i njima srodni odbrambeni mehanizmi pojave od velike važnosti; one zahtevaju sistematsku obradu, premda se u deskriptivnoj strukturalnoj lingvistici iz razumljivih razloga smatraju irelevantnim.

Kakvi su koreni jezičke lojalnosti? Može se podozrevati da se rudimentaran oblik ovog osećanja nalazi sasvim prirodno u svakome ko se služi jezikom, zato što neizbežna emocionalna vezanost za maternji jezik dok se on učio u detinjstvu čini da svako odstupanje izaziva odbojnost. (Slično se može reći i za nejezičke aspekte kulture. Kako piše Kroeber /1948 : 437/, „... ljudi u toku odrastanja postaju privrženi običajima svoje kulture... Do vremena kada počinju da zalaze u godine, njihove uspomene na tu kulturu već su prožete prijatnim nostalgичnim osećanjima i dobijaju simboličku vrednost.”) Razlike u temperamentu mogu navesti ljude da različito reaguju na ovu prirodnu inerciju. Izvan toga, međutim, ispoljena mera lojalnosti varira sa drugim društveno-kulturnim činiocima od jedne kontaktne situacije do druge.

Dok je činjenica da jezici mogu da dejstvuju kao simboli grupa u više mahova konstatovana u literaturi, gotovo ništa društvenonaučne prirode nije urađeno na analizi simboličke povezanosti jednog jezika kao standardizovanog sistema sa integritetom grupe. Naravno, grupa o kojoj se ovde radi prvenstveno je zajednica definisana maternjim jezikom, ali je često i neka druga podudarna grupacija; za ovu drugu ulogu, nacionalnost je glavni kandidat. Korelacija između jezičke lojalnosti i nacionalizma je značajan sociološki problem. Doduše, kako kaže H. Kohn (1945 : 6), „pre epohe nacionalizma... govorni jezik... nije ni na koji način smatran političkim ili kulturnim činiocem, a još manje predmetom političke ili kulturne borbe”. Ali čak i u ovoj eposi nacionalizma, jezička lojalnost neke grupe i njene nacionalističke aspiracije ne moraju imati paralelne ciljeve. Kao što je pomenuto u jednom ranijem odeljku, Retoromani, kao i italijanski Švajcarci, neguju najpotpuniju moguću lojalnost svome jeziku a da pri tom ne teže takvim nacionalističkim ciljevima kao što je politička nezavisnost. „Jidišistički” pokret u istočnoj Evropi pre i posle prvog svetskog rata bio je, slično ovome, usredsređen na jedan jezički program pre nego na političko organizovanje. Pomenuta veza je, dakle, u najma-

nju ruku elastična i ne može se u potpunosti uzimati kao nešto što se samo po sebi razume. Odnose između jezičke lojalnosti i drugih grupnih poriva, pored nacionalističkih, takođe treba podvrgnuti istraživanju.

Ljudi najlakše postaju svesni osobenosti svoga jezika u poređenju sa drugima upravo u situacijama jezičkog kontakta, i čisti ili standardizovani jezik tu najlakše postaje simbol grupnog integriteta. Jezička lojalnost uspeva u kontaktnim situacijama upravo kao što nacionalizam uspeva na etničkim granicama. (Po rečima M. H. Boehma /1933:234/, „...nacionalna granica... je simbol teritorijalnog susedstva nacija i time naročito vitalan činilac u modernom nacionalizmu... Stanovništvo pograničnih krajeva obično je zadojeno posebno militantnim nacionalizmom, jer je tu opštije uočljiv kontrast prema tuđem narodu i tuđoj kulturi... Ovaj 'patos krajine' je spona između pograničnih oblasti i glavnog grada jedne zemlje..., žarišta svekolike životne energije jednog naroda". E. Pousland /1933/, beleži da u Salemu /Masačusets/ i u Kanadi ima više lojalnosti prema čistom francuskom jeziku nego u samoj Francuskoj.)

Čak i ako nisu svedena na neposredne situacije kontakta, osećanja lojalnosti verovatno su proporcionalna nekoj stvarnoj ili umišljenoj opasnosti po određeni jezik. Kao reakcija na pretnju, manifestacije jezičke lojalnosti možda bi se mogle posmatrati u pojmovnom okviru sličnom onima koje antropolozi primenjuju u proučavanju nativizma. (Kroeber /1948:437/ ovako definiše nativizam: „Kada dva društva dođu u dovoljno blizak dodir da bi jedno od njih osećalo da je ono drugo nesumnjivo brojnije, snažnije ili bolje opremljeno, tako da njegova sopstvena kultura biva potiskivana onom drugom, često dolazi do svesnog napora za održanjem i do odbrane. Takve reakcije nazvane su nativističkim stremljenjima ili preporodima.”) U svojoj analizi nativističkih pokreta, R. Linton klasifikuje kulturne grupe u kontaktu kao objektivno pretežne ili podložne i subjektivno inferiorne ili superiorne. U skladu s tim moglo bi se reći da ako jedna grupa sebe smatra superiornom ali u praksi mora da u nekim funkcijama svoga jezika ustupa drugoj grupi, ili da pozajmljivanjem od drugog jezika popunjava praznine u rečniku, onda to može da podstakne jedno ozlojeđeno osećanje lojalnosti. Na taj način, jezička lojalnost, kao i nativistički pokreti, „ima malo izgleda da dođe do izražaja u situacijama gde su oba društva zadovoljna svojim postojećim odnosom” (1943:234). Pre bi se reklo da pojavu jezičke lojalnosti izazivaju izjalovljena osećanja superiornosti.

„Realniji” članovi jedne objektivno podložne grupe mogu pokušati da poboljšaju svoju sudbinu time što će se povezati sa dominantnom grupom. Prizor takve „izdaje” neizbežno izaziva ozlojeđenost među postojanijim članovima podložne grupe, koja opet sobom donosi nepokolebljivu jezičku lojalnost. Divergentne reakcije i ozlojeđena lojalnost koja iz njih proističe mogu se naći skoro u svakom tipu grupnog kontakta podudarnog sa nekom podelom prema maternjem jeziku: u etničkom i kulturnom kontaktu, u odnosu između doseljeničkih i domorodačkih populacija, viših i nižih društvenih slojeva, seoskih i gradskih segmenata, starijih i mlađih grupa. Način na koji se podložna grupa raslojava nekada se može objasniti njenim unutrašnjim sastavom. Kako kaže Linton (1943 : 239) „... nativističke tendencije biće najsnažnije u onim kategorijama pojedinaca koje zauzimaju povlašćen položaj i koje osećaju da je taj položaj ugrožen kulturnom promenom. Ovaj činilac može da izazove raslojavanje društva, pri čemu povlašćeni pojedinci ili grupe pribegavaju racionalnom nativizmu, ... dok oni u manje povlašćenom položaju ispoljavaju želju za asimilovanjem. Ovo se može primetiti kod mnogih doseljeničkih grupa u Americi, gde pojedinci koji su uživali visok status u svom starom evropskom društvu nastoje da ovekoveče obrasce toga društva, dok se oni čiji je status bio nizak upinju da se amerikanizuju”. Iako ima razloga da se posumnja u sveopštu primenljivost ove šeme, i premda ne treba zanemariti ni razlike između pojedinaca, ipak se može reći da se odgovarajuće divergencije u stavovima prema jednom jeziku, i prema jezičkim normama kao simbolu grupe, nude analizi u skladu sa sličnim merilima.

U sklopu ovog izlaganja treba primetiti i to da se u nekim slučajevima društvena akcija na polju jezika zasniva na manipulisanju jezičkom lojalnošću. Istina, u velikom broju slučajeva kada se jedna jezička zajednica izložena kontaktu podeli oko pitanja lojalnosti prema svome jeziku, lojalniji sektor će da pribegne samozatajstvu i opominjanju manje lojalnih. Ali od vremena do vremena lideri nesvakidašnje pronikljivosti pokušaću da metodičnim, organizovanim sredstvima povise lojalnost svoje braće po jeziku. Rezonovanje na kome se zasnivaju ovakvi programi, njihove uspehe i neuspehe, takođe valja proučavati radi potpunijeg razumevanja uzajamnog delovanja strukturalnih i društvenokulturnih činilaca u razvoju jezika. Jedan pokušaj stvaranja jezičke lojalnosti posmatrao je pisac ovog teksta u retoromanskom delu Švajcarske. Velika količina materijala u vezi sa uspešnijim i manje uspešnim pokušajima oživljavanja napola „mrtvih” jezika (hebrejski, irski), iako lako dostupna, nije još korišćena za sociolingvističku analizu. Široko uzev, stvaranje no-

vih standardnih jezika tokom poslednjih sto pedeset godina takođe je povest o organizovanom izgrađivanju jezičke lojalnosti. (V. npr. nepotpuni ali odlični pregled razvoja tuceta novih germanskih standardnih jezika koji daje Heinz Kloss /1952/.)

DELOTVORNOST STANDARDIZACIJE

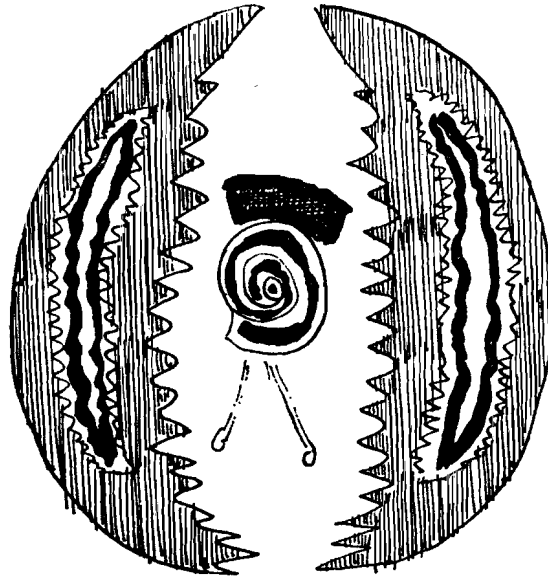
Reagujući na interferenciju, jezička lojalnost se obično usredsređuje na standardizovanje datog jezika. (Jedan tip reakcije je *purizam*, tj. samosvestan otpor, u ime nekog principa, prema svakoj interferenciji. Ali jezička lojalnost ne mora uvek da bude puristička. U hitlerovskoj Nemačkoj, gde se u tako punoj meri insistiralo na simboličkim vrednostima nemačkog jezika, puristi su morali da se bore za svoju stvar baš kao i u godinama pre Hitlera. I u Sovjetskom Savezu, povremena puristička iskazanja utapaju se u glorifikovanju „velikog i moćnog“ ruskog jezika.)

Često se misli da je odanost nekom standardizovanom jeziku intelektualističko opterećenje. U govoru nemačkih doseljenika u Brazilu, na primer, zabeleženo je da je portugalska interferencija najograničenija tamo gde je postojao uticaj intelektualaca iz Nemačke. Nasuprot tome, antipurizam ponekad prati opšte anti-intelektualno, „šatrovačko“ ponašanje; J. Bossard (1945 : 701) beleži da „ima delova naših velikih gradova gde se mladi namerno klone upotrebe ‚nemešanog‘ engleskog, u strahu da ih njihova družina ne proglasi za visokoparne“.

No i pored toga, pitanje je da li su intelektualističke motivacije konačna determinanta preokupiranosti standardizacijom. Jezici iz atabaskanske porodice u Americi ispoljili su primećan otpor prema pozajmljenicama, uprkos različitim kulturnim kontaktima, a da pri tom — koliko se može zaključiti — nikakvu ulogu nisu igrale intelektualističke motivacije zapadnjačke vrste. A pisac ovih redova posmatrao je retoromanske seljake kako se nevešto trude da izbegavanjem nemačkih pozajmljenica govore čistijim tipom romanša. Svakako, intelektualna podgrupa jedne jezičke grupe može imati razloga da, iz obzira na koje je ukazao Linton, bude najlojalnija svome jeziku; osim toga, purizam zahteva jednu meru usredsređenosti i samosvesti koja se najlakše postiže u intelektualnom diskursu, govornom i pisanom. Pa ipak je razložno zaključiti da svesni otpor interferenciji po načelu lojalnosti ne traži veći napor nego često primećeno priklanjanje interferenciji do koje dolazi kada jezik-davalac simbolizuje visok status. Da li je ovo u stvarnosti tako, to je problem koji treba ispitati.

Kroz mnogo decenija dosad, dijalektološka kao i deskriptivna interesovanja učinila su mnoge lingviste odbojnim prema problemima jezičke standardizacije i predstavljala su prepreku potencijalnom razvoju sociolingvističkih proučavanja ovakvih procesa. Međutim, ako bi se društvene nauke pozvale da obilnije doprinesu proučavanju jezika, istraživački problemi u vezi sa otporom interferenciji iz razloga jezičke lojalnosti mogli bi se formulisati bez većih teškoća. Trebalo bi ispitati koji su domeni jezika naglašeni u programima standardizacije (rečnik, sintaksa, fonetika), a delotvornost standardizacije u tim raznim domenima i pod različitim istorijskim uslovima valjalo bi kritički oceniti. Potrebna su i obaveštenja o količini društveno-kulturno motivisanog otpora koja može da deluje kao protivteža raznovrsnim strukturalno stimulišanim pojavama interferencije. Premda ima malo izgleda da će takve studije pokazati kako je purizam bio značajan činilac čak i u skorašnjoj istoriji nekih jezika, ukupno dejstvo standardizatorskih tendencija moglo bi se proceniti tačnije nego dosad. U jezicima kao što su češki ili rumunski, na primer, one su odista postigle veoma velike uspehe. Detaljna sociolingvistička analiza čak i neuspeha standardizacije rasvetlila bi uzajamno dejstvo strukturalnih i nestrukturalnih činilaca koji učestvuju u regulisanju interferencije.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)

DIJALEKT, JEZIK, NACIJA*

Koliko se „jezika” ili „dijalekata” govori u svetu ne može se precizno navesti zbog toga što u značenju tih termina postoje dvosmislenosti, za koje se pokazalo da potiču od prvobitne upotrebe reči „dijalekt” za označavanje književnih narečja stare Grčke. Termin „jezik” većinom se upotrebljava tako da je nadređen u odnosu na termin „dijalekt”, ali priroda ovog odnosa može biti jezička ili društvena, s tim što ovaj drugi problem spada u domen sociolingvistike. Ovde je prikazano kako je razvoj narodnog govora, popularno nazvanog dijalekt, u jezik tesno povezan s razvojem pismenosti i porastom nacionalne svesti. Pokazano je i kako ovaj proces uključuje selekciju, kodifikaciju, prihvatanje i razradu jezičke norme.

Taksonomiju jezičke deskripcije — to jest, utvrđivanje i pobrojavanje jezika — uveliko ometaju dvosmislenosti i nejasnoće u vezi sa terminima „jezik” i „dijalekt”. Laici prirodno pretpostavljaju da se ti termini, od kojih se oba upotrebljavaju i popularno i naučno, odnose na stvarne entitete koji se mogu jasno razlučiti, pa stoga i brojati. Tipično pitanje koje se postavlja lingvisti jeste: „Koliko ima jezika na svetu?” Ili: „Koliko ima dijalekata u ovoj zemlji?”

Živa je istina da na ta pitanja nema odgovora, ili bar nema ni jednog koji bi izdržao jednu temeljitiju proveru. Na stranu to što mnogi jezici i dijalekti, možda i većina njih, još nisu adekvatno proučeni ni opisani, odgovora ne može biti već i zbog same suštine značenja ovih termina. Oni predstavljaju prostu dihotomiju u jednoj gotovo beskrajno kompleksnoj situaciji. Zato su se oni počeli upotrebljavati kako bi

*) Einar Haugen, „Dialect, Language, Nation” (1966). Iz zbornika *Sociolinguistics* (J. B. Pride and J. Holmes, Eds.), Harmondsworth, 1972. Integralan tekst.

naznačili razliku između pojava u nekoliko dimenzija, te je došlo do zbrke i delimičnog poklapanja. Upotrebom ovih termina nametnuta je podela u onome što često predstavlja kontinuum, dajući sliku prividno jasnog suprotstavljanja kada su ivice u stvari sasvim tupe i neodređene. Govore li Amerikanci i Englezi dijalektima engleskog, ili samo Amerikanci govore dijalektom, ili je možda američki zaseban jezik? Lingvisti ne oklevaju da francuski jezik nazovu romanskim dijalektom. Ovakvo poklapanje nije zgodno, ali većina lingvista ga je prihvatila kao praktično sredstvo, priznajući u isto vreme, zajedno sa Blumfildom, „čisto relativan karakter ove razlike” (Bloomfield, 1933 : 54).

Ova dva termina mogu se najbolje razumeti ako posmatramo njihovu istoriju. U engleskom su obe reči pozajmljene iz francuskog. *Language* (jezik) je starija, delimično potisnuvši domaće reči kao što su „tongue” i „speech” još u srednjoengleskom. Najstarije svedočanstvo u Oksfordskom rečniku engleskog jezika potiče iz godine 1290. Ova francuska reč je novijeg datuma i predstavlja popularnu izvedenicu od latinske reči *lingua* sa verovatnim oblikom *linguāticum*, prvi put posvedočenim u XII veku. S druge strane, *dialect* (dijalekt) se prvi put pojavljuje u renesansi, kao učena pozajmica iz grčkog. Najstariji citat iz Oksfordskog rečnika je iz 1579. godine, gde se pominju „certain Hebrue dialectes” (izvesni hebrejski dijalekti), dok je najraniji citat na francuskom koji sam pronašao (u Haeffeldovom /Hatzfeld/ i Darnešteterovom /Darmesteter/ rečniku) samo šesnaest godina stariji, i govori o grčkom kao o jeziku „abondante en dialectes” (bogatim dijalektima). Jedan citat iz 1614. iz *Istorije sveta* (*The History of the World*) ser Voltera Rolija (Sir Walter Raleigh) pominje „Aeolic Dialect” (eolski dijalekt) i potvrđuje utisak da je jezičko stanje u staroj Grčkoj bilo i uzor i podsticaj za upotrebu ovog termina u novijim napisima.

U Grčkoj je postojala potreba za jednim takvim terminom, jer u klasičnom periodu nije postojala jedinstvena norma grčkog, već samo skup vrlo srodnih normi. Mada su ti „dijalekti” nosili imena raznih grčkih pokrajina, oni nisu bili govorne već pisane varijante grčkog, od kojih je svaka bila specijalizovana za određenu upotrebu u književnosti, npr. jonski za istoriju, dorski za horsku poeziju, a atički za tragediju. U ovom periodu jezik koji se zove „grčkim” činilo je nekoliko zasebnih, ali srodnih pisanih normi poznatih pod nazivom „dijalekti”. Obično se pretpostavlja da su se pisani dijalekti u krajnjoj liniji zasnivali na govornim dijalektima pokrajina čija su imena nosili. Ti govorni dijalekti, opet, nastali su putem normalne jezičke divergencije od zajedničkog starogrčkog jezika, koji

se može rekonstruisati poređenjem dijalekata međusobno i s njihovim indo-evropskim srodnicima. Međutim, u periodu posle klasičnog grčki su dijalekti iščezli i smenila ih je prilično jedinstvena norma grčkog — *koiné*, u suštini dijalekt Atine. Tako je u helenskom periodu „grčki” postalo ime norme nastale na osnovu jezičke konvergencije. Razlike među dijalektima izbrisane su na račun jednog, pobjedničkog jezika, zasnovanog na dijalektu kulturnog i administrativnog centra Grka.

Situacija u grčkom predstavljala je uzor kad god su se kasnije upotrebljavala ova dva termina — „jezik” i „dijalekt”. Dosta nejasnoće prilikom njihove upotrebe proističe iz dvosmislenosti koje su prisutne u toj situaciji. Ovo je postalo očigledno kada su se oni preneli u druge zemlje i kada su prihvaćeni u stručnoj lingvističkoj terminologiji. U deskriptivnom, sinhronom smislu, „jezik” se može odnositi bilo na samo jednu jezičku normu, bilo na skup srodnih normi. U istorijskom, dijahronom smislu, „jezik” može biti ili zajednički jezik koji je u raspadu, ili zajednički jezik nastao kao posledica sjedinjenja. „Dijalekt” je, prema tome, ma koja od srodnih normi obuhvaćenih opštim imenom „jezik”, istorijski rezultat divergencije ili konvergencije.

Pošto se istorijski proces može ponavljati u nedogled, ova dva termina mogu se upotrebiti ciklično, s tim što je „jezik” uvek nadređen, a „dijalekt” podređen. Ovo je jasno i na osnovu formalnih struktura u koje mogu ulaziti: „X je dijalekt jezika Y”, ili „Y ima dijalekte X i Z” (nikada, na primer, „Y je jezik dijalekta X”). „Jezik” kao nadređen termin može se upotrebiti a da se ne pomenu dijalekti, dok je „dijalekt” besmislen ukoliko se ne podrazumeva da ima i drugih dijalekata i da postoji jezik za koji se može reći da mu „pripadaju”. Stoga je svaki dijalekt jezik, ali svaki jezik nije dijalekt.

Pored dvosmislenosti koje nastaju usled tako razlučenih stanovišta — sinhronog i dijahronog, i sve veće poznavanje jezičkog ponašanja još više otežava jednostavnu primenu ova dva kontrastna termina.

U francuskom se razvio i treći termin, *patois* (izg. *patoa*), koji se prvenstveno odnosio na govorni jezik. Izraz *dialecte* definiše se u rečniku Francuske akademije i u drugim francuskim rečnicima kao *variété régionale d'une langue* (pokrajinska varijanta jezika). Litre (Littré) otvoreno zahteva da dijalekt „uključiti čitavu književnu kulturu”. Kao što je ukazao Andre Martine (Martinet), ova upotreba odražava posebno stanje u francuskom, u kome je postojalo više pokrajinskih pisanih standarda, koje je zatim po-

tisnuo pisani standard Pariza. Francuski dijalekti bili su pokrajinski poput grčkih, i književni, ali se nisu funkcionalno razlikovali kao što je bio slučaj sa grčkim. Kada su ti dijalekti prestali da budu pisani, postali su *patois*: „Posle XIV veka obrazovan je književni i pisani jezik, a dijalekti su postali pučka narečja.” — (Litrea). Još jezgrovitije piše Bren (Brun, 1946): „*Patois* je degradiran dijalekt.” Dakle, *patois* je jezička norma koja se ne koristi u književne (pa ni zvanične) svrhe, mahom ograničena na neformalne situacije. Tako se provansalski može smatrati francuskim dijalektom, ali njegove lokalne, govorne varijante su sve *patois*. Ovo razlikovanje unosi u našu diskusiju jednu novu dimenziju — društvene funkcije jezika. U smislu razlikovanja jezika od dijalekata možemo reći da je *patois* dijalekt koji stanovništvu služi za najmanje ugledne funkcije. Prema tome, razlikovanjem *patois*-a i dijalekata ne pravi se razlika između dve vrste jezika, nego između dve funkcije jezika. Definicija kod Litrea (i drugih sličnih) jasno ukazuje na perorativan stav prema *patois*-u, pošto on više ne nosi sa sobom „čitavu književnu kulturu”.

U engleskom termin „*patois*” nikada nije ozbiljno prihvaćen kada se radi o jezičkoj deskripciji, a glavni teret i naučne i popularne upotrebe nosi „dijalekt”. Stariji pisci, koji se navode u Oksfordskom rečniku, često su upotrebljavali tu reč za bilo koju specijalizovanu varijantu jezika, kao na primer, „pravnički dijalekt”. Semjuel Butler (Samuel Butler, *Hudibras*, 1663) osuđivao je „vavilonski dijalekt koji učeni pedanti mnogo upotrebljavaju”. U opštoj upotrebi ta reč se uglavnom svela na pokrajinske ili lokalne varijante, kao što su „lankaširski dijalekt” ili „irski dijalekt” u vezi sa varijantama engleskog. Manje je uobičajeno govoriti o „londonskom dijalektu” ili „bostonskom dijalektu”, sem kada se misli na govor nižih klasa u tim gradovima. Nije uobičajeno ni da se govori o „britanskom dijalektu” kada se misli na kultivisani engleski govor, a Amerikance obično vređa kada im se kaže da govore „američkim dijalektom” a da se pri tom misli na govor obrazovanog sveta. Prema tome, Martine nije u pravu kada piše da u Americi „ovaj termin označava svaki lokalni oblik engleskog, nimalo ne nagoveštavajući da postoji neki prihvatljiviji oblik jezika koji se razlikuje od dijalekata” (Martinet, 1964). Sa rečju „akcent” stvari stoje sasvim drukčije; jedan Amerikanac može se bez uvrede opisati kao čovek koji ima „akcent Nove Engleske” ili „južnjački akcent”, i, naravno, svi Amerikanci za Engleze kažu da imaju „engleski akcent”. Kao i drugde, „dijalekt” je ovde termin koji sugerira neformalan ili seljački govor ili govor niže klase. Zato u opštoj upotrebi ostaje sasvim neodređeno da li su takvi dijalekti deo „jezika” ili ne. U stvari, za dijalekt se često smatra da se

nalazi van jezika: „To nije engleski”. Ovo je posledica *de facto* postojećeg razvoja standardnog jezika, uz sve ono izdvajanje elite i strukturu vlasti u vidu piramide koje on obično nosi sa sobom.

Prema tome, kao društvena norma, dijalekt je jezik koji je isključen iz učtivog društva. On je, kako je Ogist Bren (Brun, 1946) ukazao, jezik koji „nije imao uspeha”. U Italiji, pijemontski je jezik u svakom jezičkom pogledu različit od italijanskog s jedne strane i francuskog s druge, sa dugom tradicijom pisanja i gramatičkog proučavanja. Ali zato što nije toskanski, a toskanski je postao standardni jezik čitave Italije, pijemontski predstavlja samo „dijalekt”, koji sa svakim pokoljenjem ustupa sve više mesta italijanskom i u životu ga održavaju samo lokalni pčnos i jezička inercija. Jedino ako od „dijalekta” ostane samo „akcent” — to jest intonacija i neke osobenosti u izgovoru, dok se ubaci tek poneki leksički oblik radi kolorita — može on (recimo u Nemačkoj, Italiji ili Engleskoj) da uđe u „fino društvo”. U obliku potpune strukture on se u savremenom društvu nalazi „ni na nebu ni na zemlji”. U Americi ne žigošu se toliko lokalni dijalekti, pošto je njih malo i retko se čuju, koliko „loš” engleski, a to je, naprosto, dijalekt niže klase. Jezik viših klasa automatski se uspostavlja kao ispravna forma izražavanja. One mogu reći ne samo „Država, to sam ja”, nego i „Jezik, to je ono što je moje”.

U svojim pokušajima da objasni ove odnose lingvistička nauka imala je uspeha samo donekle. Još je u renesansi ozbiljnim proučavaocima ovog predmeta bilo savršeno jasno da je termin „jezik” u vezi sa buđenjem svesti nacije o jedinstvu i nacionalnom biću. Džordž Patnam (George Puttenham) je napisao u knjizi *Umetnost engleske poezije (The Arte of English Poesie, 1589)*: „Kada se neki govor sasvim uobličiti tako da ga svi razumeju i kada ga prihvati čitava zemlja i nacija, on se naziva jezikom”. Ovakav istorijski razvoj, kojim je postignuta konvergencija na račun devijantnih varijanata, bio je poznat ljudima onoga doba. Ali proizvoljni, zbrkani pristup jezičkoj divergenciji odbačen je otkrićem istorijske pravilnosti, do koga je došlo rano u XIX veku. Uviđanje da su jezici nastali cepanjem dijalekata dalo je ovim terminima novu sadržinu, pa su se jezici poput engleskog i nemačkog mogli nazvati „dijalektima” jednog germanskog „jezika”.

Ali sredinom XIX veka, kada je započeto naučno proučavanje seoskih i društveno obespravljenih dijalekata, bila je dovoljna jedna generacija istraživačkog rada pa da se radikalno izmeni celokupno shvatanje o nastanku dijalekata. Morala se napustiti i sama pomisao na oblast

izdeljenu na dati broj dijalekata, tako da se svaki jasno razlikuje od drugoga. Shvatanje da se jezici granaju kao grane drveta ustupilo je mesto jednom sasvim drukčijem, pa čak i neusaglasivom shvatanju, a to je da se pojedinačne jezičke osobine šire kroz društveni prostor i obarazuju izoglose koje se retko kada poklapaju. Umesto dijalekata prikazana je oblast postojanog centra sa neravnim ivicama, gde skupovi izoglosa svedoče da je slobodnom komuniciranju stavljena neka manja prepreka. Lingvistika je još uvek opterećena tim nepomirljivim teorijama „čestica” i „talasa”; ovde se u stvari radi o različitim stanovištima sa kojih se može posmatrati neka jezička struktura: kao jedinstvena struktura („jezik), ili kao jedna od nekoliko struktura koje se delimično poklapaju („dijalekti”).

Ne ulazeći u probleme koje stvara ovaj sukob, možemo samo konstatovati da je teorija „čestica” o jeziku kao jedinstvenoj strukturi plodna hipoteza, koja omogućava jedan iscrpan i dosledan opis. Ali ona isključuje kao „slobodne varijacije” mnogobrojne nedoslednosti u govoru svakog informatora i ne može da objasni kako to da je komuniciranje moguće između korisnika kodova za koje se može utvrditi da su različiti. Komparativna gramatika uspela je da rekonstruiše zajedničku strukturu iz koje su mogli nastati „dijalekti”. Kontrastivna gramatika nastoji da pronade šemu razlika među jezicima kako bi olakšala učenje ili, na jednom višem teorijskom planu, kako bi izvršila jezičku tipologiju. Ali još uvek ne postoji kalkulus koji bi nam omogućio da opišemo razlike među jezicima na jedan koherentan i teorijski validan način.

Naša diskusija je pokazala da raznovrsna upotreba termina „jezik” i „dijalekt” sadrži dve jasno razlučene dimenzije. Jedna je *strukturalna*, to jest, opisuje sam jezik; druga je *funkcionalna*, to jest, opisuje njegovu društvenu upotrebu prilikom komunikacije. Pošto lingvisti proučavanje jezičke strukture smatraju svojim osnovnim zadatkom, ostaje da se sociolozi, ili preciznije, sociolingvisti, posvete proučavanju problema funkcije.

U *strukturalnoj* upotrebi terminâ „jezik” i „dijalekt” najvažniji moment je genetski odnos. Kada lingvist kaže da jezik ntongo ima pet dijalekata, on pri tom misli kako postoji pet različitih govornih oblika sa toliko reči za koje se može pokazati da su srodne, da se može sigurno utvrditi kako su se svi oni razvili iz jednog starijeg govornog oblika. On pri tom isto tako može ukazivati na činjenicu da se oni mogu uzajamno razumeti, ili bar da svaki dijalekt mogu razumeti njegovi prvi susedi. Ako to nije slučaj, može ih nazvati različitim jezicima i kazati da

postoji jezik ntongo sa tri dijalekta, i jedan drugi, mbongo, sa dva. Dakle, ntongo i mbongo mogu biti dijalekti ngkonga, zajedničkog pretka. Ovim se uvodi sinhrona dimenzija razumljivosti, koja je u najboljem slučaju krajnje nepouzdan kriterijum. Lingvist može pokušati da na bazi proučavanja njihove gramatike predvidi hoće li ili neće oni biti razumljivi. Ali svoja predviđanja on može potvrditi samo proverom reakcija samih govornika i njihovih interakcija. Između apsolutnog nesporazumevanja i potpunog sporazumevanja postoji jedna velika prelazna zona delimičnog sporazumevanja u kojoj dolazi do onoga što možemo nazvati „polukomunikacijom“.

U *funkcionalnoj* upotrebi termina „jezik“ i „dijalekt“ najvažniji moment jeste kako govornici koriste kodove kojim vladaju. Ako jedan sociolingvist kaže da ne postoji jezik ntongo, nego samo dijalekti, on pod tim može podrazumevati da danas nema ni jednog oblika tih dijalekata koji bi imao vrednost van svoje lokalne govorne zajednice, bilo kao jezik trgovine bilo kao zajednički imenilac u saobraćanju govornika raznih dijalekata. „Jezik“ je sredstvo opštenja govornika različitih dijalekata. Ovo važi samo u granicama koje im postavlja jezička srodnost; o ntongu se ne bi moglo govoriti kao o dijalektu engleskog samo zato što se ljudi koji njime govore koriste engleskim kao sredstvom međusobnog opštenja. Sociolingvist takođe može upućivati na to da „jezik“ ima veći ugled od „dijalekta“. Zbog šireg kruga svojih funkcija, jezik će se verovatno prihvatati sa poštovanjem i odanošću kakvu dijalekti ne uživaju. Zato se može kazati da je mbongo samo dijalekt, dok je ngkongo jezik: to znači da ngkongoanskim govore ljudi čiji je društveni ugled daleko veći od ugleda ljudi koji govore mbongo. Kada se upotrebljava u tom smislu, dijalekt se može definisati kao nerazvijen ili nedovoljno razvijen jezik. To je jezik za koji se niko nije pobrinuo da ga razvije u ono što se često naziva „standardni jezik“. Ovu dimenziju funkcionalne nadmoći ili slabosti lingvisti obično prenebregavaju, ali ona čini bitan deo interesovanja sociolingvista. Njihov je specijalan i složen zadatak da odrede društvene funkcije svakog jezika ili dijalekta, kao i ugled koji pripada svakom od njih.

Šta se podrazumeva pod „nerazvijenim“ jezikom? Samo to da se on ne koristi u svim funkcijama koje jezik može vršiti u društvu većem od lokalnog plemena ili sela. Istorija jezika ubedljivo pokazuje da ne postoji inherentno defektan jezik. Svi današnji veliki jezici jednom su bili nerazvijeni. Umesto da se o nerazvijenim jezicima govori kao o „dijalektima“, kako je to uobičajeno, bilo bi bolje nazvati ih „narodnim govorima“ ili nekim sličnim terminom, a „dijalekt“ ograničiti na lingvističko značenje „srod-

ne varijante". Sada smo, dakle, spremni da postavimo pitanje kako se narodni govor, „nerazvijen jezik“, razvija u standardni, „razvijen jezik“. Da bismo to razumeli moraćemo da razmotrimo odnos jezika i nacije.

Stari Grci i Rimljani širili su svoj jezik dokle god su se pružale njihove oblasti, a i savremeni imperijalisti teže tome istom. Ali u modernom svetu tehničke i političke revolucije su dale običnom čoveku mogućnost da se okoristi učestvovanjem u političkim odlukama. Pronalazak štampe, uspon industrije i širenje masovnog obrazovanja stvorili su modernu naciju-državu, u kojoj se jedan deo odanosti porodici i susedstvu ili rodu prenosi na čitavu državu. Nacija i jezik postali su neraskidivo isprepleteni. Svaka nacija koja drži do sebe mora imati jezik; ne samo sredstvo komuniciranja, „narodni govor“ ili „dijalekt“, nego sasvim razvijen jezik. Sve što je manje od toga označava naciju kao nedovoljno razvijenu.

Definisanje nacije predstavlja problem za istoričare i druge koji izučavaju društvene nauke; možemo prihvatiti shvatanje da je ona delotvorna jedinica međunarodne političke akcije, koje se odražava u organizaciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Kao politička jedinica, ona će svakako biti efikasnija ako je ujedno i društvena jedinica. Kao svaka jedinica, ona svodi unutrašnje razlike na minimum, a spoljašnje maksimalno povećava. Iznad ličnosti pojedinca i njegove lokalne pripadnosti, ona stavlja nacionalnu pripadnost, identifikujući njegov ego sa egom svih drugih u naciji i odvajajući ga od svih ostalih van nacije. U društvu koje je u suštini porodičnog ili plemenskog ili regionalnog karaktera ona daje podstreka lojalnosti izvan granica primarnih grupa, ali ne daje podršku nikakvoj oprečnoj lojalnosti drugim nacijama. Ideal je: unutrašnja povezanost — razlikovanje u odnosu na spoljni svet.

Kako je za stimulisanje takve lojalnosti potrebno slobodno i prilično intenzivno komuniciranje u okviru nacije, nacionalni ideal traži jedinstven jezički kod u skladu s kojim se može odvijati to komuniciranje. Karakteristično je da su francuski revolucionari doneli rezoluciju kojom osuđuju dijalekte kao ostatak feudalnog društva. Dijalekti su, bar onda kada postoji opasnost da postanu jezici, potencijalno razjedinjujuće sile u objedinjenoj naciji; oni pozivaju na lokalnu lojalnost, što bi se, razumljivo, moglo sukobiti sa osećanjem nacionalne pripadnosti. Ovo je verovatnor razlog što Francuska još ni sada neće da u popis stanovništva unese koji njegov deo govori bretonski, a kamoli da se suoči sa mnogo većim problemom pobrojavanja predstavnika provansalskog. S druge strane, nacija se

oseća sputanom ako se od nje zahteva da u službene svrhe koristi više od jednog jezika, kao što je slučaj u Švajcarskoj, Belgiji, Jugoslaviji, Kanadi i mnogim drugim zemljama. Neizbežan je unutrašnji sukob, sem ako je zemlja nekom-paktno objedinjena u federaciju, a jezičke gra-nice postoje, kao što je slučaj u Švajcarskoj.

I nacionalizam teži da dade podstreka izdvaja-nju u odnosu na spoljni svet. U jeziku to znači težnju ne samo da postoji jedan jezik, nego da to bude vlastiti jezik. Time se automatski raz-dvaja jedna populacija od drugih, koje bi inače mogle potkopati njeno osećanje pripadnosti. Tu težnja za separatizmom dolazi u oštar sukob sa težnjom za međunarodnim kontaktima i sa ko-ristima koje i pojedinac i nacija imaju od takvih kontakata. Švajcarska predstavlja krajnost sa tri jezika, od kojih nijedan nije isključivo njen; Belgija ima dva, od kojih oba pripadaju njenim susedima. Irski pokret je posustao uglav-nom zbog snažnog uticaja engleskog kao jezi-ka međunarodnih kontakata. Uzrok slabosti po-kreta za novonorveški jezik leži u tome što je danski sasvim prožeo nacionalni život u savezu tokom četiri veka; ono snage što je pokret imao potiče otuda što danski ne spada u velike među-narodne jezike.

Kad god jedan značajan deo stanovništva, elita, poznaje jezik neke druge nacije, onda se javlja iskušenje da se taj jezik upotrebi kao vladino sredstvo, iz čisto praktičnih razloga. Ako je to ujedno i jezik većine naroda, kao u slučaju Sjedinjenih Država kada su se otcepile od Engles-ke, problem se može lako rešiti; u najgorem slu-čaju potrebno je rešiti da li prihvatiti provinci-jalizme. Ali tamo gde to nije slučaj javlja se pot-reba za ponovnim jezičkim obrazovanjem sta-novništva, uz sve napore i raskidanje kultur-nog jedinstva koje ono povlači sobom. Ovo je problem sa kojim su danas suočene mnoge af-ričke i azijske nacije u nastanku (Le Page, 1964). Francuski i engleski imaju silna preimućstva, ali oni simbolizuju nekadašnje tlačenje i prenose tuđu kulturu. Cena ponovnog obrazovanja ne može se izraziti samo dolarima i centima, već se ona sastoji i u nelagodnosti što se deca školuju na jeziku koji nije njihov i što se otuđuju od svoje prošlosti.

Druga mogućnost je da se razvije svoj jezik, kao što je Finska postupila u devetnaestom veku ili Izrael u dvadesetom. Različiti jezici imaju različita polazišta: za Finsku to je bio nepisani narodni govor, za Izrael standard kojim se nije govorilo. Danas su to dva standardna jezika kojima se može iskazati bilo koji pojam savre-mene nauke i svaka tananost moderne književ-nosti. Što god da im nedostaje stvara se plani-

ranjem, koje u savremenim državama često čini važan deo razvojnog procesa.

Od velikog je, a verovatno i presudnog značaja potreba da standardni jezik bude pisan. To ne znači da jezici treba da su pisani kako bi se široko rasprostrli ili postali sredstvo opštenja velikih carstava. Indoevropski je primer prvoga, kečua kojim se govorilo u carstvu Inka primer je drugoga. Ali oni nisu mogli da, kao pisani jezici, pruže uzor premostivši vreme i prostor, i bili su podložni pravilnoj i neumitnoj jezičkoj promeni. Često se smatra da pisani jezik spustava „prirodni“ razvitak govornog jezika, ali to je još uvek predmet za diskusiju (Zengel, 1962; Bright and Ramanujan, 1964). U svakom slučaju, ove dve varijante ne smeju se mešati.

Govor je osnovni kada se jezik uči. Govorni jezik steknu skoro svi koji se njime služe pre nego što su u stanju da čitaju ili pišu. Njegov oblik se u velikoj meri prenosi od jednog naraštaja drugom. Mada se osnovne navike mogu preinačiti, njih nije lako iskoreniti posle detinjstva, a praktično su nepromenljive nakon puberteta. Govorni jezik prenosi se usmeno i sluhom i on angažuje celokupnu ličnost u neposrednoj interakciji s okolinom. Pisanje se prenosi rukom i gledanjem, ne angažuje ličnost u tolikoj meri i omogućuje samo kasniju reakciju. Neposredno usmeno opštenje je od bitne važnosti u svim društvima, ali u jednom složenom, pismenom društvu, njega delimično zamenjuje i dopunjuje pisanje.

Trajnost i moć pisanja toliki su da je u nekim društvima pisani standard uticao na formiranje novih standarda govora. To ne znači da su oni nastajali uvek zahvaljujući pisanju, nego da su se javljale nove norme koje predstavljaju mešavinu govora i pisanja. Naravno, do toga može doći samo kada se ono što je napisano čita naglas, te dobija usmenu komponentu. Postoji izvesna analogija između nastanka takvih govornih standarda i nastanka pidžina ili kreolskih jezika. Ovi potonji obuhvataju elemente strukture i rečnika dva ili više jezika, od kojih su svi usmeni. Njihova društvena vrednost obično je niža u poređenju s govornim standardima, ali je proces nastanka sličan. Ponovno buđenje hebrejskog iz vekovne uspavanosti može se shvatiti samo zahvaljujući postojanju rabinskih tradicija čitanja Svetog pisma naglas (Morag, 1959). Savremeni hebrejski je ispoljio brzo prilagođavanje bazičnim normama njegovih novih govornih predstavnika, pa se počeo razlikovati od tradicionalnog hebrejskog. Slično je sa standardnim oblicima evropskih jezika; čoveku je često teško reći da li se dati oblik preneo sa svog pretka živom ili pisanom rečju. „Ortografski izgo-

vor" čini dobro poznat deo većine govornih standarda, mada puristi nastoje da mu ospore vrednost.

Iako smo do sada govorili o standardnim jezicima kao da su oni jasna i nedvosmislena kategorija, čak i kod čvrsto utemeljenih jezika postoje razlike u stepenu. Od evropskih jezika, francuski je verovatno u najvećoj meri standardizovan, više — na primer — od engleskog ili nemačkog. Francuski je, kao prvi naslednik latinskog, preuzeo mnoga njegova shvatanja o ispravnosti i njegovu intelektualnu razradu. Francuski, opet, postao je uzor drugim standardnim jezicima, a oni koji su se njime koristili vekovima nisu imali ništa protiv što su ga takvim smatrali. Kada su engleski pisci XVIII veka vodili polemiku da li da se osnuje engleska akademija koja bi regulisala jezik, ideja o takvoj ustanovi došla je iz Francuske. Predlog je odbijen uglavnom zato što Englezi nisu želeli da podražavaju francusku „tiraniju“, kako su to oni smatrali.

U Francuskoj, kao i u drugim zemljama, proces standardizovanja bio je tesno povezan sa istorijom same nacije. Kako su ljudi razvijali osećanje sjedinjenosti oko zajedničke vlade, njihov jezik je postajao sredstvo ostvarenja i simbol njihovog jedinstva. Ovaj proces je prilično dobro posvedočen u istorijama napisanim o starijim evropskim jezicima. Ali u periodu od francuske revolucije došlo je do prave jezičke eksplozije, koja je daleko manje proučena na zadovoljavajući način. U mnogim zemljama proces za koji je drugde trebalo da prođu vekovi pregnuća od strane naroda i njegovih pisaca sabijen je samo u nekoliko godina ili decenija. U studiji o novim standardima koji su se razvili posle 1800. u germanskim jezicima, Hajnc Klos je izneo mišljenje da možda postoji tipičan profil onoga što je on nazvao „izgradnjom“ novog jezika (Kloss, 1952:28). Prvo se javlja njegova upotreba u čisto šaljive ili folklorističke svrhe. Zatim ga mogu prihvatiti liričari, a posle njih prozni pripovedači. Ali on još nije dostigao presudnu fazu razvoja ukoliko se ne postigne uspeh u pisanju ozbiljne informativne proze, koje on naziva „svrhovitim spisateljstvom“. Nakon toga dolazi do razrade jezika za svrhe stručnih i naučnih napisa i upotrebe u državnoj upravi. Svaki od tih „domena“ (kako ih je Fišman /Fishman, 1964/ nazvao) predstavlja izazov jeziku u njegovom nastojanju da dostigne pun razvitak.

Praveći pregled svetskih standardnih jezika, Ferguson je predložio (Ferguson, 1962) da se oni klasifikuju prema dvema dimenzijama: prema stepenu standardizacije (St. 0, 1, 2) i njihovom korišćenju u pisanju (P 0, 1, 2, 3). Nula u svakom slučaju označava da nema primetne stan-

dardizacije ili pisanja. St. 1 znači da je jezik standardizovan na više od jednog načina, kao na primer u slučaju jermenskog, grčkog, srpskohrvatskog i hindi-urdu jezika. Uključio je i norveški, ali može se bar zastupati mišljenje da se ovde radi o dva jezika. St. 2 je definisao kao jezik koji ima „samo jednu široko prihvaćenu normu koja se smatra valjanom za sve svrhe u koje se jezik upotrebljava, sa manjim izmenama ili varijacijama”. P 1 koristi za jezik koji se upotrebljava za „normalne svrhe pisanja”, P 2 za jezik koji se koristi u „originalnom istraživanju u fizici”, a P 3 za jezik „prevoda i rezimea naučnih radova na drugim jezicima”.

Ove kategorije ukazuju na put kojim moraju proći „nedovoljno razvijeni” jezici kako bi postali valjano oruđe u službi savremene nacije. „Standardizacija” koju Ferguson pominje odnosi se prevashodno na razvoj forme jezika, tj. njegove jezičke strukture, uključujući fonologiju, gramatiku i leksiku. Ovo ćemo nazvati problemom *kodifikacije*. Fergusonova skala „korišćenja u pisanju” više se odnosi na *funkcije* jezika. Ovo ćemo nazvati problemom *razrade* (elaboracije), što je izraz koji sugeriše i slična upotreba kod Bernštajna (Bernstein), a koji odgovara Klosovoj *izgradnji*. Kao idealne ciljeve standardnog jezika, kodifikaciju možemo definisati kao *minimalno variranje forme*, a razradu kao *maksimalno variranje funkcije*.

Idealan slučaj minimalnog variranja forme bila bi hipotetična, „čista” varijanta jezika sa samo jednim načinom pisanja i jednim načinom izgovaranja svake reči, gde svakoj pojedinačnoj reči odgovara jedno značenje, a svi iskazi imaju jedan gramatički sklop. Za svrhe efikasnog komuniciranja ovo je očigledno idealan kod. Ako oni koji govore i oni koji slušaju imaju istovetne kodove, ne mogu se javiti problemi nerazumevanja usled razlika u govoru. Ne može doći do, kako to inžinjeri komunikacija kažu, „kodnog šuma” u kanalu. Ovaj uslov najbolje se ostvaruje ako jezik ima visok stepen postojanosti, što je svojstvo koje ističu mnogi pisci o toj temi (npr. Havranek, 1936). Postojanost znači usporavanje ili potpun zastoj jezičkih promena. To je zaustavljenost zanavek (ili koliko je to moguće) jedne jednoobrazne norme. U praksi se takva zaustavljenost pokazala nestvarnom, jer se i najpostojanije norme neumitno menjaju sa dolaskom i smenjivanjem generacija. U svako doba standard je ugrožen postojanjem suparničkih normi, takozvanih „dijalekata”, kod onih koji se njime služe. Oni se mogu u njega uplitati i čak ga na kraju sasvim raspapčati.

U očividnoj suprotnosti prema strogoj kodifikaciji formi stoji maksimalna varijacija ili raz-

rada funkcije koja se očekuje od jednog potpuno razvijenog jezika. Pošto je on prema definiciji zajednički jezik društvene grupe, složeniji i obuhvatniji nego kod onih grupa koje se služe narodnim govorom, i njegovi funkcionalni domeni moraju biti složeni. On mora odgovarati potrebama čitavog mnoštva zajednica, klasa, zanimanja i interesnih grupa. On mora zadovoljiti osnovnu proveru *adekvatnosti*. Svaki narodni govor je, može se pretpostaviti, adekvatan u datom trenutku kada se radi o potrebama grupe koja se njime koristi. Ali za potrebe znatno većeg društva u okviru nacije on nije adekvatan, pa se javlja potreba za njegovim obogaćenjem kako bi postao jezik. Svaki narodni govor može, ako ništa drugo, a ono bar da dodaje reči pozajmljene iz drugih jezika. Ali on obično poseduje sredstva i za stvaranje novih reči iz sopstvenih izvora. Pisanje, koje omogućuje praktično neograničeno pohranjivanje i rasturanje reči, predstavlja tehničko sredstvo koje omogućava jednom savremenom standardnom jeziku da zadovolji potrebe svake specijalnosti koju su izumeli njegovi korisnici. Pred razradom jezika ne postoje druge granice sem onih koje postavlja čovekova domišljatost.

Iako se forma i funkcija uglavnom mogu razlikovati, kao što smo to upravo učinili, postoji jedna oblast u kojoj se one poklapaju. Razrada funkcije može dovesti do složenosti forme i, obrnuto, jedinstvo forme može dovesti do krutosti funkcije. Ta oblast interakcije između forme i funkcije čini domen *stila*. Kodifikacija može biti tako kruta da dozvoljava upotrebu nekog jezika samo u formalne svrhe. Sanskrit je morao ustupiti mesto prakritu, a latinski romanskim jezicima, kada je jaz između pisanog i govornog jezika postao tako širok da je vrlo malo ljudi bilo spremno da se potruđi i nauči ih. Umesto da odgovara „svim svrhama za koje se jezik upotrebljava“, standard teži da postane samo jedan od nekoliko stilova u govornoj zajednici. To može dovesti do onoga što je Ferguson (1959) opisao kao „diglosiju“ — oštar rascep između „visokog“ i „niskog“ stila. Ili on može predstavljati kontinuum, sa sasvim blagim stepenom „šizoglosije“, kako sam je ja nazvao (Haugen, 1962), kao u slučaju engleskog. U engleskom postoji izrazita razlika između pisanog i govornog standarda većine ljudi. Pored toga, postoje i stilovi u okviru svakog od njih, zavisno od situacije. Ti stilovi, koji se mogu nazvati „funkcionalnim dijalektima“, daju jeziku bogatstvo i raznolikost i obezbeđuju da postojanost ili krutost norme sadrži i nešto elastičnosti. Jedan potpun jezik ima svoje formalne i neformalne stilove, svoje pokrajinske izgovore i klasne ili profesionalne žargone, koji neće razoriti njegovo jedinstvo dokle god se oni jasno

razlikuju u pogledu funkcije i pokazuju prilično uzajamne solidarnosti.

Ni kodifikacija ni razrada verovatno neće daleko odmaći ukoliko se zajednica ne složi u pogledu selekcije nekakvog modela na osnovu koga se može izvesti norma. Tamo gde treba uspostaviti novu normu problem će biti zamršen koliko i društveno-jezička struktura dotičnog naroda. Tamo gde svi govore praktično jednako, što je situacija koja se retko sreće, teškoća bi bilo malo. Negde se moraju doneti neke nezgodne odluke. Izabrati ma koji narodni govor kao normu znači favorizovati grupu ljudi koji govore tom varijantom. Time oni dobijaju prestiž kao nosioci norme i predvodnici u trci za moći i položajem. Ako već postoji priznata elita sa karakterističnim govorom, gotovo je sigurno da će prevladati njegova norma. Ali tamo gde postoje društveno naporedne grupe u okviru zajednice, obično regionalno ili plemenski raspoređene, izbor ma koje od njih naići će na otpor kod ostalih. Verovatno je da će otpor biti utoliko jači što je veće jezičko rastojanje unutar grupe. Često, to može biti pitanje solidarnosti ili otuđenja; grupa koja oseća veliku solidarnost spremna je da pređe preko krupnih jezičkih razlika, a ona sa kojom to nije slučaj otuđuje se i relativno malim razlikama. Tamo gde je prelaz postepen, može se naći jedan centralan dijalekt koji posreduje između krajnosti, onaj koji je najlakše naučiti i koji najpre vodi povezanosti grupe.

Tamo gde je to nemoguće, može se javiti potreba da se pribegne stvaranju novog standarda. Donekle se ovo već prirodno dešavalo prilikom nastajanja tradicionalnih normi; cilj je mnogih reformatora jezika da taj učinak ponove kod novih normi. Kada se radi o srodnim dijalektima mogu se primeniti principi jezičke rekonstrukcije, kako bi se sačinio hipotetički predak svih tih jezika. Ili ispitivača može voditi neki stvarni ili pretpostavljeni jezik-predak, koji postoji u starijim, tradicionalnim pisanim dokumentima. Ili se mogu kombinovati oni oblici koji imaju najširu upotrebu, u nadi da će oni biti najlakše masovno prihvaćeni. Ova tri postupka — komparativni, istorijski i statistički — mogu lako doći u međusoban sukob i tako otežavati odlučivanje. U zemljama gde postoje sasvim različiti jezici, kojih u nekim afričkim narodima ima više od stotine, biće potrebno bilo da se prizna više normi ili da se uvede neka strana norma, obično neki međunarodni jezik kao što su engleski ili francuski.

I na kraju, jedan standardan jezik, ako se ne želi da bude odbačen kao mrtav, mora prema sebi imati zajednicu koja se njime služi. *Prihvatanje* norme, makar i od strane malene, ali

uticajne grupe, čini deo života jezika. Svako učenje iziskuje utrošak vremena i napora, i ono mora na neki način doprineti dobrobiti učenika, ukoliko ne želimo da oni izbegavaju učenje. Standardan jezik koji predstavlja instrument nekog autoriteta, kao što je državna uprava, može svojim korisnicima ponuditi materijalne nagrade u vidu moći i položaja. Standardan jezik koji je instrument neke verske zajednice, kao što je crkva, takođe može ponuditi nagradu onima koji se njime služe, i to na drugom svetu. Nacionalni jezici nude pripadništvo naciji, kojim se pojedincu otvaraju vrata za ulazak u jednu novu vrstu grupe, koja nije samo rodbina, ili vlada, ili religija, već nova i specifično moderna mešavina svega toga. Značaj koji se pridaje jeziku u ovom kontekstu slabo je povezan sa njegovom vrednošću kao instrumenta mišljenja i ubeđivanja. On je prvenstveno simboličan, stvar prestiža (ili nedostatka prestiža) koji se pridaje određenim oblicima ili varijantama jezika time što utvrđuje društveni položaj onih koji se njime služe (Labov, 1964). Prirodno je da će ovladavanje standardnim jezikom imati veću vrednost ako pojedinca uvodi u krug moćnih. Ako to nije slučaj, motivisanost za njegovo učenje, sem možda pasivno, može biti vrlo niska; ako se društveni položaj učvršćuje drugim merilima, razumljivo je što mogu proći i vekovi a da ga stanovništvo ne prihvati (Gumperz, 1962). Ali u naše industrijalizovano i demokratsko doba postoje očigledni razlozi za brzo širenje standardnih jezika i za njihov značaj u školskom sistemu svake nacije.

Evo četiri aspekta jezičkog razvitka koje smo sada izdvojili kao presudne karakteristike u prelasku sa „dijalekta” na „jezik”, sa narodnog govora na standard: (a) selekcija norme, (b) kodifikacija forme, (c) razrada funkcije i (d) prihvatanje od strane društva. Prva dva odnose se prvenstveno na jezičku formu, a poslednja dva na jezičku funkciju. Prvi i poslednji tiču se društva, drugi i treći jezika. Oni čine šemu u okviru koje treba da je moguće raspravljati o svim važnijim problemima jezika i dijalekta u životu jedne nacije:

	<i>Forma</i>	<i>Funkcija</i>
<i>Društvo</i>	Selekcija	Prihvatanje
<i>Jezik</i>	Kodifikacija	Razrada

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

STANDARDIZACIJA JEZIKA*

O standardizaciji obično govorimo u vezi s oruđem. Od standardizovane alatke očekujemo da će njena nabavka i održavanje biti jeftiniji, da će pojedinačni primerci biti skoro isti i relativno podjednako pouzdani. Kada se alatka retko upotrebljava ili je upotrebljava samo nekolicina, standardizacija je relativno nevažna. Ali ako se počne upotrebljavati često i od strane velikog broja ljudi, standardizacija obično predstavlja prednost.

Kada pojam standardizacije primenimo na jezike, ističemo njihovu prirodu oruđa. Sa tog stanovišta jezik je samo instrument komuniciranja; sredstvo, a ne cilj. U sledećoj raspravi razmotrićemo pitanja efikasnosti i jedinstvenosti korišćenja jezika, kao i pitanja politike u cilju unapređenja standardizacije, naročito ukoliko je ona svesna i planska akcija.

U ovoj raspravi pažnju smo ograničili prvenstveno na samo jedan vid jezika — leksičke oblike, tj. rečnik (za razliku od gramatike)...

PITANJA JEDINSTVENOSTI

Jedinstvenost u jeziku može se tražiti na dva različita načina. Prvo, možemo imati grupu ljudi koji se kao celina smatraju korisnicima jednog jezika, ali koji ipak ne upotrebljavaju iste oblike za ista značenja. U ovakvoj situaciji obično se kaže da postoje dijalekti. Svi jezici izdvojeni su na dijalekte, ali ne podjednako. Na primer, za nemački se može kazati da je više izdvojen na dijalekte nego francuski. To što se uzrok takve pojave može naći i u nekoj drugoj dimenziji, to što može postojati korelacija između dijalekata i društveno-ekonomskih nejednakosti

*) Punya Sloka Ray, „Language Standardization“ (1962). Iz zbornika *Readings in the Sociology of Language* (J. A. Fishman, Ed.), The Hague, 1968. Nešto skraćeni tekst.

stanovništva, nije relevantno za ovde usvojeno gledište. Ovde je od značaja samo sposobnost kontrastiranja jezika. Ako oblici i značenja variraju relativno malo među manjim grupama u okviru veće grupe govornika jednog jezika, onda je taj jezik relativno „zatvoren“.

Možemo imati grupu ljudi koji se kao celina smatraju korisnicima jednog jezika, pa da se ipak njime ne služe za sve svrhe u životu. Na primer, nekako do drugog svetskog rata mnogi udžbenici hemije na američkim univerzitetima bili su na nemačkom, i od onih koji su se bavili istraživanjima u toj oblasti očekivalo se da umeju voditi diskusiju na tome jeziku. U stvari, u istoriji je prilično izuzetno da se u slučaju neke neodložne svrhe ne javi potreba za korišćenjem i drugog jezika osim maternjeg. Ova pojava vodi pitanju koliko se oblici i značenja prvog jezika slažu s oblicima i značenjima drugih, takođe potrebnih jezika. Ovo ćemo opisati kao relativnu „otvorenost“ jezika. Umesto o „zatvorenosti“ i „otvorenosti“ mogli bismo, takođe, govoriti o unutarjezičkoj i međujezičkoj jedinstvenosti.

Ukratko rečeno, nejedinstvenost se u konkretnim slučajevima može ispoljiti na razne načine. Prvo, moguće je da u društvu uopšte nema zajedničkog, jedinstvenog, standardnog korišćenja jezika. Drugo, može postojati jedan zajednički, jedinstven ali funkcionalno ograničen standard. Treće, može postojati nekoliko funkcionalno ograničenih standarda.

Izvor pozajmljivanja: „Pozajmljivanje“ je tradicionalni termin za pojavu koju bi bilo bolje opisati kao „nasleđivanje“; nije reč ni o kakvom ugovoru kojim pozajmljeno treba vratiti. Ovde se pod izvorom pozajmljivanja podrazumeva izvor koji se sada koristi, a ne i izvori koji su nekada korišćeni. Engleski jeste jedno vreme mnogo pozajmljivao od danskog. Ali danski nije sada izvor pozajmljivanja engleskom, bar ne veći izvor.

Ti izvori mogu obrazovati niz koji deluje gotovo kao jedinstvena celina. To je slučaj s engleskim, kome su glavni izvori francuski, latinski i grčki. Ovde je važno uočiti da francuski obilato pozajmljuje iz latinskog i grčkog, a da je latinski nekada obilato pozajmljivao iz grčkog.

Izvori mogu biti i tako raspoređeni da budu naporedni. Ovakav raspored vidi se u indonežanskom, koji pozajmljuje mahom iz holandskog, francuskog i engleskog. Slično je sa nemačkim, jer kada on pozajmljuje, onda to obično čini bilo iz francuskog, bilo iz engleskog.

Izvori mogu biti svrstani i u dve nesrodne i divergentne grupe. To je slučaj s japanskim, koji

pozajmljuje iz klasičnog kineskog kao i iz savremenih evropskih jezika. Stanje je slično u svim savremenim indijskim jezicima, gde izvore predstavljaju sanskrit (ili klasični tamilski ili arapsko-persijski) i engleski. Zategnutost koja postoji u poslednjem tipu odnosa može se smanjiti na razne načine. Prvo, može se napustiti jedan od izvora. Tako se postupilo u Turskoj. Mnoge reči koje vode poreklo iz arapskog ili persijskog još su u upotrebi, ali obustavljeno je dalje pozajmljivanje iz ovih jezika. Drugo, elementi iz jednog od izvora mogu se upotrebiti tako da budu više u skladu s praksom nekog drugog izvora nego s prvobitnom upotrebom. Mnoge nove tvorevine koje nemački stvara ponovnim kombinovanjem domaćih elemenata, ili japanski ponovnim kombinovanjem elemenata pozajmljenih iz klasičnog kineskog, predstavljaju manje-više mehaničke prevode latinsko-grčkih termina koji se javljaju u savremenim evropskim jezicima. Treće, elementi i kombinacije iz oba pravca mogu se prilagoditi kao stilske varijante. Japanski se služi tim metodom toliko da sparuje pisane oblike izvedene iz kineskog i izgovorne oblike izvedene iz evropskih jezika kada se radi o istim rečima asimilovanim u japanskom. To je kao kada bi se u engleskom pisalo „veštački satelit“ a izgovaralo „sputnjik“.

Dijalekt: Mogućno je da u jednom jeziku ne postoji nijedan dominantan dijalekt koji bi poslužio kao osnova za opšti standard. To je bio slučaj u Nemačkoj pre Lutera, sa nekih pet većih dijalekata. Međutim, Luterov izbor, zajedno s prednostima relativno najjedinstvenijeg dijalekta koje su i drugi priznavali, pomogao je da jasno prevagne mišljenje u korist jednoga. Često u ovakvoj situaciji nije jasno šta da se radi. To je bio slučaj u Južnoj Rodeziji, gde je Klement Djuk (Clement Duke) morao da godinu dana vrši istraživanja kako bi najzad mogao da preporuči vrlo srodne dijalekte karanga i zezuru za stvaranje pisanog, jedinstvenog jezika šona.

Može postojati i zajednički, jedinstven, ali funkcionalno ograničen standardni dijalekt, vezan za zvanično govorništvo i književnost. Ova pojava nazvana je „diglosijom“, i arapski je lepo ilustruje. Zvanični arapski malo se razlikuje od klasičnog jezika i upotrebljava se širom arapskog sveta. Ali obična konverzacija čak i među visoko obrazovanim ljudima vodi se na nekoliko posebnih dijalekata u Iraku, Siriji, Egiptu i Magrebu. Dugoročna perspektiva, sa sadašnjom političkom razjedinjenosti, izgleda da pogoduje nastanku nekoliko „jezika-kćeri“ po uzoru na nastanak francuskog, španskog, italijanskog i drugih jezika iz latinskog. Druga je mogućnost da jedna od govornih varijanata na kraju odnese prevagu nad ostalima. Izgleda da je takva

tendencija u unutrašnjosti Kine, gde pekinški dialekt osvaja prostor u težnji da potisne sve druge. Treća je mogućnost otezanje postojećeg stanja u nedogled. To je slučaj u onim oblastima Švajcarske gde se govori nemački, gde se visokonemački i švajcarski nemački dijalekt uzajamno dopunjuju.

Takođe može postojati više od jednog zajedničkog i nedovoljnog zvaničnog standarda u jednom istom jeziku. Primer je situacija koja vlada nekoliko decenija u nekim oblastima Bengala. Bila su dva zvanična standarda, od kojih je jedan bio bez govorne baze u tadašnjoj stvarnosti a drugi s govornom bazom u drugom kraju (pored nekoliko prilično učvršćenih govornih dijalekata koji su u pogledu strukture između ova dva). Sada se izlaz iz situacije našao u tome što prvi od književnih dijalekata naglo izlazi iz upotrebe.

Jezik: Mogućno je da negde ne postoji nijedan zajednički jezik. Danas se to događa ređe nego što se pretpostavlja. Dva primera su Finska i Švajcarska. U Finskoj finskim govori preko 90 procenata, a švedskim manje od 9 procenata. Ali švedski je do pred kraj prošlog veka bio zvanični jezik, i još uvek predstavlja najčešće sredstvo jezičkog komuniciranja u skandinavskim zemljama. Švedski je stoga zvanični drugi jezik, a i gradsko stanovništvo je u stvari manje-više bilingvalno. U Švajcarskoj, nemačkim govori oko 72 procenta, francuskim nešto više od 20 procenata, a italijanskim malo manje od 6 procenata. Ali sem u zvanične svrhe, oni koji govore nemački upotrebljavaju prilično izrazit dijalekt, dok su francuski i italijanski skoro isti kao u Francuskoj i Italiji, koje su moćni susedi i često izazivaju divljenje. Staviše, Švajcarska je tokom dugog i presudnog perioda svoje istorije bila pod uticajem Francuske. Neposredna posledica toga jeste da se francuski, a ne nemački, najčešće koristi kao drugi jezik u ovoj zemlji.

Ili pak može postojati jedan zajednički ali ne sasvim dovoljan jezik. Na Filipinima, engleski je zajednički jezik, i — od trećeg razreda nadalje — jedini medijum u nastavi. Prema zvaničnom popisu 38 procenata stanovništva u stanju je da se njime služi, mada je ta brojka možda malo preterana. Engleski se nalazi izrazito u procesu preobražaja iz prvobitno stranog, pa drugog jezika viših slojeva, u masovni jezik, mada se u najnižim slojevima domaći jezici još uvek ne mogu prenebregnuti. U Indoneziji, malajskim se u početku služio samo malen deo stanovništva, premda je taj maleni deo činio i najveću komponentu sveukupnog urbanizovanog i mobilnog dela naroda.

Takođe može postojati nekoliko zajedničkih jezika, od kojih je svaki funkcionalno nedovoljan na svoj način. Donekle je to slučaj na Filipinima, gde je tagalog glavni jezik Manile i njene okoline, a i španski se predaje u školama, mada španskim svakodnevno ne govori više od nekoliko hiljada. Naravno, najbolji je primer Indije. Engleski se upotrebljava u višem obrazovanju, poslovnom životu i administraciji, mada se njime može služiti manje od 7 procenata. Hindi se tradicionalno upotrebljava u nižim redovima oružanih snaga, većini većih trgovačkih mesta širom zemlje i u velikoj oblasti na severu, u kojoj živi oko jedne trećine naroda, i u kojoj se nalazi najveći broj mesta masovnog hodočašća. Sanskrit u ceremonijama upotrebljavaju svi Indusi, mada ga razume svega nekoliko hiljada. Tamilski i bengalski se koriste donekle i van granica svojih osnovnih teritorija, prvi na jugu, a drugi na istoku, a i jednim i drugim govore mase ljudi izvan Indije, — tamilskim na Cejlonu, a bengalskim u Istočnom Pakistanu. Ako se urdu smatra posebnim jezikom, a on je to samo u zvaničnom govorništvu i književnosti, onda treba reći da se njime služi skoro desetina stanovništva, od kojih gotovo svi tečno vladaju još nekim indijskim jezikom. Njime govori priličan broj ljudi u jednoj drugoj zemlji, Zapadnom Pakistanu. Tako se šest jezika, od kojih se dva razlikuju samo u zvaničnim prilikama, mogu okarakterisati kao zajednički na različite načine. Pošto još osam jezika ima zvaničan status u pokrajinama sa prilično političke autonomije, ako bismo malo izmenili stanovište, mogli bismo govoriti — sve u svemu — o četrnaest zajedničkih jezika (na jedanaest zajedničkih pisama).

Ovakva se situacija može rešiti na više načina. Prvo, jedan od jezika može prevladati. Tako će se valjda dogoditi na Filipinima. Drugo, politička jedinica se može razbiti. To se dogodilo sa habsburškim carstvom, čime su stvorene razne države — Austrija, Mađarska, Čehoslovačka itd. Treće, može vladati učvršćena bilingvalnost. To je slučaj u Finskoj i Švajcarskoj.

Pitanje zajedničkog jezika nauke skoro se i ne razlikuje od ovog. Nauka sada ima jedinstvenu tradiciju, ma kako ta tradicija bila nejasno i nepotpuno određena. Ali čak i u skorije vreme, nisu retke relativno izolovane a veoma kreativne naučne škole. Poljski logičari i čehoslovački lingvisti između dva svetska rata dali su dragocen doprinos na jezicima koji nisu tako dostupni. Bez sumnje, kakav potencijalni naučni talent može da se izgubi u dilemi da li je bolje držati se svog prvog jezika, čime se lakše usvaja nauka, ili svetskog jezika, čime će drugi naučnici lakše doći do njegovih rezultata.

Da se nađe leka ovakvoj situaciji postoje samo dva načina. Jedan je da se daje zamaha objavljivanju istraživačkih rezultata na datom jeziku i u pogledu količine i u pogledu kakvoće, kako bi naučnici u drugim zemljama ubrzo jednostavno morali da nauče taj jezik ne bi li išli ukorak s otkrićima na tome polju. Na ovakvom rešenju sada se radi u Sovjetskom Savezu. Drugi je da se od početka i izdašno pruži obuka u ma kojem od vodećih jezika nauke, kako bi svako ko je makar malo vičan nekoj nauci isto tako savladao takav svetski jezik. Ovo rešenje polako uzima maha u severnoj Evropi. Posle jednog perioda u kome je više značajnih dela poniklo na holandskom i danskom, danas je sve manje verovatno da će se vrhunska dela holandskih ili danskih naučnika objaviti prvo na tim jezicima.

U svemu je analogna struktura alternativâ kada je reč o pismima, izvorima pozajmljivanja itd. Uvek će čitava naučna javnost dati podstreka alternativni koja se najviše slaže s načinom upotrebe najpristupačnijeg vodećeg jezika nauke. Ovo se ograničava samo time što negovanje nauke nije jedina preokupacija neke društvene grupe i što humanističke nauke pokazuju mnogo manje uniformnih oblika solidarnosti. Ima i drugih momenata, kao što su jedinstvenost različitih klasa ili krajeva u granicama jedne nacije, suseda ili saveznika u okviru saveza država, generacija ili tradicija u okviru zajedničke istorije.

U vezi sa jedinstvom nauke postavlja se jedno osetljivije pitanje. Da li nauka uopšte predstavlja jedinstven poduhvat? Odgovor je odričan ako se misli na trajno određen skup tvrdnji ili tehnika ili stanovišta. Ali u jednom manje određenom, fluidnijem, ali ipak realnom smislu, odgovor može biti potvrđan na različite načine. Potvrđnost je najmanje dvosmislena kada se radi o matematici, a najviše kada je reč o raznim vrstama teologije. Ali čak i kada se radi o hinduskoj teologiji, danas se neće nijedan jezik sam za sebe smatrati dovoljnim za potrebe nekog naučnog autoriteta. Potrebno je raditi sa sanskritom, hindijem, engleskim i s još nekoliko jezika. Zato problemi zatvorenosti i otvorenosti, prisustva ili odsustva zajedničkih standarda, postoje i kod jezika ove nauke koja je na najdaljoj periferiji nauka.

PITANJA POLITIKE

Standardizovanje se u suštini sastoji od dve etape. Prva je stvaranje uzora, a druga uzdizanje toga uzora u odnosu na suparničke uzore.

Pod uzorom se podrazumeva skup jezičkog izlaganja koji može privući interesovanje i pri-

vrženost slušalaca ili čitalaca kojima je namenjen. Kada je reč o govornim oblicima, to znači postojanje ljudi koji su spremni da svakodnevno upotrebljavaju te oblike. Ako je reč o pisanim oblicima, to znači postojanje prozne literature. I u jednom i u drugom slučaju, uzor se može stvoriti neorganizovanim, mnogostrukim, neodređenim odlukama, to jest odlukama koje nisu planirane. To se može uraditi i relativno planski. Dalje, planirani uzor može se postaviti na čisto privatne osnove, oslanjajući se samo na ubeđivanje. Ili se, pak, može postaviti na ozvaničene osnove, oslanjajući se na opipljivije nagrade i kazne.

Za sve praktične svrhe, kao instrument standardizovanja najradije se koriste zvanične publikacije, sa specifičnim uslovima u pogledu izbora sistema pisanja, izvora pozajmljivanja, dijalekata itd. Administrativne tehnike kojima se može potpomoći nastanak željene literature raznovrsne su i složene, i za njih je potrebna jedna iscrpna studija.

Neke od tih administrativnih tehnika mogu se ovde letimično pomenuti. Svaka ima ozbiljnih ograničenja opšte uzev, kao i pojedinačno, u slučaju pojedinih društava.

1. *Prihvaćena terminologija.* Ona ima jedinu primenu kada treba donekle naznačiti opšti pravac leksičkih novina, pošto određene preporuke autoritativno mogu dati samo oni koji su uzeli na sebe odgovornost da ih izlože dosledno i naučno valjano kroz širi materijal odgovarajuće vrste.
2. *Nagrade za zasluge.* Ne poklanjajući pažnju specifičnim poslovima, za istrajan i uspešan rad u željenome pravcu može se odati priznanje javnim počastima ili nagradama u novcu.
3. *Takmičenje.* Može se odabrati specifičan posao, a zatim organizovati takmičenje u njegovom izvršenju, s tim da se osvoje zamašne i dobro reklamirane nagrade.
4. *Angažovanje pisaca.* Mogu se na razne načine odabrati specifični pojedini pisci ili prevodioci za izvesne specifične unapred određene poslove. Njihov rad mogu nadgledati i revidirati stručnjaci angažovani u tu svrhu.
5. *Samodoprinos.* Jaz između onih koji bi želeli da čitaju knjigu i onih koji je mogu kupiti nikada nije ni vrlo malen ni vrlo velik. Kada se radi o knjigama koje ispunjavaju željene uslove jaz se može premostiti novčanom pomoći, za što se, kako izgleda, najboljim pokazao metod davanja niskokamatnog zajma, uz stručne savete privatnim izdavačima.

6. *Državna preduzeća.* Ako se objavljena knjiga ne čita, onda ona ne doprinosi standardizovanju. Prilično je primamljivo i lako prikriti takav gubitak u nekoj državnoj ili, zapravo, u bilo kojoj ustanovi koja ne posluje radi dobiti, i koja je obično efikasna samo kada publikacija pretežno služi beleženju podataka, kao u slučaju zvaničnih ili istorijskih ili kulturnih dokumenata.

Ali problem nije samo u tome da se stvori uzorna prozna literatura, već i da se ona prihvati s obzirom na suparničke uzore. Ali, teško je naterati konja da pije ako on to neće. Samo zadovoljenje potreba koje se iskreno osećaju može obezbediti privrženost koja je potrebna literaturi. Ako je dato obaveštenje ili izlaganje onakvo kakvo se želi i ako je još saopšteno tako da ne obmanjuje i ne stvara zbrku; ako i pored insistiranja na novim navikama prezentiranje više nego polovično zadovolji čitaoce kojima je namenjeno, onda može imati uspeha.

Naravno, potrebe se mogu stvarati i pojačavati zahvaljujući naporima države. Na primer, industrijalizacijom će se svakako povećati potreba za podacima iz svih oblasti tehnike. Takođe će uvođenje delatne demokratije stvoriti potrebu za masovnom literaturom o političkim i ekonomskim pitanjima. S druge strane, odluka da se uskrate subvencije za učenje arapskog i persijskog u Turskoj doprinela je rađanju potrebe za jednim čistijim turskim jezikom, isto kao što je odluka da se sankcioniše svako javno korišćenje arapsko-persijskog pisma pomogla tendenciju ka opštem usvajanju latinice.

Stvaranje potrebe je i relativno beskorisno i relativno štetno ako se u isto vreme ne radi na stvaranju uzora. Ali batina bez sena može ko nja navesti da se ponaša onako kako to nismo želeli. Tvrdnja da će, čim umesto engleskog hindi postane sredstvo opštenja u indijskoj administraciji i prosveti, početi da se javlja zadovoljavajuća literatura na tom jeziku, nije baš ubedljiva. Stvaranje koje zadovoljava najbolje standarde iziskuje znatno angažovanje talenta, slobodnog vremena i novca. Za stvaranje koje zadovoljava najšire norme očekivanja, subvencije obično nisu ni potrebne. Suština problema je u raskoraku između najboljih i najširih standarda.

Pogrešno usmeravanje promene može uticati na uzajamne odnose jezika u višejezičkom kontekstu, s tim što su promene jezičkih navika ili konvergentne ili divergentne. Uzmimo, na primer, pitanje stručne terminologije u savremenim indijskim jezicima. Inovacije koje u ove jezike pritiču iz engleskog iste su za sve, i u tom pog-

ledu promena se vrši u pravcu veće konvergen-
cije. Ali stručni nazivi koji u te jezike dolaze
iz sanskrita nisu nikako toliko konvergentni. Ne
pomaže mnogo ako se i „sūkanā” i „ghosanā”
mogu naći u izvornom sanskritu, kada hindi
bira jednu od tih reči, a bengalski drugu, za
jedan isti pojam preuzet iz engleskog — „na-
javu”. Čak i kada se međusobno mogu razumeti,
a to nije uvek slučaj, pozajmljenice iz sanskrita
u različitim jezicima mogu se međusobno ose-
ćati kao nakaradne ili kao varvarizmi. A uko-
liko se odaberu inovacije iz izvora koji nisu ni
sanskrit ni engleski, kao što su jezik tet u
slučaju jezika hindi i urdu, arapski i persijski
kada se radi o jeziku urdu, klasični tamilski u
slučaju tamilskog, itd., promena se vrši u prav-
cu još veće divergencije.

Naravno, nije neophodno da vlada sprovede bilo
kakvo planiranje. To može učiniti i crkva, kao
što su za nemački uradili Luter i drugi, ili škola
književnih umetnika, kao što su uradili Pra-
mata Čauduri (Pramatha Chaudhury) i drugi
za bengalski, ili skup naučnika, kao što su ura-
dili Line i drugi u botaničkoj terminologiji. Čak
i onaj ko radije piše „fonemski” nego „fone-
matski” interveniše pomalo normativistički.

Državno planiranje nije garancija da će plani-
ranje imati uspeha. Jedan od najjasnijih primera
je Norveška, gde socijalisti, koji su dugo na
vlasti, stalno kude postojeći govorni i pisani
standard u korist oblika koji nisu danski, ali u
tome imaju sve manje uspeha. Još jedan primer
pruža Papua, gde je guverner smatrao da je
novomelanežanski, u ono vreme poznat kao me-
lanežanski pidžin, nedoličan jezik koji treba za-
triti. Jedino što je svojim energičnim naporima
postigao jeste da ovaj jezik i dalje cveta svug-
de sem u Port Morzbiju (Port Moresby), gde nije
popustio ni pred engleskim ni pred nekim tobože
„autentičnim” plemenskim jezikom, već pred je-
zikom motu, koji bi guverner smatrao isto tako
nečistim. Ali možda je najpoznatiji neuspeh onaj
koji je pretrpela republika Irska u nastojanju da
ponovo uvede gelski.

Uspeh u jezičkom planiranju zavisi od već pos-
tojeće mreže društvenih komunikacija, to jest od
uspostavljenih kanala trgovine materijalnim i
duhovnim dobrima. Manje je važno s kim čo-
vek ima slobodu da komunicira nego s kim čo-
vek stalno oseća potrebu da komunicira. Pakva
se potreba može javiti zato što onaj drugi može
pružiti neku pogodnost ili zato što veza s njim
daje čoveku samopoštovanje. Ugled potiče kako
iz koristi tako i iz časti. Pojedinci koji učes-
tvuju u relativno življem komuniciranju čine
ono što Karl Dojč (Deutsch, 1953) naziva „mo-
bilizovanim” delom stanovništva. On je pokazao
kako se promene u društvenom položaju jezika,

ništa manje nego promene u njegovom obličkom fondu, rasprostiru putevima društvene mobilizacije.

Možda bi za tu pojavu bio jasniji termin „civilizacija”; jer društvena mobilizacija u smislu koji joj on pridaje ne uključuje ništa nalik zvaničnoj kontroli štampe, radija, izdavačkih kuća itd., ili makar okupljanju ljudi na zajedničkom zadatku, čije su uloge usko i strogo podeljene. Ovde su od značaja spontano stvorene navike uzajamnog govorenja i slušanja, povećanje spremnosti da se ljudi objasne ili da zat-raže objašnjenje jedni od drugih u nesputanoj razmeni predloga i komentara.

Uzmimo nekoliko konkretnih primera. Motu je prevladao nad drugim mogućnostima, prvo zato što se zasnivao na govoru policajaca, koji su činili najveći deo celokupnog „mobilisanog” stanovništva, a drugo zato što su ti policajci bili mnogo češće i lakše u dodiru s običnim Papuancima nego vladari koji su govorili engleski. Malajski je prevladao nad javanskim i drugima i usvojen je kao bahasa indonežanski zbog toga što je dugo i nadaleko kružio među trgovcima, vojnicima i sveštenicima koji su pretežno njime govorili. Ljudi žele da usvoje neku naviku zbog ugleda, ali to mogu samo ako imaju pristup k njoj. Ako se razne grupe jezičkih oblika svrstaju prema skali ugleda i prema skali pristupa, ona grupa koja ima najveći ukupan rezultat imaće najviše izgleda da bude opšteusvojena.

Drugim rečima, svaka akcija koju zvanično organizuje neki priznati autoritet, kao što su država ili crkva ili neko učeno društvo ili neki autor, može imati uspeha u svojoj nameri da dade ili uskrati podstrek jezičkim navikama samo ako se maksimalno oslanja na nezvaničnu, neorganizovanu akciju brojnih lokalno pristupačnijih manjih autoriteta. Veštačka rešenja kao što su pismo Međunarodnog fonetskog udruženja ili esperanto imaju tako malo izgleda na uspeh samo zato što je njihovih nastavnika i tekstova vrlo malo, zapravo, u početku samo jedan — izumitelj, i njegovo delo kao uzorak. Za razliku od toga, svaki govorni predstavnik nekog prirodnog jezika funkcioniše, u trenucima društvenih kontakata, kao da je nekakav nastavnik.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

PRAKTIČNA LINGVISTIKA: TEORIJA JEZIČKOG PLANIRANJA*

Pošto je jezik *instrument*, to znači da se jezik može procenjivati, menjati, ispravljati, regulisati, usavršavati i da se mogu po volji stvarati novi jezici. Pri tom moramo uzeti u obzir drugi suštinski karakter jezika, da je jezik *društvena* institucija, tj. moramo uzeti u obzir one s kojima želimo da opštimo. Preduslov za normalno, lako i efikasno komuniciranje u društvu jeste posedovanje zajedničkog jezika. U slučaju nacije to znači da ljudi iz različitih krajeva zemlje ne mogu upotrebljavati svoj lokalni dijalekt, već se moraju koristiti jednim jezikom koji je zajednički za celu naciju, nazvanim *standardni jezik*.

Jezička norma je prirodna jeziku. To je osnova na kojoj se temelji efikasno i ekonomično funkcionisanje jezičke komunikacije. Ovo govornici standardnog jezika osećaju instinktivno. Na tom normalnom instinktivnom osećanju zasniva se potreba za jezičkom ispravnošću. A zbog toga se moramo pozabaviti problemima jezičke ispravnosti i planiranja. Zadatak jezičkog planiranja nije da propisuje norme ili da odlučuje koji su izrazi pravilni, već da nastoji da istakne i dokaže koji su izrazi bolji. Ali čovek se ne zadovoljava jezikom koji je samo pravilan. Čoveku je stalo da upotrebljava najbolje oruđe i on stalno usavršava druga svoja oruđa i društvene institucije. To je najprirodniji i najracio-

*) Valter Tauli, „Practical Linguistics: the Theory of Language Planning” (1964). Iz zbornika *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists* (H. G. Lunt, Ed.), The Hague 1964. Integralan tekst.

nalniji stav prema jeziku. A na njemu se zasniva najviši i najteži zadatak jezičkog planiranja — *metodičko usavršavanje jezika*. Neodložan zadatak uspešnog jezičkog planiranja u sadašnjoj situaciji sastoji se u otklanjanju zla koje su jezicima naneli nevični gramatičari u prošlosti.

Pre svega potrebno je otkloniti predrasude. Pred ostalog to znači eliminisanje nepotrebnih razlika između govornog i književnog jezika. U više zemalja odbačeni su mnogi noviji i efikasniji oblici govornog jezika, dok su u književnom jeziku sačuvani arhaični izumrli i nedelotvorni ili nepotrebni oblici, sve zbog uticaja gramatičara.

Standardni jezik znači svesno opredeljenje i planiranje. Da bi se to sprovelo najkompetentnije i najefikasnije potrebni su lingvisti, a ne amateri ili starinski gramatičari. Da se problemima jezičkog planiranja treba da bave lingvisti očigledno je kao što se i prosvetnim problemima bave naučnici pedagozi ili poljoprivrednim problemima naučnici, stručnjaci za agrikulturu. Ovo su shvatili mnogi moderni lingvisti.

Nekoliko naučnika naglasilo je i potrebu za usavršavanjem jezika. Navešću samo jednog lingvistu. A. Sovažo (Sauvageot) u članku u *Život i jezik* (Vie et langage) pita zašto se jezik ne bi mogao usavršavati kao što se usavršavaju mašine za prenos ili računanje. Kada lingvisti odbiju da se bave konkretnim problemima koje nameće svakodnevnica, oni izneveravaju svoju dužnost. Sovažo vidi problem jezičkog planiranja u novoj svetlosti. On predviđa da će doći vreme kada će elektronska mašina biti superiorna u odnosu na jezik i moći zameniti jezik kao podršku mišljenju. Jezik koji se najbolje prilagođava skladnoj saradnji sa mašinom nametnuće se svim ljudima. Ukoliko između jezika i mašine postoji suviše velik jaz, neki drugi jezik, koji efikasnije služi mašini, biće izabran umesto njega. To je zadatak koji će morati uzeti na sebe budući lingvisti. Sovažo je siguran da će na taj način uloga nauke o jeziku u istoriji civilizacije dobiti značaj koji još niko dosad nije mogao zamisliti. Po mome mišljenju nesumnjivo je da elektronske mašine u komunikaciji predstavljaju problem kojim se moraju pozabaviti tvorci jezičkog planiranja.

Jezičko planiranje pretpostavlja jezičko vrednovanje. Negativan stav prema jezičkom vrednovanju prilično je čest među modernim lingvistima. Neki američki lingvisti priznaju da se jezik može procenjivati sa stanovišta njegovog društvenog prestiža i sa estetske tačke. Ali oni ne mogu da zamisle da se jezičke osobine mogu vrednovati i sa strukturnog gledišta, tj. sa sta-

novišta efikasnosti; npr. jasnoće, redundantnosti, ekonomičnosti i elastičnosti. U modernoj lingvističkoj literaturi srećemo neverovatne tvrdnje, kao „...jedan važan rezultat dobre lingvističke obučenosti sastoji se u uviđanju da je jedan naglasak valjan koliko i neki drugi; da je jedna reč valjana koliko i neka druga” (J. F. Gumme-re). Prema tome, jednosložna reč dobra je koliko i reč od deset slogova u svakom pogledu! Srećom kod lingvista srećemo i druga shvatanja. Bitno je istaći da je vrednovanje jezičkih osobina moguće i objektivno proverljivo, a u mnogim slučajevima kvantitativno merljivo.

Nekoliko lingvista je u prošlosti iznelo mišljenje da se jezik ne može svesno usmeravati ili menjati. U novije vreme takvo shvatanje je sve ređe. Takvo shvatanje previđa neke bitne momente u jeziku kao društvenoj pojavi, kao što su inicijativa pojedinca, nagon za podražavanjem, autoritet, prestiž, propaganda i na kraju, mada ne i najmanje važna — moć. I ovo shvatanje prelazi preko činjenica. Najočigledniji dokaz o mogućnosti svesnog i proizvoljnog jezičkog planiranja jeste iskustvo sa jezičkim reformama u jezicima kao što su mađarski, norveški, turski, a naročito estonski. Veliki estonski reformator jezika J. Aavik je uveo u književni jezik i kolokvijalni standardni jezik ne samo proizvoljno sagrađene nove korenske reči, nego i gramatičke morfeme. Značaj tih činjenica priznaju i neki moderni lingvisti koji smatraju da je mogućna intervencija pojedinca, svesno planiranje i usavršavanje jezika.

Na žalost, u nekim krugovima još se očuvalo prednaučno mistično shvatanje. Iza ovoga stoji anahronističko shvatanje jezika kao organizma. Krajnje je vreme da se uvidi kako čovek može slobodno menjati svoj jezik. Teorijski ne postoje granice promeni jezika. Ne raspolažemo praktičnim iskustvom koje bi dokazivalo kako nisu moguće neke vrste svesnih izmena. Realizovanje planiranih promena u jeziku je samo stvar taktike. Jezičko planiranje je potrebno, a isto tako i moguće.

Potreba za jezičkim planiranjem nije ista u svim jezicima. Protivnici jezičkog planiranja mogu se naći naročito među govornicima engleskog, jezika sa dugom književnom tradicijom, jednostavnom morfologijom i relativno malim dijalekatskim razlikama. Stanje je sasvim drukčije u jezicima sa mladom književnom tradicijom, koji su postali instrument kompleksne kulture tek u XIX i XX veku, a koji imaju složenu morfologiju, velike dijalekatske razlike i mnogo varijanata koje se bore za opstanak u standardnom jeziku, i u kojima će se kroz nekoliko godina javiti potreba za masovnim isključivanjem novih reči. Sa drugim problemima, opet,

suočavaju se zemlje u kojima do sada nije postojao jedinstven nacionalni ili regionalni jezik. Jedan važan zadatak jezičkog planiranja jeste da ustanovi jezički valjane principe za stvaranje novih zajedničkih i književnih jezika tamo gde ih još nema. Stvaranje novih nacionalnih i regionalnih zajedničkih jezika postalo je akutan problem širom sveta. On se tiče velikog broja jezika i naroda.

Ogromnu ulogu koju jezik igra u našem životu i kulturi svi su pravilno shvatili, ali na žalost ne i značaj efikasnosti jednog jezika. Treba da je očevidno da je efikasnost takvog jednog značajnog instrumenta briga svake nacije. Čudno je da se, dok se drugi instrumenti kulture i komuniciranja stalno usavršavaju naučnim metodama, sa jezikom nije uradilo ništa slično tome, mada je on najvažnije oruđe. Treba da je jasno da je jezičko planiranje toliko značajno da se mora zasnivati na valjanoj naučnoj teoriji i metodima i da se ne može prepustiti amaterima. Pravilno rešenje složenih problema jezičkog planiranja moguće je samo ako se ustanovi jedna nova grana nauke. Možemo je nazvati *praktičnom lingvistikom*. Ova zamisao nije nova. Pored ostalih, A. Peškovski iz Moskve izneo je predlog o osnivanju praktične lingvistike u odgovoru na anketni list Drugog međunarodnog kongresa lingvista 1931. godine. Još nisam pročitao sugestiju Peškovskog kada sam 1938. godine zacrtao osnove praktične lingvistike u svojoj knjizi (objavljenoj na estonskom u Tartuu, sa rezimeom: „Principi i metodi popravljivanja i regulisanja jezika”). Prevodilac rezimea je upotrebio termin *linguistique appliquée*. Manje ili više slične sugestije dali su i drugi, kao, na primer, B. Migliorini i H. Spang-Hansen, koji upotrebljavaju termin *primenjena lingvistika*. Ovaj termin se danas najčešće ne upotrebljava kao naziv za posebnu naučnu granu, već za primenu rezultata teorijske lingvistike u raznim praktičnim problemima u vezi sa jezikom, a često i za primenu matematike i mehaničkih sredstava u lingvistici. U Sjedinjenim Državama termine *praktična* i *primenjena lingvistika* (*practical* i *applied linguistics*) upotrebio je Kolic (H. Collitz) još 1925.

Praktična lingvistika se može ovako definisati: *Praktična lingvistika je nauka o jezičkom planiranju*. Ili eksplicitnije: *Praktična lingvistika je nauka koja metodički izučava ciljeve, principe, metode i taktiku jezičkog planiranja*.

Jezičko planiranje ovako definišem:

Jezičko planiranje je delatnost regulisanja i usavršavanja postojećih jezika ili stvaranja novih zajedničkih regionalnih, nacionalnih ili međunacionalnih jezika. Ili ukratko: *Jezičko planira-*

nje je delatnost čiji je cilj usavršavanje i stvaranje jezika.

Praktična lingvistika je primenjena nauka u tom smislu što ima praktičan cilj, tj. njeni rezultati se mogu primeniti u praktičnu svrhu. Ali u praksi su neposredno primenljivi samo rezultati praktične lingvistike, a ne i rezultati teorijske lingvistike. Bilo bi sasvim pogrešno praktičnoj lingvistici dati značenje puke primene tradicionalne teorijske lingvistike.

Praktična lingvistika je *normativna nauka*, nasuprot deskriptivnoj ili činjeničnoj nauci. Ona se bavi vrednostima. Njen zadatak je da označi šta treba da bude, u skladu sa nekim idealom. Stavovi normativne teorije podrazumevaju sledeću formu: „A koje je B ima svojstvo C”. Praktična lingvistika treba da reši problem kako da se poboljša činjenično stanje. Prva stvar je da se ustanove idealne norme.

Jedna od osobina normativne nauke jeste nedjedinstvenost njene teorije. Pošto postulati normativne teorije delimično zavise od subjektivnih stavova, može postojati nekoliko suparničkih normativnih teorija. Usled toga moguće je postojanje više od jedne teorije jezičkog planiranja. O jednoj od njih raspravlja se u mojoj još neobjavljenoj knjizi *Osnovi praktične lingvistike: Uvod u teoriju jezičkog planiranja (Outlines of Practical Linguistics: Introduction to a Theory of Language Planning)*.^{*} Treba istaći da praktična lingvistika kao nauka predstavlja teoriju, a ne praksu. Praktična primena rezultata jezičkog planiranja, tj. praksa jezičkog planiranja, ne pripada praktičnoj lingvistici kao nauci. Problemi praktične lingvistike su teleološki, metodološki i taktički, i odgovaraju ciljevima (principima), sredstvima (metodima) i taktikama (strategiji) jezičkog planiranja. Potrebno je naglasiti načelnu razliku između teleologije praktične lingvistike, zasnovane na idealu jezika kao efikasnog instrumenta, i taktike jezičkog planiranja, koja mora uzeti u obzir postojeći jezik i društvene i druge uslove jezičke zajednice. U praksi, a često i u teoriji, teško je razdvojiti ova dva gledišta. Jedna posebna grana praktične lingvistike jeste *interlingvistika*, koja se bavi problemima međujezika. Dok ne bude izgrađena opšta teorija jezičkog planiranja, suviše je rano načinjati specijalne probleme međujezika. Nema svrhe upuštati se u nove improvizacije ili zagovarati stare projekte koji imaju nedostataka.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

^{*}) U međuvremenu objavljeno; v. Tauli 1968 — prim. ur.

DŽOŠUA FIŠMAN

SOCIOLOGIJA JEZIKA *

Čovek stalno upotrebljava jezik — govorni jezik, pisani jezik, štampani jezik — i čovek je u stalnoj vezi sa drugima preko zajedničkih normi ponašanja. Sociologija jezika ispituje međusobno dejstvo ova dva vida čovekovog ponašanja: upotrebe jezika i društvene organizacije ponašanja. Ukratko rečeno, sociologija jezika je usredsređena na čitav spektar tema u vezi sa društvenom organizacijom jezičkog ponašanja, uključujući ne samo jezičku upotrebu kao takvu, nego i jezičke stavove, otvoreno ponašanje prema jeziku i prema korisnicima jezika.

Poslednje pitanje kojim se bavi sociologija jezika — otvoreno ponašanje prema jeziku i prema korisnicima jezika — pitanje je koje zanima i političke i prosvetne prvake u mnogim krajevima sveta i jedan je aspekt sociolingvistike koji često ulazi u naslove. Mnogi kanadski studenti koji govore francuski protive se nastavljanju državnog školovanja na engleskom u pokrajini Kvebek. Mnogi Flamanci u Belgiji bučno protestuju protiv toga što holandski u oblasti Brisela ne uživa bar punu jednakost. Neki velški nacionalisti premazuju oznake na engleskom duž drumova u Velsu, a mnogi pobornici nacionalnog buđenja u Irskoj, u cilju oživljavanja irskog jezika, zahtevaju od vlade snažniju podršku nego što je ona koja se mogla dobiti tokom pola veka irske nezavisnosti. Jevreji širom sveta ulažu proteste zbog toga što sovjetska vlada zatire pisanje na jidišu i zatvara škole, pozorišta i publikacije koje upotrebljavaju jidiš.

Svahili, filipinski, indonežanski, malajski i razni pokrajinski jezici u Indiji planski obogaćuju svoj rečnik, standardizuju pravopis i gramatiku, te mogu sve više funkcionisati kao isključivi jezici državne uprave i više kulture i tehnike. Uspešno oživljavanje i osavremenjenje hebrejskog dalo je podstreka drugim malim jezičkim zajednicama — Kataloncima, Provansalcima, Frižanima, Bretoncima — da se bore za spa-

*) Joshua A. Fishman, „The Sociology of Language” (1969). Iz zbornika *Language and Social Context* (P. P. Giglioli, Ed.), Harmondsworth 1972. Integralan tekst.

senje *svojih* etničkih maternjih jezika (ili *svojih* jezika tradicionalne kulture) od zaborava.

U mnogim delovima sveta nove i preinačene sisteme pisanja usvajaju — i, ponekad, odbacuju — zajednice koje su se do sada malo zanimale za pismenost uopšte ili za pismenost posebno u njihovim maternjim jezicima.

Takvi primeri svesno organizovanog ponašanja prema jeziku i prema korisnicima određenih jezika mogu se navoditi gotovo u nedogled. Tim primerima odista nema kraja ako uključimo i one iz ranijih perioda istorije, kao što su potiskivanje latinskog kao jezika religije, kulture i državne uprave u hrišćanskim zemljama na zapadu, i svesno negovanje nekada nepriznatih narodnih jezika — prvo u zapadnoj Evropi, a zatim u srednjoj, južnoj i istočnoj Evropi, pa konačno i u Africi i Aziji — kao *samostalnih* jezika, kao jezika pogodnih za *sve* više ciljeve, i kao jezika nacionalnosti koje izgrađuju državu i onih koje *zaslužuju državu*. I svi ovi primeri doprinose obilju činjenica moderne sociologije jezika, dajući joj istorijsku širinu i dubinu, *po*red njenog stalnog interesovanja za tekuća jezička pitanja širom sveta.

Međutim, sociologija jezika daleko prevazilazi interesovanje za ispitivanje pojedinačnih slučajeva i za evidentiranje jezičkih sukoba i jezičkog planiranja na javnoj pozornici. Krajnji cilj sociologije jezika marljivo slede na mnogim univerzitetima, a on je vrlo daleko od neposrednog bavljenja novinskim naslovima ili izveštajima. Jedan deo ovog cilja tiče se opisivanja opšte-prihvaćene društvene organizacije upotrebe jezika u govornoj zajednici (ili, tačnije rečeno, u govornim i pismenim zajednicama). Ovaj deo sociologije jezika — deskriptivna sociologija jezika — traži odgovor na pitanje „ko kome i kada i u kome cilju govori (ili piše) kojim jezikom (ili kojom jezičkom varijantom)?” (Fishman, 1972b). Deskriptivna sociolingvistika nastoji da ustanovi norme jezičke upotrebe — tj. opšteprihvaćene i sprovedene oblike jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku — za konkretne veće ili manje društvene mreže i zajednice. Jedan drugi deo sociolingvistike — dinamička sociologija jezika — traži odgovor na pitanje „čime se objašnjavaju osobene promene u društvenoj organizaciji upotrebe jezika i ponašanja prema jeziku?” Dinamička sociologija jezika nastoji da pruži objašnjenje zašto i kako se društvena organizacija jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku selektivno razlikuje u *istim* društvenim mrežama ili zajednicama u dvema različitim prilikama. Dinamička sociologija jezika takođe traga za objašnjenjem zašto i kako su nekada slične „društvene mreže” ili

zajednice došle do sasvim različite društvene organizacije jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku.

DESKRIPTIVNA SOCIOLINGVISTIKA

Osmotrimo najpre deskriptivnu sociologiju jezika, pošto je ona osnovni zadatak ove discipline po sebi. Ukoliko nismo u stanju da damo pouzdan i informativan opis ma kojih *postojećih* oblika društvene organizacije jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku, očigledno nećemo moći da doprinesemo nešto naročito objašnjenju zašto i kako se ti oblici menjaju ili ostaju postojani. Jedno od osnovnih saznanja deskriptivne sociologije jezika sastoji se u tome da članovi društvenih mreža i zajednica ne pokazuju uvek bilo istu upotrebu jezika bilo isto ponašanje prema jeziku. Možda će nekoliko primera pomoći da se ilustruje ovo ključno pitanje.

Vladini funkcioneri u Briselu koji su flamskog porekla ne govore uvek holandski *među sobom*, čak i kada svi oni znaju holandski *vrlo* dobro i *podjednako* dobro. Ne samo da postoje prilike kada *među sobom* govore francuski, a ne holandski, nego ima i prilika kada govore standardnim holandskim, kao i takvih kada upotrebljavaju ovu ili onu regionalnu varijantu holandskog u međusobnom opštenju. U stvari, neki od njih upotrebljavaju i različite varijante francuskog kada razgovaraju, s tim što je jedna varijanta puna zvaničnih izraza državne uprave, druga odgovara netehničkom konverzacionom francuskom visoko obrazovanih i elitnih krugova u Belgiji, a treća je ne samo „kolokvijalniji francuski”, nego kolokvijalni francuski kojim govore Flamanci. Sve u svemu, tih nekoliko varijanata holandskog i francuskog čine *jezički repertoar* izvesnih društvenih slojeva u Briselu. Zadatak je deskriptivne sociologije jezika da opiše opšte ili normativne oblike jezičke upotrebe u govornoj mreži ili govornoj zajednici, kako bi pokazala *sistemsku prirodu* smenjivanja varijanata među pojedincima koji imaju isti repertoar varijanata (Fishman, 1970).

Međutim, repertoarom jezičkih varijanata ne koriste se samo višejezičke mreže i zajednice. U jednojezičkim govornim zajednicama jezički repertoar određenih društvenih slojeva može se sastojati od nekoliko varijanata društvenih klasa, ili od klasnih i regionalnih varijanata, ili čak od klasnih, regionalnih i profesionalnih varijanata *istog jezika*. Tako se monolingvalni rođeni Njujorčani u različitim prilikama različito sporazumevaju — a te razlike mogu se ustanoviti na fonološkom nivou (tj. na koji su način reči izgovorene), leksičkom nivou (tj. koje su reči upotrebljene) i gramatičkom nivou (tj. kakav je sis-

temski odnos između reči). Isti mladić koji neki put kaže: „Frajeri, utulite sveće pre nego isfurate”, — sasvim verovatno će drugi put reći, ili bar napisati: „Umoljavaju se prisutni da ugase sve izvore svetlosti pre napuštanja prostorija”. Pitanje je samo *kada* reći jedno, a *kada* drugo, s obzirom na to da se sporazumevanje obavlja sa ljudima koji bi podjednako dobro razumeli i jedno i drugo, ali koji bi upotrebu jednog kada se zahteva drugo smatrali ozbiljnom povredom dobrog ponašanja.

Situacijske promene

Opis društvenih oblika upotrebe jezičkih varijanata — bilo da varijantu predstavlja drukčiji jezik ili drukčiji društveni „dijalekt” ili drukčiji profesionalni „dijalekt” ili drukčiji regionalni „dijalekt” — kad god su neke dve varijante prisutne u jezičkom repertoaru društvene mreže — obično se koristi pojmom *situacije*. Situacija se definiše istovremenom pojavom dva (ili više) sagovornika koji se jedan prema drugom odnose na određen način, saopštavajući jedan drugom o određenoj temi, u određenoj sredini. Tako društvena mreža ili zajednica može zakusku univerzitetskih ljudi okarakterisati kao sasvim drukčiju situaciju nego što je predavanje u kome učestvuju *ti isti ljudi*. Teme razgovora u ove dve situacije verovatno će se razlikovati; verovatno će se razlikovati njihovo mesto i vreme; a verovatno će se razlikovati i međusobni odnosi ili uloge sagovornika. Bilo koja *pojedinačna* od pomenutih razlika može biti dovoljna da članovi univerzitetske zajednice okarakterišu te situacije kao *dovoljno* različite da bi se javila potreba za korišćenjem različitih jezičkih varijanata.

Članovi društvenih mreža koji imaju zajednički jezički repertoar moraju znati i znaju kada da pređu s jedne varijante na drugu. Jedna kategorija takvih promena je poznata kao situacijske promene. Promena situacije *može* zahtevati promenu jezičke varijante. Promena jezičke varijante *može* signalisati promenu u odnosima između članova neke društvene mreže, ili promenu teme i cilja sporazumevanja, ili promenu intimnosti ili mesta njihovog sporazumevanja.

Ko pažljivo čita primetiće da sam napisao „*može* zahtevati” i „*može* signalisati”. Znači li to da promena situacije ne zahteva uvek i bez razlike promenu jezičke varijante, ili da promena jezičke varijante ne signalise uvek i bez razlike promenu situacije? Da, upravo to. Ponekad članovi iste govorne mreže ili društva prelaze sa jedne situacije na drugu a da pri tom ne pređu s jedne varijante na drugu. Tako se sporazumevanje s prijateljima i mlađom braćom ili sestrama — što su na izgled dva različita od-

nosa uloga koji se mogu javiti u uglavnom različitim ambijentima i uključiti bar donekle različite teme — još uvek može prihvatljivo voditi u jednoj istoj varijanti. Prema tome, šta jeste a šta nije različita situacija u pogledu upotrebe jezičke varijante je stvar unutrašnje društvene organizacije konkretnih govornih mreža ili zajednica. Članovi rođeni u takvim mrežama ili zajednicama polako i nesvesno stiču sposobnost društveno-jezičkog komuniciranja u pogledu odgovarajuće upotrebe jezika. Oni ne moraju biti svesni normi koje upravljaju njihovim društveno-jezičkim ponašanjem. Novodošli u takve mreže ili zajednice — uključujući i sociolingviste — moraju te norme otkrivati brže, bolnije i, usled toga, svesnije (Hymes, 1967).

Jedno je jasno: postoje kategorije prilika koje svaka govorna mreža ili zajednica poima tako da se nekoliko na izgled različitih situacija klasifikuje kao da su istovrsne. Nijedna govorna mreža nema jezički repertoar koji bi bio toliko raznovrstan kao jedan potpun spisak na izgled različitih odnosa uloga, tema i mesta koji se tiču njenih članova. *Na kome se mestu javljaju granice* kojima se pravi razlika između klase situacija koja uglavnom zahteva jednu varijantu i druge klase situacija koja uglavnom zahteva drugu varijantu — to mora empirijski ustanoviti istraživač. Ovo pitanje čini jedan od glavnih zadataka deskriptivne sociolingvistike. Takve klase situacija nazivaju se *domenima*. Izvođenje domena i s njima usklađene upotrebe, na osnovu podataka o brojnim jasno omeđenim situacijama kao i promena ili zadržavanja varijanti koje oni otkrivaju, zadatak je deskriptivne sociologije jezika — tačnije rečeno, deskriptivne makrosociologije jezika — koji se odvija neposrednim zapažanjem, metodima ispitivanja, eksperimentalnim projektima i dubinskim intervjuima (Fishman, 1971).

Metaforičko prebacivanje

To što članovi istih govornih mreža ili govornih zajednica prelaze i s jedne varijante na drugu ne signališući nikakvu promenu situacije, indikativno je i kada se radi o kategorisanju u koje se domaći članovi upuštaju tako često i bez napora. Kada je prelaz na drugu varijantu trenutni i kad nije uzajaman, on je obično *metaforičke* prirode. To znači da se on koristi radi isticanja ili kontrastiranja, a ne kao znak diskontinuiteta situacije. Prelazak na londonski dijalekt kokni tamo gde se zahteva standardni engleski izgovor (i gramatika) može lako na trenutak izazvati dizanje obrva ili pauzu u konverzaciji — sve dok ne bude jasno, na osnovu govornikovog držanja i činjenice da se on vratio standardnom govoru, da nije postojala namera da se promeni situa-

cija. Međutim, takvo metaforičko prebacivanje može biti rizično. Neko može smatrati da je kokni nedoličan u datoj situaciji. Metaforičko prebacivanje je luksuz koji sebi mogu dozvoliti samo oni koji lagodno dele ne samo *skup* situacijskih normi nego i *pogled na njihovu nepovredljivost*. Pošto smo većina nas članovi nekoliko govornih mreža, i svako ima unekoliko drukčije društveno-jezičke norme, verovatnoća da će se situacijska promena i metaforički prelazak pogrešno shvatiti i naći u sukobu — naročito tamo gde norme koje se tiču selekcije varijanata imaju malo ili nedovoljno moćnih čuvara — očitno je velika.

Govorna zajednica održava svoj sociolingvistički obrazac dokle god se sistemski i masovno održava funkcionalna diferencijacija varijanata u njenom jezičkom repertoaru. Dokle god se svaka varijanta asocijativno povezuje sa posebnom klasom situacija, postoje dobri razlozi i utvrđeni načini da se sve one zadrže, svaka na svome mestu, uprkos male količine metaforičkog prebacivanja do koga može doći. Međutim, dve ili više varijanata s istom društvenom funkcijom postaju teške za održavanje i, naposljetku, ili jedna mora potisnuti drugu, ili se mora postići nova funkcionalna diferencijacija između njih. Pogledajmo načas kako dolazi do takvih promena u jezičkom repertoaru ili u raspodeli funkcija.

DINAMIČKA SOCIOLOGIJA JEZIKA: OSNOVE PROMENE REPERTOARA

U isti čas kada neki jezički repertoar sa svojom određenom društveno-funkcionalnom raspodelom varijanata postoji u konkretnoj govornoj zajednici, neke od tih istih ili sasvim sličnih varijanata mogu se naći u drugim ili susednim govornim zajednicama u vezi sa drugim funkcijama. Ako se članovi tih govornih zajednica dovedu u veću interakciju, ili ako se dovoljno promeni njihova relativna moć da utiču ili da kontrolišu jedan drugog, onda će se verovatno promeniti društveno-funkcionalna raspodela jezičkog repertoara jedne ili druge ili obe zajednice. Tako je većina doseljenika u Sjedinjene Države doživela dovoljno interakcije sa Amerikancima koji govore engleski, naročito u domenima rada i obrazovanja, da bi naučila engleski. To je takođe dugo važno za francuske Kanađane u velikim industrijskim centrima kao što je Montreal. Pa ipak, kako su se različito odvijala ova dva procesa promene jezičkog repertoara. U Sjedinjenim Državama doseljenici su uglavnom izgubili maternji jezik u roku od jedne, dve, ili najviše tri generacije. U Montrealu svaka nova generacija francuskih Kanađana počinje sa francuskim kao jedinim jezikom, a zatim, kasnije u životu, uči

engleski, a da taj drugi jezik ne prenese sledećoj generaciji kao njen prvi jezik. Kako da najbolje opišemo i objasnimo ovu razliku u ishodu između dva stanovništva od kojih je svako bilo *prinudeno* da usvoji engleski radi svog obrazovnog i materijalnog boljitka? Izgleda da je ta razlika u vezi sa sposobnošću jedne populacije da *održ*i izvesno društveno-funkcionalno diferenciranje u svom jezičkom repertoaru, dok druga to nije bila u stanju.

Nepostojana dvojezičnost

Doseljenicima u Ameriku engleski je bio potreban i kao zajednički jezik, jer su dolazili iz velikog broja različitih govornih zajednica, i kao propusnica za društveni i materijalni uspon. Zbog ozbiljnog raspada njihovih zavičajnih seoskih i malovaroških običaja (usled naglog izlaganja američkoj urbanoj, industrijskoj sredini), oni ubrzo više nisu bili u stanju da održavaju izvorne domaće i porodične obrasce od kojih je zavisila njihova jedina prilika da dođe do razdvajanja domena. Oni koji su bolje govorili engleski brže su napredovali na američkoj pozornici i postali su uzor u domu, kao i u organizaciji i susedstvu, doseljenika. Tako je sâm domaći i doseljenički život postao domen engleskog — naročito pod pritiskom američke škole i nastojanja američkih crkava da sprovedu amerikanizaciju i stapanje. Usled toga, deca doseljenika uskoro su postajala bilingvalna u samoj porodičnoj i imigrantskoj sredini. Kako je engleski bio jedini jezik koji je imao vrednosti izvan doma i imigrantske organizacije, samo bi ova potonja mogla sačuvati maternji jezik koji nije engleski, da je bila kadra da se održa kao zaseban, samodovoljan domen.

Ovo su govorne mreže doseljenika mogle činiti samo u ono malo slučajeva gde su jasno preovladali doseljenici jedinstvenog porekla (kao što jesu dugo vremena u slučaju ostrva nemačkog i skandinavskih jezika na srednjem zapadu), ili tamo gde je njihova društvena pokretljivost preko engleskog bila jako ograničena (kao u slučaju žvlja na jugozapadu koji govori španski). Skoro svuda drugde materijalni uspon i potiskivanje tradicionalnih domaćih, susedskih i organizacionih običaja išli su jedno s drugim. Nije bilo nijednog domena u kome je za „pripadnost” bio potreban sam neengleski etnički jezik, i usled toga nije bilo niti jednog domena u kome bi se on zadržao. Neengleski etnički jezici još su jedno duže vreme služili za prolazne metaforičke svrhe, ali uskoro već nije bilo promena situacije u kojima bi oni bili potrebni. Kao posledica toga, deca koja su naučila dva jezika u krilu porodice i imigrantskog susedstva sve više su počinjala da govore samo engleski dok su poha-

đala i svršavala škole u kojima se govori engleski i upuštala se u poslovne karijere i susedske odnose na engleskom jeziku. Takvi pojedinci odgajali su svoju deca na engleskom (Haugen, 1953; Fishman *et al.*, 1966).

Postojana dvojezičnost

U Montrealu situacija je bila i ostala znatno drukčija. Živalj koji je govorio francuski slušao je u početku nastavu na engleskom i imao uspeha u službi na engleskom tek sporadično tokom dugog vremena. Njihove osnovne škole dugo su bile isključivo francuske (kao i crkve), pa čak i srednje škole (u kojima je nastava na engleskom *bila* omogućena onoj priličnoj manjini koja je imala toliko sreće da ih pohađa) bile su pod francuskim (i pod crkvenim) okriljem. Usled toga, dete koje je govorilo samo francuski i dalje je znalo samo francuski dok god mu je život bio ograničen na dom, susedstvo i crkvu. Dok je prolazio kroz više nivoa školskog i radnog domena, takav čovek je sve više sticao znanje i drugog jezika, ali ako bi njegovo školovanje i poslovna karijera bili na niskom nivou ili kada bi se od njih odmakao, opet bi se u njegovom govoru sve više javljao samo francuski. Zbog toga su domeni engleskog i domeni francuskog bili funkcionalno sasvim rastavljeni. Ne samo što su domeni engleskog stizali do srazmerno manjeg broja francuskih Kanađana i ne samo što su stizali do njih površnije, nego su se, hronološki, stariji i noviji domeni mreža govornih zajednica u suštini služili francuskim jezikom (osim za metaforičke svrhe), zbog čega je sledeća generacija morala takođe govoriti samo francuski.

Međutim, slici Montreala pridodato je odskora nešto novo. Školovanje francuskih Kanađana uzelo je toliko maha da je dalo više pojedinaca sa višim ili visokim obrazovanjem nego što su mogle da asimiluju razne industrijske, trgovačke i kulturne ustanove u kojima se posao obavlja na engleskom, i koje su po tradiciji većinu vodećih položaja obezbeđivale za engleske Kanađane. Usled toga, elite koje govore francuski sve više traže i obrazuju vlastite ustanove u tim domenima. Za njih je engleski postajao sve suvišniji, s obzirom na to da u njemu nisu razdvajali domene ni osećali situacijske potrebe. Naravno, on je uz to postao i simbol toga da nisu gazde u sopstvenom domu, te mu se, kao takvom, suprotstavljaju kako zbog opštih simboličkih tako i zbog specifično funkcionalnih razloga (Liebersson, 1970).

Ova dva sociolingvistička obrasca, američkih doseljenika i francuskokanadskih nacionalista, ponavljala su se više puta u prošlom veku. Rusifi-

kacija manjina u Sovjetskom Savezu — naročito onih malobrojnih, — bilo da su se doselile u velike urbane centre u drugim oblastima ili da su preplavljene ruskim i raznim drugim doseljenicima u svome kraju, kretala se istim putem kao i anglikacija imigranata u Sjedinjenim Državama, hispanizacija starosedelačkog Žilva koji se seli u gradske centre širom Latinske Amerike, ili volofizacija različitih senegalskih populacija u Dakaru. Slično tome, „podomačenje” domenâ prosvete, industrije i državne uprave (koji su ranije, da tako kažemo, „pripadali” engleskom), koje francusku Kanadu sve više karakteriše, uopšte se ne razlikuje od sve većeg potiskivanja engleskog u Portoriku, Tanzaniji, Indiji, Maleziji i na Filipinima. (Das Gupta, 1970).

Poslednja četiri primera — Tanzanija, Indija, Malezija i Filipini — takođe ilustruju stalnu potrebu za *razvojem* odskora unapređenih domaćih nacionalnih jezika, tako da se oni mogu efikasno i jednoobrazno koristiti u novim domenima i situacijama za koje su se izborili ili su na putu da se izbere. Kako se sprovodi taj proces jezičkog planiranja, ko prima a ko odbacuje stvorenu terminologiju, pravopis i gramatiku, da li se na razlike u njihovom prihvatanju može uticati menjanjem pristupa realizaciji jezičkog planiranja i politike prema jeziku, sve ovo takođe predstavlja delove sociologije jezika — u stvari, primenjene sociologije jezika — što čini zasebnu temu, koja zaslužuje nekoliko reči pre završetka ovog prikaza.

PRIMENJENA SOCIOLOGIJA JEZIKA

Sociologija jezika ima primenjenog značaja kada se radi o bilo kojoj temi za koju se normalno smatra da spada u polje primenjene lingvistike — nastavi domaćeg jezika, nastavi drugog jezika, prevodenju, sastavljanju i preinačenju pisma, odlukama politike u pogledu jezika, i jezičkom planiranju u celini. U vezi sa svakom od ovih tema, uspešna „primena” ne zavisi samo od valjane lingvističke analize jezika koji se uče, koriste ili razvijaju, već i (možda u prvom redu) od društvenih okolnosti koje okružuju svaki primenjeni napor u vezi s tim jezicima. Isto tako, sve grane primenjene sociologije imaju koristi od sociologije jezika, pošto sve one (sociologija obrazovanja, sociologija medicine, sociologija planiranja, industrijska sociologija, itd.) tretiraju granice grupa, mreže uloga, repertoare uloga, podelu uloga, društvene situacije, domene institucija, itd. Sticanje primenjene lingvistike i primenjene sociologije najživlje se ilustruje u kontekstu društvenog i nacionalnog osavremenjavanja, kontekstu u kome se primenjena so-

ciologija jezika upražnjavala veoma aktivno (Fishman, Ferguson, Das Gupta, 1968). Pogledajmo sada nekoliko primera.

Stvaranje i preinačenje sistema pisanja

Napredak društvenog i nacionalnog osavremenjavanja u velikoj mjeri zavisi od dovoljno zastupljene kao i dovoljno odmakle pismenosti. Međutim, takva pismenost često nije mogućna, jer sistemi pisanja kao takvi još nisu sastavljeni kada je reč o jezicima kojima se od rođenja govori u raznim većim ili manjim govornim zajednicama širom sveta. Pored toga, samo izumevanje jednostavnog i tehnički preciznog sistema predstavljanja izgovorenih glasova putem pisanih simbola nikako nije *dovoljan* korak da taj sistem prihvate oni kojima je i namenjen.

Za početak mora se osećati potreba za čitanjem i pisanjem, neka stvarna ili implicirana korist od opismenjavanja i, ne retko, ne sme doći do izrazitijeg opadanja položaja onih koji su do tada bili elite po statusu i moći u odgovarajućem društvu (Garvin, 1959).

Staviše, i čisto vizuelni aspekt pisma jedan je od činilaca u njegovom prihvatanju ili odbacivanju.

Mnoge govorne zajednice nastojale su da imaju samostalno pismo koje će se razlikovati od pisma drugih jezika, kako bi istakle svoju odvojenost od suseda i svoju nezavisnost od „starije braće” na većoj geografskoj udaljenosti. Druge su, opet, ispoljile pozitivno ugledanje (ne izbegavajući uzore), ili im je takvo ugledanje nametnuto. Teško da je slučajnost to što novi sistemi pisanja mnogih grupa severnoameričkih Indijanaca „liče na engleski”, što pisma latinoameričkih Indijanaca „liče na španski”, što pisma sibirskih naroda „liče na ruski”, itd. Odlučujući faktori takvog ugledanja ili neugledanja uvek su društveni i politički, a ne samo jezički i pedagoški.

U društvenom smislu, od stvaranja novih sistema pisanja još je komplikovanije preinačenje starih. Svi do jednog, pokušaji da se uproste sistemi pisanja ili ortografije u današnje doba upadljivo su ostali bez dejstva, iako je u takve pokušaje uloženo izuzetno mnogo vremena i napora. Dok su se pisma poljskog, češkog i rumunskog promenila tokom XIX veka, tako da je ćirilica zamenjena latinicom, i dok su Sovjeti izmenili sisteme pisanja mnogih nacionalnosti u Aziji (ponekad i više nego jednom za deceniju-dve), drugi su naišli na daleko veće teškoće, čak i kada se radilo o sličnim autoritarnim us-

lovima. Izgleda da su planovi komunističke Kine da mandarinsko pismo pretvori u fonetsko odloženi za neodređenu budućnost, a napušteni su i sovjetski napori da se „deklerikalizuje” ortografija jidiša time što će se izbaciti četiri slova tradicionalnog hebrejskog alfabeta koja se javljaju na kraju reči.

U sredinama sa širim učešćem u odlučivanju pokazalo se, ako ništa drugo, a ono bar da je pravopisnu reformu još teže sprovesti. Tako, dok su mnoge nacije u ranijem periodu bile u stanju da sprovedu pravopisnu reformu pre nego što je pismenost postala mnogo više od preokupacije elite (npr. Nemačka u XIX veku, SSSR posle revolucije), ni Izrael ni Indonezija ni Pakistan ni Indija ni bilo koja druga današnja nacija u razvoju nije mogla da sprovede pravopisnu reformu ili reformu pisma kojom bi se pismenost približila svim građanima. Ipak, Norveška je uspela da u današnje doba revidira pravopis oba svoja standardna nacionalna jezika, mada u atmosferi priličnih sukoba (Haugen, 1966).

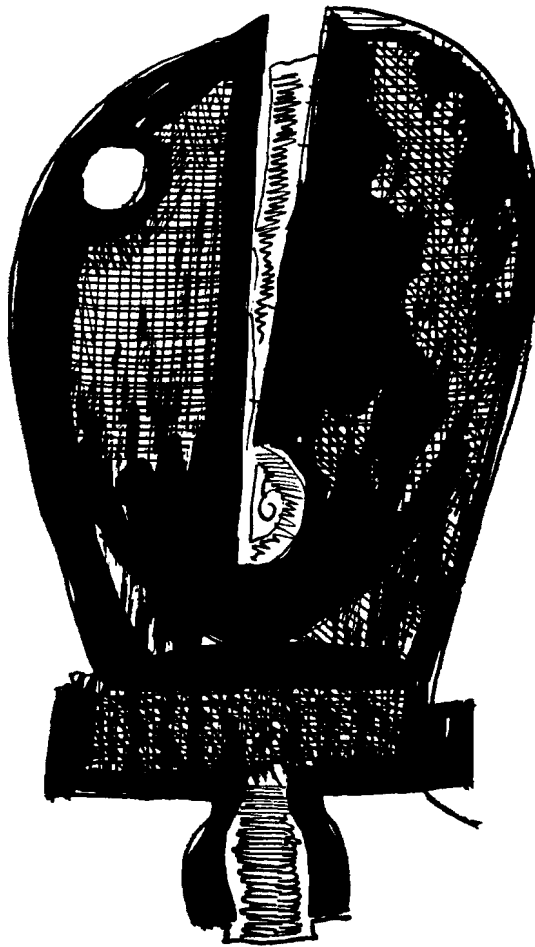
Jezičko planiranje

Kao što pokazuje prethodno razmatranje, krajnje je teško doći do zaključaka od primenjenog značaja kada se za jedinice analize uzmu čitave zemlje ili nacionalna bića, naročito kada su te jedinice na veoma različitim stepenima društvenog, ekonomskog i političkog razvoja. Usled toga, primenjena sociologija jezika sve više teži ka dubinskom proučavanju lokalizovanih slučajeva jezičkog planiranja. Sve više se usredsređujući na razlike u reakcijama na jezičke inovacije koje su odobrene i vođene iz centra (bilo da su pravopisne ili leksičke, s jedne strane, bilo da predstavljaju funkcionalnu preraspodelu kodova u nekoj zajednici govora i pisma, s druge strane), takve studije ne govore o uspehu ili neuspehu kao opštenacionalnoj pojavi, već kao o razlici u stepenu prihvatanja ili odbacivanja (kognitivno, afektivno, odnosno u očiglednom ponašanju) u raznim odseccima stanovništva.

Kao rezultat nedavnih studija, faktori jezičkog planiranja (npr. oni koji žele da neguju upotrebu odskora utemeljenih nacionalnih jezika radi višeg obrazovanja, državne uprave ili tehnike) mogu sve bolje da ustanove koji programi, projekti ili produkti imaju uspeha kod određenog stanovništva, a koji nemaju. Postaje sve jasnije da je proučavanje odnosa uloga, mreža uloga, podele uloga i pristupačnosti uloga u govornim zajednicama i govornim mrežama odista vrlo *praktična stvar*.

Samo takvo proučavanje može pokazati na kome mestu jezičko planiranje po sebi mora stati, a na kome mestu mora otpočeti šire društveno planiranje (uključujući proširivanje mogućnosti, kao i učešće u odlučivanju i ocenjivanju odluka). To je etapa u kojoj se sada nalazi primenjena sociologija jezika.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

RAZRAĐENI I OGRANIČENI KODOVI*

Prvo će biti dat jedan opšti pregled rasprave, a zatim sledi detaljna analiza dve jezičke forme ili koda i njihovih varijanata. Diskusija će biti povezana sa mogućnosti obrazovanja onako kako je ono koncipirano u industrijskim društvima.

Na početku, mora se govoriti o razlici između jezika i govora. Del Hajms (Dell Hymes, 1961) piše: „Tipično je da se govori o činu ili procesu govora, ali o strukturi, obrascu ili sistemu jezika. Govor je poruka, jezik je kod. Lingvisti se bave izvođenjem zaključaka o konstantama jezičkoga koda“. Kod koji izumi lingvist kako bi objasnio govorne događaje može stvoriti n govornih kodova; jezik je skup pravila s kojim moraju biti u skladu svi govorni kodovi, ali još je bolje reći da određeni govorni kodovi koji su stvoreni predstavljaju funkcije sistema društvenih odnosa. Dejstva oblika koji je poprimio određeni društveni odnos često se prenose u smislu izvesnih sintaksičkih i leksičkih selekcija.

Promene u obliku izvesnih društvenih odnosa, kako se tvrdi, deluju selektivno na principe koji upravljaju selekcijom i u pogledu sintakse i u pogledu leksike. Promene u obliku društvenog odnosa utiču i na postupke planiranja prilikom pripreme za govor i na usmerenost slušaoca. Različiti oblici društvenih odnosa mogu stvoriti sasvim različite govorne sisteme ili jezičke kodove utičući na postupke planiranja. Ovi različiti govorni sistemi ili kodovi stvaraju različite vrste značaja i odnosa kod govornika koji se njima služe. Zatim se iskustvo govornika može preobraziti onim što različiti govorni sistemi čine

*) Basil Bernstein, „Elaborated and Restricted Codes: An Outline“ (1966). Iz zbornika *Explorations in Sociolinguistics* (S. Lieberman, Ed.), The Hague, 1966. Integralan tekst.

značajnim ili relevantnim. Ovo je sociološka tvrdnja, zato što se govorni sistem shvata kao posledica oblika društvenog odnosa; ili, kazano uopštenije, on je svojstvo društvene strukture.

Isti taj proces može se izraziti na formalniji način. Pojedinci nauče uloge putem procesa komunikacije. S ovog stanovišta, uloga je skup zajedničkih, naučenih značenja, putem kojih se pojedinac može upustiti u trajne, postojane i priznate oblike interakcije sa drugima. Stoga je uloga kompleksna aktivnost kodiranja koja upravlja stvaranjem i organizovanjem specifičnih značenja i uslova za njihov prenos i prijem. Ako je tačno da komunikacioni sistem koji na osnovu ponašanja određuje datu ulogu predstavlja sâm govor, trebalo bi da je moguće izdvojiti presudne uloge na osnovu govornih oblika koje one regulišu. Posledice specifičnih govornih oblika ili kodova preobrazice sredinu u matricu određenog značenja koja postaje deo psihičke realnosti preko čina govora. Dok osoba uči da podredi svoje ponašanje jezičkom kodu koji je izraz uloge, u kontaktu je s različitim vrstama odnosa. Kompleks značenja koji sistem uloga prenosi odražava se povratno u razvoju pojedinca, prožimajući njegovo opšte ponašanje. Kod ove tvrdnje, glavni nosilac značenja je jezički preobražaj uloge; relevantnost se stvara, iskustvu se daje određeni oblik, a društvena pripadnost se sputava, putem specifičnih jezičkih kodova.

Deca koja dolaze u kontakt s različitim govornim sistemima (tj. uče razne uloge zahvaljujući svom društvenom položaju u datoj društvenoj strukturi) mogu usvojiti sasvim različite društvene i intelektualne postupke, i pored istog potencijala.

Mogu se razlikovati dve opšte vrste koda: *razrađeni* i *ograničeni*. Njih možemo definisati, u jezičkoj ravni, putem verovatnoće predviđanja — za bilo kojeg pojedinačnog govornika — koji će sintaksički elementi biti upotrebljeni za organizovanje značenja u nekom reprezentativnom obliku govora. Sami ovi kodovi su funkcije posebnih oblika društvenih odnosa, ili, opštije, osobina društvenih struktura.

Praviće se razlika između verbalnih ili jezičkih i ekstraverbalnih ili parajezičkih komponenata komunikacije. Jezička ili verbalna komponenta odnosi se na poruke u kojima se značenje prenosi posredstvom reči; tu nas zanima njihova selekcija, kombinovanje i organizovanje. Parajezička ili ekstraverbalna komponenta odnosi se na značenja putem ekspresivnih pratilaca reči (ritma, dinamičkog i tonskog akcenta itd.) ili putem gesta, fizičkog stava i promena na licu.

Čist oblik ograničenog koda bio bi onaj gde su sve reči, pa stoga i organizujuća struktura, bez obzira na svoj stepen kompleksnosti, u potpunosti predvidljive za govornike i slušaoce. Primeri tog čistog oblika bili bi ritualistički načini komuniciranja — odnosi regulisani protokolom, razne vrste verskih službi, ustaljeno ponašanje na koktel-partiji, neke situacije u pripovedanju. U tim odnosima individualna razlika ne može se signalisati putem verbalnog kanala sem utoliko što postoji izbor redosleda ili „rutine”. Ona se u suštini prenosi putem varijacija u ekstraverbalnim signalima. Ako je odabran i poznat određeni redosled, moći će se dobiti nova informacija putem ekstraverbalnih kanala, a ti kanali će verovatno postati predmet posebne perceptualne aktivnosti. Kod određuje oblik društvenog odnosa ograničavajući verbalno signalisanje individualnih razlika. Pojedinci su u međusobnom kontaktu mahom preko *društvenog položaja ili statusa koji zauzimaju*. Društva se razlikuju u pogledu načina upotrebe toga koda i uslova koji dovode do njega.

Potrebno je uočiti sledeće: (1) Važan je statusni ili pozicioni vid društvenog odnosa; (2) Orijentacija će verovatno biti ka ekstraverbalnim kanalima, pošto će nove informacije prolaziti kroz te kanale; (3) Određenije, verbalno planiranje je ograničeno na izbor redosleda, pre nego na selekciju i organizaciju toga redosleda; i (4) Kod ograničava verbalno signalisanje individualne razlike.

Češće se sreće takav ograničeni kod gde je predviđanje moguće samo na sintaksičkom nivou. Leksika će varirati od slučaja do slučaja, ali u svim slučajevima ona se crpe iz jednog uskog kruga. Potrebno je istaći da leksika crpena iz uskog kruga ne predstavlja kriterijum po kome bi kod trebalo klasifikovati kao ograničen. Najopštiji uslov za javljanje toga koda jeste društveni odnos zasnovan na zajedničkom, širokom nizu vrlo srodnih identifikacija i očekivanja koje članovi imaju u podsvesti. Odatle sledi da će društveni odnos biti uključivog tipa. Značenja će češće biti konkretna, deskriptivna ili narativna, a manje analitička ili apstraktna. U izvesnim oblastima značenja će biti veoma zgusnuta. Govor će u tim društvenim odnosima najčešće biti brz i tečan; artikulatornih znakova je manje; neka značenja verovatno će biti pomerena, zgusnuta i lokalna; rečnička i sintaksička selekcija biće na niskom nivou; a *jedinstveno značenje pojedinca najčešće će biti verbalno implicitno*. Ograničeni kodovi ne moraju biti vezani za društvenu klasu. Njih ponekad upotrebljavaju svi članovi društva. Glavna funkcija ovoga koda jeste da odredi i ojača određeni oblik društvenog odnosa ograničavajući

verbalno signalisanje individualnog iskustva. Ograničeni kod ne mora nužno uticati na količinu govora, već samo na njegov oblik.

Razrađeni kod, gde je na sintaksičkom nivou predviđanje znatno manje moguće, pre će se pojaviti u onom društvenom odnosu koji kod svojih članova stvara tenziju da odaberu verbalni sklop iz jezičkih fondova koji najbolje odgovara specifičnim referentima. Ova situacija će se javiti tamo gde se namera druge osobe ne može prihvatiti sa sigurnošću, s tim što će se značenja morati proširiti i podići na nivo verbalne eksplicitnosti. Ovde verbalno planiranje, za razliku od ograničenoga koda, dovodi do višeg nivoa sintaksičke organizacije i leksičke selekcije. Pripremanje i odašiljanje relativno eksplicitnog značenja glavna je funkcija ovoga koda. Ako ograničeni kod olakšava stvaranje i razmenu opšteusvojenih simbola, onda razrađeni kod olakšava verbalno stvaranje i razmenu individualizovanih ili ličnih simbola. Razrađeni kod, svojim regulisanjem, izaziva kod svojih govornika osetljivost na implikacije razdvojenosti i razlika i ukazuje na mogućnosti inherentne u složenoj pojmovnoj hijerarhiji za organizovanje doživljaja. Te kodove izaziva društveni odnos, oni ga izražavaju i regulišu. Sposobnost da se promene kodovi kontroliše sposobnost da se promene uloge.

Razrađeni kod prvobitno stvoren određenim oblikom društvenog odnosa postaje olakšica za prenošenje pojedinačnih verbalnih reakcija. Što se tiče ma kog pojedinačnog govornika, on nije svestan nekog govornog sistema ni koda; ali postupci planiranja koje primenjuje, kako prilikom pripremanja govora tako i prilikom njegovog primanja, stvaraju ga. Ti postupci u planiranju dovode do relativno višeg nivoa sintaksičke organizacije i leksičke selekcije nego ograničeni kod. Ono što se tada može saznati na osnovu razrađenog koda drukčije je vrste od onoga što se može saznati u slučaju ograničenoga koda. Učenje ostvareno tim govornim sistemima sasvim je drukčije. Učenje se odnosi na ono što je značajno, na ono što je postalo relevantno, društveno, intelektualno i emocionalno. Iz perspektive razvoja, korisnik razrađenog koda počinje da opaža jezik kao skup teorijskih mogućnosti koje su na raspolaganju za prenos jedinstvenog iskustva. Predstava o sebi, za razliku od predstave o sebi govornika koji poseduje samo ograničeni kod, verbalno će se razlikovati, tako da on postaje, sam po sebi, predmet posebne opažajne aktivnosti. U slučaju govornika koji poseduje samo ograničeni kod, predstava o sebi obično će se prelamati kroz implikacije podešavanja u vezi sa statusom. Ovde i ne postoji problem sebe, jer taj problem nije relevantan.

Dok dete uči razrađeni kod, ono uči da razlaže određenu sintaksu, da prima i prenosi određen obrazac značenja, da razvija određen proces verbalnog planiranja, i vrlo rano uči *da se usmerava ka verbalnom kanalu*. Ono uči da ovlada ulogama potrebnim za efikasno proizvođenje koda. Ono postaje svesno izvesnog poretka u odnosima (intelektualnim, društvenim i emocionalnim) u svojoj sredini; i njegovo doživljavanje preobražava se tim odnosima. Dok se kod utvrđuje postupcima njegovog planiranja, dete u razvoju samo stvara te odnose putem činova govora. Ono počinje da gleda na jezik kao na skup teorijskih mogućnosti za saopštavanje svog posebnog iskustva drugima. Svojim regulisanjem, razrađeni kod tokom razvoja izaziva kod govornika očekivanje odvojenosti i razlikovanja u odnosu na druge. On ukazuje na mogućnosti inherentne u složenoj pojmovnoj hijerarhiji za organizovanje doživljaja.

Mogu se razlikovati dva vida razrađenog koda. Jedan vid olakšava verbalnu razradu *međuličnih odnosa*, a drugi olakšava verbalnu razradu odnosa među *objektima*. Ovim dvama vidovima razrađenog koda pravila bi se razlika među poljima iskustva i oni bi pretpostavljali učenje kako da se vode razni odnosi u ulogama. Ta dva vida imaju opšta obeležja razrađenog koda. Oba nose nisku sintaksičku predvidljivost; oba usmeravaju svoje korisnike na očekivanje razlike; i oba ukazuju na logički slične pojmovne poretke. *Ali referenti tih odnosa su različiti*.

Pojedinac koji se posvećuje humanističkim naukama verovatno će posedovati razrađen kod usmeren ka čoveku; dok će pojedinac koji se posvećuje tehničkim naukama, naročito primenjenim naukama, verovatno posedovati razrađeni kod usmeren ka odnosima između objekata. Biti u stanju da se pređe s jednog vida na drugi može iziskivati spoznaju nekoliko različitih vrsta iskustva i sposobnost njihovog verbalnog prevođenja. Takođe može iziskivati *spoznaju* i *sposobnost vladanja* različitim vrstama odnosa u ulogama do kojih ti vidovi govora dovode. Mimo nekih genetskih sklonosti ka čoveku ili ka odnosima među objektima, sasvim je moguće da neke vrste porodične sredine i škole mogu usmeriti dete ka jednom ili ka oba ta vida razrađenog koda, i da mogu ustaliti njihovu upotrebu. Moguće je da pojedinac bude ograničen na razrađeni kod i na odnose u ulogama jednog ili drugog njegovog vida, ili da poseduje oba vida, ili da poseduje sve oblike razrađenog i ograničenog koda. Te alternative mogu biti podložne znatnom uticaju sredine.

Dete koje upotrebljava samo ograničeni kod obično će se razvijati u smislu regulisanja inherentnog u kodu. Kod takvog deteta govor ne

postaje predmet posebnog opažanja, niti se razvija teorijski stav prema strukturalnim mogućnostima organizacije rečenice. Govor je sveden na sintaksičku organizaciju niskog nivoa, koja ograničava, i malo je motivisanosti ili usmerenosti ka povećanju rečnika. Prvobitni društveni odnos majke i deteta vršio je malo pritiska na dete da bi njegovo iskustvo bilo relativno eksplicitno na verbalno diferenciran način. Govor se ne shvata kao važno sredstvo iznošenja unutrašnjih stanja drugima. Vrsta učenja, uslovi učenja i razmere značaja inicirani i podržavani ograničenim kodom radikalno se razlikuju od učenja izazvanog razrađenim kodom. Kada dete upotrebljava mahom ograničeni kod verovatno je da će biti naročito osetljivo na ekstraverbalne kanale kao na agense koji signališu nameru pojedinca.

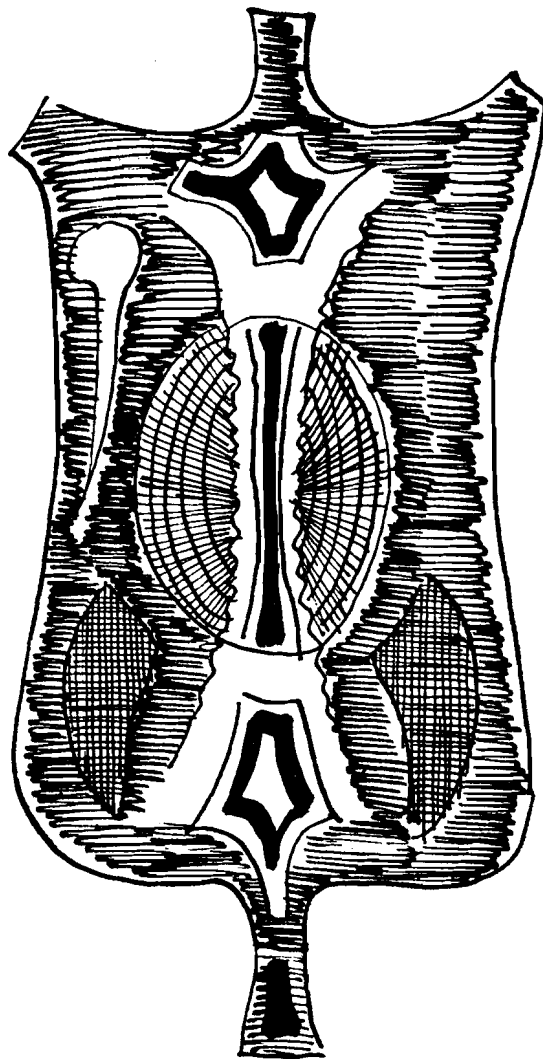
Uzak krug sintetičkih mogućnosti stvara teškoću prilikom prenošenja jezički logičnog redosleda i naglaska. Funkcija verbalnog planiranja je smanjena, i u kontinuiranim govornim nizovima to često stvara prilično premeštanja i razdvajanja. Misli se često sastavljaju kao zrna na nisci i ne drže se planiranog niza. Ograničenost planiranja često dovodi do visokog stepena redundance. To znači da će lako doći do znatnog ponavljanja informacija nizovima koji malo dodaju onome što je već dato. Odnosi u ulogama mogu biti ograničeni a menjanje koda otežano regulativnim dejstvom ograničenog koda. Pojedinac koji se mahom služi ograničenim kodom najčešće će prenositi razrađeni kod sopstvenim regulisanjem.

Usmerenost ka ovim kodovima, i razrađenim i ograničenim, može biti nezavisna od psihologije deteta, nezavisna od njegovih prirodnih sposobnosti; mada *nivo* na kome se kod koristi bez sumnje odražava izvesne čisto psihološke osobine. Usmerenost ka tim kodovima može u potpunosti biti određena oblikom društvenih odnosa, ili opštije, kvalitetom društvene strukture. Intelektualni i društveni postupci kojima se pojedinci povezuju sa svojom okolinom mogu u velikoj meri biti pitanje njihovih govornih modela u porodici i kodova kojima se ti govorni modeli služe.

Od dece socijalizovane u srednjoj klasi i srodnim slojevima može se očekivati da će imati i razrađeni i ograničeni kod; dok se od dece socijalizovane u nekim delovima radničkih slojeva, naročito niže radničke klase, može očekivati da će gotovo isključivo upotrebljavati ograničeni kod. Ako dete želi da ima uspeha u školi, za njega je presudno da poseduje razrađeni kod, ili da mu bar teži.

Relativna zaostalost dece iz niže radničke klase i seoske dece je sasvim verovatno oblik kulturno uslovljene zaostalosti koja se na dete prenosi jezičkim procesom. Kod koji dete donosi u školu simbolizuje njegovu društvenu pripadnost. On ga povezuje sa srodnicima i lokalnim društvenim odnosima. Kod sve više usmerava dete ka obrascu odnosa koji za njega čine psihološku realnost, a ta se realnost pojačava svaki put kada progovori.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

PROUČAVANJE JEZIKA U DRUŠTVENOM KONTEKSTU*

SOSIROVSKI PRISTUP „LANGUE“-u

Osnovno usmerenje ka strukturalnoj analizi jezika kakvom se danas bavi većina lingvista polazi od gledišta koje je prvi izneo Ferdinand de Saussure početkom ovog veka. Lingvisti često počinju teorijske rasprave pozivanjem na Saussurov pojam *langue*, koji valja razlikovati od *parole* ili „govora“ s jedne strane, i od *langage* ili „jezika u celini“ s druge. Prema Saussuru, *langue* je „društveni deo jezika kao celine... on postoji jedino putem neke vrste ugovora među članovima zajednice“. Otuda se Saussurova Ženevska škola često naziva „socijalnom“ školom lingvistike. Saussure je lingvistiku shvatao kao deo „jedne nauke koja proučava život znakova u krilu društvenog života“. Zanimljivo je, međutim, da se lingvisti koji deluju u okviru saussurovske tradicije (a ovo obuhvata veliku većinu) uopšte ne bave društvenim životom: oni rade sa jednim ili dva informatora u svojim kabinetima, ili ispituju svoje sopstveno znanje *langue*-a. Povrh toga, oni insistiraju na objašnjavanju jezičkih činjenica polazeći od drugih jezičkih činjenica, a ne od nekih „spoljnih“ podataka o društvenom ponašanju. (Saussurov savremenik Meillet/Meillet/ još 1905. je izrazio mišljenje da će dvadeseti vek biti svedok razvoja istorijskog objašnjenja zasnovanog na ispitivanju jezičkih promena utkanih u društvene promene. Ali Saussurovi učenici kao što je Martine /Martinet/ nisu

*) William Labov, „The Study of Language in its Social Context“ (1970). Iz zbornika *Advances in the Sociology of Language* (J. A. Fishman, Ed.), Vol. I The Hague, 1971. Tri odlomka iz duže rasprave.

prihvatili ovu zamisao, zahtevajući da se lingvističko objašnjenje ograniči na međusobne odnose unutrašnjih, strukturalnih činjenica).

Ovakav razvoj događaja počiva na jednom čudnom paradoksu. Ako svako poseduje znanje o jezičkoj strukturi, trebalo bi da je moguće doći do podataka na osnovu svedočenja bilo kojeg pojedinca — čak i samog sebe. S druge strane, do podataka o *parole*, ili govoru, može se doći samo ispitivanjem ponašanja pojedinaca dok upotrebljavaju taj jezik. Tako imamo SOSIROVSKI PARADOKS: društveni vid jezika proučava se posmatranjem bilo kojeg pojedinca, a njegov individualni vid samo posmatranjem jezika u njegovom društvenom kontekstu. Nauka o *parole*-u nikada se nije ni razvila, ali je ovaj pristup nauci o *langue*-u bio izvanredno uspešan tokom proteklog poluveka.

Proučavanje ovog apstraktnog „jezika” — značajna koje je u doseg svakog govornog predstavnika — dobilo je nov podsticaj od Čomskog, koji je stavio nov naglasak na sosirovsku dihotomiju, suprotstavljajući jezičku sposobnost, ili apstraktno znanje pravila jezika, *govornoj delatnosti*, ili selekciji i primeni tih pravila. (Tako je Čomski kritikovao Sosirovo poimanje *langue*-a kao pomalo ograničeno, on ne vidi nikakvu razliku između Sosirove dihotomije *langue/parole* i svojih naziva *sposobnost/ delatnost*. „Generativna gramatika što ju je internalizovao neko ko je usvojio jedan jezik definiše ono što u sosirovskoj terminologiji možemo da nazovemo *langue*... Jasno je da opis suštastvene sposobnosti koji daje gramatika ne treba pomešati sa izveštavanjem o stvarnoj delatnosti, kao što je to i Sosir tako lucidno istakao.” — /Chomsky, 1964: 52/). Za Čomskog lingvistika treba da bude učenje o jezičkoj sposobnosti, i on eksplicira praksu koja je usledila iz sosirovskog paradoksa: da je pravi predmet lingvističkog proučavanja apstraktna, homogena govorna zajednica u kojoj svi govore jednako i uče jezik trenutno. Pored toga, Čomski insistira da izvor podataka za lingvistiku nisu iskazi pojedinca koji je predmet pažnje, nego njegove intuicije o jeziku — prvenstveno njegovi sudovi o tome koje su rečenice gramatične a koje nisu, ali i sudovi o srodnosti rečenica: koje rečenice znače „isto”. Teorije jezika treba izgraditi da bi se objasnile ove intuicije.

Ovaj teorijski razvoj zasniva se na dve manje-više eksplicitne pretpostavke:

(1) Jezička struktura je čvrsto povezana sa homogenošću. Sosir kaže da „dok je *langage* heterogen, ovako omeđen *langue* je homogena prirode”. Uopšteno govoreći, radi se, dakle, o

shvatanju da se lingvističke teorije mogu u potpunosti razvijati na bazi onog dela jezičkog ponašanja koji je jednoobrazan i homogen; iako su jezičke varijacije možda od značaja sa nekog praktičnog ili primenjenog stanovišta, ovakvi podaci nisu potrebni lingvističkoj teoriji — i u stvari će se najbolje razumeti kada se teorija jezičke sposobnosti potpuno razvije.

(2) Oni koji govore jednim jezikom imaju pristupa svojim intuicijama o *langue*-u ili jezičkoj sposobnosti, i mogu o njima da podnose izveštaj.

Lingvistika je tako definisana na način koji iz nje isključuje proučavanje društvenog ponašanja, kao i proučavanje govora. Ovakva definicija bila je zgodna za njene autore, koji su u skladu sa svojim sklonostima više voleli da rade na osnovu sopstvenog znanja, pojedinačnih informatora, ili sekundarne građe. Ali ovo je bila i uspešna strategija u našem nasrtaju na jezičku strukturu. Nema nikakvog apriornog razloga iz kog bi se *moralo* zaći u govornu zajednicu u potrazi za podacima. Veliki utrošak za to potrebnog vremena i napora morao bi se opravdati, a uspesi apstraktne lingvističke analize tokom proteklih pet decenija očigledno su sprečili takav tok događaja. Štaviše, ograničavanje polja našeg istraživanja izvesno je bilo od koristi u razvoju generativne gramatike — izgrađivanju apstraktnih modela zasnovanih na našim intuitivnim sudovima o rečenicama. Ne možemo sebi da dozvolimo nikakav korak unatrag: svako ko bi hteo da ode dalje u proučavanju jezika sigurno mora da bude kadar da radi na ovom nivou apstrakcije. U isto vreme, teško je izbeći zdravorazumski zaključak da na kraju krajeva predmet lingvistike mora biti instrument opštenja kojim se služi govorna zajednica; i ako ne govorimo o *tome* jeziku, u našem postupku ima nečeg trivijalnog. Iz više razloga, ova vrsta jezika pokazala se kao najteži predmet na koji bi se lingvistika mogla usredsrediti...

ULOGA DRUŠTVENIH ČINILACA U JEZIČKOJ EVOLUCIJI

Govoreći o ulozi društvenih činilaca koji utiču na jezičku evoluciju, važno je da se ne preceni količina dodira ili podudarnosti između društvenih vrednosti i strukture jezika. Jezička i društvena struktura nipošto se ne poklapaju. Velika većina jezičkih pravila daleko je od bilo kakve društvene vrednosti; ona su deo razrađenog mehanizma koji je govorniku potreban da bi svoj složeni skup značenja ili namera preveo u linearan oblik. Na primer, pravila koja regulišu „preskakanje” koreferentnih zamenica, a o kojima smo raspravljali ranije, leže duboko ispod razine društvenog osećanja, i njihova nep-

ravilna, idiosinkratična distribucija među ispitivanim govornicima odražava ovu činjenicu.

Varijable bliže površinskoj strukturi često su u žiži društvenog osećanja. U stvari, društvene vrednosti pridaju se jezičkim pravilima samo kada ima variranja. Govornici nerado prihvataju činjenicu da dva različita izraza zapravo „znače isto”, i postoji snažna tendencija da im se pripišu različita značenja. Ako neka grupa govornika upotrebljava određen varijantni oblik, onda će se društvene vrednosti koje se pridaju toj grupi preneti na taj oblik. Sturtevant je 1948. predložio opšti model jezičkih promena koji pokazuje opoziciju dvaju oblika, od kojih svaki uživa naklonost određene društvene grupe. Kada se ovaj sukob razreši i jedan oblik postane sveopšti, društvena vrednost koja mu se pripisivala iščezava.

Odnos društvenog značenja prema jeziku može se zamisliti kao parazitski. S obzirom na jednoobrazan skup jezičkih pravila kojima se izražavaju određena značenja, jezik se može smatrati neutralnim instrumentom. Ali tokom promena neizbežno se javljaju varijabilna pravila, i ove oblasti varijabilnosti putuju kroz sistem u vidu talasnog kretanja. Istureni vršak neke jezičke promene obično je unutar jedne grupe, a kroz naredne generacije noviji oblik prostire se u širim krugovima prema drugim grupama. Jezički *pokazatelji*, koji pokazuju društvenu distribuciju ali bez ikakvog pomeranja u stilu, predstavljaju rane etape ovog procesa. *Označivači*, koji pokazuju i stilističku i društvenu stratifikaciju, predstavljaju razvijanje društvenog reagovanja na promenu i pridavanje društvene vrednosti varijantama o kojima se radi. *Stereotipi*, koji su se izdigli do pune društvene svesti, mogu da predstavljaju starije slučajeve varijacija koje su možda u stvari stigle do kraja svog puta; ili pak stabilne opozicije jezičkih oblika koje podržavaju dva suprotstavljena skupa društvenih vrednosti što im leže u osnovi.

Mnoge od pojedinih sociolingvističkih varijabli su članovi jedne složene mreže jezičkih odnosa, i uporedo sa polaganim prostiranjem promena kroz ceo ovaj sistem dolazi do postepenog pomeranja društvenih vrednosti. Uopšteno govoreći, izgleda da je potrebno oko trideset godina da bi promena u jednom delu nekog sistema (npr. u nekom prednjem vokalu) bila u potpunosti generalizovana na neki odgovarajući član (npr. zadnji vokal). Ali društvene strukture su retko kad stabilne kroz takav jedan period. Na primer, u Martinom Vinogradu*) vidimo kako se diže nukleus diftonga u rečima kao *nice*,

*) Ime ostrva uz obalu Masačusetsa čiji je govor autor proučavao — prim. ur.

right, side i sl. među čistim Amerikancima. Ova glasovna promena generalizovana je na odgovarajući diftong u rečima *out, proud* i sl. Ali u međuvremenu je u govornu zajednicu ušao velik broj portugalskih Amerikanaca druge i treće generacije, i mi nalazimo da ovi iz raznih razloga favorizuju dizanje drugog vokala mnogo više nego prvog, time upućujući ceo proces ka višim razinama. Tako kasnije generacije reinterpretiraju tok neke jezičke promene sa stanovišta jedne društvene strukture koja se menja. Ono što podstiče trajnu jezičku evoluciju upravo je oscilovanje između unutrašnjih procesa strukturalnog uopštavanja, u međudejstvu sa spoljnim društvenim sistemom (Labov, 1963. i 1965).

Što se tiče sinhroničkog vida jezičke strukture, bilo bi pogrešno ako bi se previše naglašavala važnost društvenih činilaca. Generativna gramatika je ostvarila velik napredak u razrađivanju invarijantnih odnosa unutar ove strukture, iako u potpunosti zapostavlja društveni kontekst jezika. Ali sada izgleda jasno da se u razumevanju mehanizma jezičkih promena ne može bitno napredovati bez ozbiljnog proučavanja društvenih činilaca koji motivišu jezičku evoluciju. (Levi-Stros /Lévi-Strauss/ najrečitije svedoči o prednosti lingvistike nad drugim društvenim naukama u kontrolisanju invarijantnih odnosa. Invarijantna pravila o kojima ovde govorimo igraju istu ulogu kao i „strukturalni odnosi” kojima se Levi-Stros divi u radovima Trubeckog i Jakobsona. Valja se nadati da će antropologija uspeti da preuzme prednosti tog lingvističkog pristupa bez njegovih ograničenja.)...

STANJE LINGVISTIKE

U uvodnom odeljku ovog pregleda nagovestio sam da lingvistika pati od teškoća na koje nailazi hvatajući se ukoštac sa temeljnim podacima jezika. U ovom pogledu naše polje rada ne razlikuje se od bilo koje druge društvene nauke. Istina, lingvisti su učinili jedan dosta neobičan korak, dajući novu definiciju svoga područja po kojoj se svakodnevna upotreba jezika u zajednici stavlja izvan prave lingvistike i naziva *govorom*, ne jezikom. Ne upuštajući se u teškoće poduhvatanja sa ovim materijalom, mi smo zaključili da je sasvim nepotrebno, teorijski gledano, da o njemu polazemo računa; štaviše, tvrdilo se da lingvist *ne treba* da se bavi činjenicama govora.

Otvoreno je pitanje koliko još dugo može ostati produktivan ovakav jedan program. Jasno je da se lingvistika okoristila skućavanjem svog vidokruga. Ako je u ovoj fazi lingvistika napred-

nija od bilo koje druge nauke o društvenom ponašanju, ovo nesumnjivo dugujemo visoko strukturisanoj prirodi našeg predmeta, više nego nekakvoj izuzetnoj vrednosti naše strategije. U ovom radu pozabavio sam se jednim brojem problema gde je napredak blokiran, gde se čini da odlučno rešenje zahteva širi pogled. Analiza jezika izvan konteksta nesumnjivo će se nastaviti kao zaseban poduhvat; kao i ranije, nalazićemo neke lingviste koji sve svoje vreme provode analizirajući svoje intuicije o jeziku, dok će drugi raditi na tekstovima ili izvoditi laboratorijske eksperimente. Moje je mišljenje da će takve aktivnosti sve više biti na ceni kao nužna prethodnica razvijanju lingvističkog istraživanja. Ali lingvistička teorija ne može da se ogлуši o društveno ponašanje govornika nekog jezika, ništa više nego što bi hemijska teorija mogla da se ogлуšuje o primećene odlike elemenata.

Kazne za zanemarivanje podataka iz govorne zajednice jesu rastuće osećanje jalovosti, razmnožavanje nejasnih pitanja, i uverenje da je lingvistika igra u kojoj svaki teoretičar bira rešenje koje odgovara njegovom ukusu ili intuiciji. Ne verujem da nam je u ovom trenutku potrebna jedna nova „teorija jezika”; veća potreba oseća se za novim načinom praktikovanja lingvistike, koji će dovesti do odlučnih rešenja. Proširujući svoju viziju jezika, susrećemo se sa mogućnošću da budemo u pravu: da nađemo odgovore koje podržava neograničen broj ponovljivih merenja, kod kojih se neizbežna subjektivnost posmatrača potire konvergencijom mnogih pristupa. Ima mnogo lingvista koji ne veruju da postoji ni „tačno” niti „pogrešno”; priroda njihovog rada ne dozvoljava takvu konvergenciju niti potvrđivanje.

Ne mislim, naravno, da je neko rešenje koje se ponudi tačno u bilo kakvom apsolutnom smislu. Niko ne može da sumnja da će njegovi najuspešiji pokušaji biti kritikovani, izmenjeni, zamenjeni, ili da će možda vaskrsnuti u nekom obliku u kome se više gotovo neće moći ni prepoznati. Ali u datom okviru, rešenja koja smo u ovom radu ponudili u vezi sa problemima uprošćavanja konsonantskih grupa, elizije kopule i kongruencije negacija predstavljaju apstraktne odnose jezičkih elemenata koji su duboko utkani u same jezičke podatke. Razložno je verovati da su oni nešto više od analizatorovih konstrukcija — da su to odlike samog jezika. Stanje lingvistike odista je izgledno ako ovo možemo da ustvrdimo povodom bilo kojeg pojedinačnog rezultata našeg istraživanja.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)

O KOMUNIKATIVNOJ KOMPETENCIJI *

Iz perspektive koja se vezuje za transformaciono-generativnu gramatiku, svet lingvističke teorije ima dva dela: jezičku „kompetenciju” ili sposobnost, i govornu „performansu” ili delatnost. Za jezičku sposobnost uzima se da se odnosi na prečutno znanje jezičke strukture, tj. na znanje koje obično nije svesno niti pristupačno za spontano izveštavanje, ali koje je nužno implicirano u onome što (idealni) govornik-slušalac može da kaže. Prevashodni zadatak teorije jeste da omogući eksplicitno obrazlaganje *takvog znanja*, naročito u odnosu prema urođenoj strukturi od koje ono mora da zavisi. Upravo posredstvom takvog znanja može se proizvesti i razumeti beskonačan skup rečenica, a za jezik se može reći da je „stvaralački”, da je *energeia*. Za govornu delatnost se najizričitije uzima da se odnosi na procese koji se često nazivaju šifrovanjem i dešifrovanjem.

Ovakva teorija jezičke sposobnosti postulira idealne predmete, izuzete iz sociokulturnih obeležja koja bi mogla ući u njihov opis. Sticanje te sposobnosti takođe se sagleda kao u biti nezavisno od sociokulturnih obeležja, takvo da zahteva samo prikladan govor u sredini u kojoj se dete nalazi. Teorija govorne delatnosti je jedini sektor koji bi mogao imati specifičnu sociokulturnu sadržinu; ali iako se poistovećuje sa teorijom upotrebe jezika, ona se u suštini bavi psihološkim nuzproizvodima analize gramatike, a ne, na primer, društvenom interakcijom. Što se tiče neke konstitutivne uloge sociokulturnih obeležja u usvajanju ili obavljanju delatnosti, stav koji se zauzima izgleda sasvim negativan. Gotovo se ništa ne kaže, a i kada bi se šta reklo, moglo bi se očekivati da bi to bilo u duhu omalovažavanja... Sve dok je „delatnost” neka vrsta ot-

*) Dell H. Hymes, „On Communicative Competence” (1971). Iz zbornika *Sociolinguistics* (J. B. Pride and J. Holmes, Eds.), Harmondsworth, 1972. Odlomci iz duže rasprave.

padne kategorije odgovarajuće teorije, jasno je da će nositi bitnu konotaciju nesavršenog ispoljavanja sistema koji joj leži u osnovi.

Ne verujem da je slučajno to što sociokulturnim obeležjima nije dato izričito mesto. Ograničavanje jezičke sposobnosti na pojmove homogene zajednice, savršenog znanja, i nezavisnosti od sociokulturnih činilaca ne izgleda prosto kao jedna pretpostavka koja pojednostavljuje stvari, od one vrste koju mora da učini svaka naučna teorija. Kad bi to bilo tako, neka primedba u tom smislu mogla bi se napraviti; potreba za uključivanjem sociokulturne dimenzije mogla bi se pomenuti; čak bi se mogla nagovestiti priroda takvog uključivanja. A reklo bi se da nije slučajno ni pretežno povezivanje delatnosti sa manjkavošću. Svaki odsečak govora izvesno je nesavršen pokazatelj znanja koje mu leži u osnovi. Ali za govornike koji dele ovo znanje, takav raspored može se oceniti kao delotvoran. A ako pribegnemo svojim intuicijama u pogledu govora, a ne samo gramatike, možemo videti da ono što je za gramatiku manjkavo ili neobrazloženo može biti vešto obavljanje jednog društvenog čina, ili strukturisano, spontano svedočanstvo o rešavanju problema i pojmovnom mišljenju. Ove stvari mogle bi se priznati, čak i ako se ne bi detaljnije razmatrale.

Odsustvo mesta za sociokulturne činioce i povezivanje govorne delatnosti sa manjkavošću razotkrivaju, u stvari, ideološku stranu ovog teorijskog stanovišta. To je, ako smem ovako da se izrazim, pomalo jedan rajski pogled. Ljudski život izgleda podeljen između gramatičke sposobnosti, jedne idealne i urođene moći, i govorne delatnosti, nužde koja pomalo podseća na jedenje jabuke i koja savršenog govornika-slušaoća gura u posrnuli svet. O ovom svetu, gde značenja osvajamo u znoju lica svoga, i gde se opštenje postiže s naporom, gotovo ni reči nema. Vladajuću predstavu tvori apstraktni, izolovani pojedinac, bezmalo kakav nemotivisani saznavni mehanizam, koji je tek onako uzgred ličnost u jednom društvenom svetu.

Naravno, svaki teorijski stav ima neki svoj ideološki vid, i takav vid sadašnje lingvističke teorije nije njen izum. Jedna od glavnih odlika moderne lingvistike jeste to što ona strukturu uzima kao nešto što je samo sebi prevashodan cilj, ispoljavajući težnju da umanjí značaj upotrebe, a da pri tom zadrži punu pretenziju na veliki značaj koji se pridaje jeziku. (Ovo nasuprot antičkom svetu, gde je struktura bila sredstvo upotrebe, a gramatičar bio podređen retor). Ishod može nekad da izgleda veoma srećan. S jedne strane, ograničavanjem delokruga na podatke koji se nezavisno i lako podaju

strukturisanju može se uživati prestiž napredne nauke; s druge strane, uprkos zanemarivanju društvenih dimenzija upotrebe, zadržava se prestiž bavljenja nečim što je od fundamentalnog značaja za ljudski život.

U ovom svetlu, Čomski je sasvim u pravu kada piše da je njegovo shvatanje delokruga lingvističke teorije na liniji osnivača moderne opšte lingvistike. Ako se pri tom misli na modernu strukturalnu lingvistiku, sasvim je izvesno da je ona dala važnog podsticaja da se predmet lingvističke teorije definiše pozivanjem na ono što on nije. U de Sosirovoj lingvistici, prema uobičajenom tumačenju, *langue* je bio privilegovano polje strukture, a *parole* rezidualno područje varijacija (između ostalog). Čomski povezuje svoje poglede na sposobnost i delatnost sa sosirovskim koncepcijama, ali svoja shvatanja ocenjuje kao nadmoćna jer idu dalje od predstave o jeziku kao sistematskom inventaru jedinica, obnavljajući humboltovsku koncepciju dubljih procesa. Shvatanja Čomskog odista su nadmoćna, i to ne samo u ovom pogledu, nego i u samoj terminologiji koju uvode za obeležavanje ove razlike. „Sposobnost“ i „delatnost“ nose mnogo neposredniji nagoveštaj konkretnih lica, situacija i radnji. Uistinu, sa stanovišta klasične tradicije u strukturalnoj lingvistici teorijsko stanovište Čomskog je u isti mah njeno novo oživotvorenje i njen vrhunac. Ono do savršenstva dovodi želju da se u praksi bavi samo onim što je u jeziku unutrašnje, a da se ipak tu pronade takva unutrašnjost koja je teorijski od najšireg i najdublje ljudskog značaja. Nijedna moderna lingvistička teorija nije produbljenije progovorila bilo o ovoj unutrašnjoj strukturi ili o ovom suštastvenom ljudskom značaju.

Dok ovo novo oživotvorenje buja, oko njega izbijaju pupoljci jednog shvatanja koje će ga možda odmeniti pre isteka ovog veka. Ako do takvog odmenjivanja dođe, to će biti iz ovog razloga: upravo kao što je transformaciona teorija uzročila da apsorbuje svoje prethodnike i da se poduhvati još i sa strukturalnim odnosima van njihovog domašaja, tako će se iskristalisati novi odnosi, odnosi sa jednom neizbrisivom društvenom komponentom, za čije će obuhvatanje i obradu biti potrebna jedna šira teorija. Ovom istorijskom predskazanju vratiću se na kraju ovog rada...

Rad sa decom, kao i rad na pitanjima mesta jezika u obrazovanju, očigledno zahteva teoriju koja može da se pozabavi heterogenom govornom zajednicom, diferencijalnom jezičkom sposobnošću, konstitutivnom ulogom sociokulturnih obeležja — koja može da uzme u obzir pojave kao što su slaba kontrola maternjeg jezika, so-

cio-ekonomske razlike, razvijena višejezičnost, relativnost sposobnosti u „arapskom”, „engleskom” itd., izražajne vrednosti, društveno određena percepcija, kontekstualni stilovi i zajedničke norme za vrednovanje varijabli. Oni čiji rad zahteva jednu takvu teoriju najbolje znaju kako se mali deo njenog sadržaja sada može specifikovati. Dve se stvari mogu reći. Prvo, i lingvistici je potrebna takva teorija. Pojmovi koji se bez ikakvog pitanja postuliraju kao osnovni za lingvistiku (govornik-slušalac, govorna zajednica, govorni čin, prihvatljivost itd.) jesu, kako vidimo, zapravo sociokulturne varijable, i tek kada se pređe sa njihovog postuliranja na njihovu analizu mogu se obezbediti osnovi same lingvističke teorije. Drugo, sam pojam sposobnosti može nam pružiti ključ rešenja. Preduzeta uporedna proučavanja uloge jezika — a njih nije bilo mnogo — pokazuju da priroda i ocena jezičke moći variraju od jedne kulture do druge; čak i pitanje šta će se računati kao isti jezik ili ista varijanta, a sa čime bi se sposobnost mogla dovesti u vezu, delom zavisi od društvenih činilaca (Gumperz, 1964; Labov, 1966). Polazeći od pretpostavke da sposobnost korisnikâ jezika pozivâči za sobom veštine i sudove koji se u spletu uzajamne zavisnosti pozivaju na sociokulturna obeležja, da se nazreti kako bi se ovaj pojam mogao proširiti da bi se tome prilagodio...

Ina više sektora komunikativne „kompetencije”, ili sposobnosti, od kojih je gramatički jedan. Drugim rečima, postoji ponašanje, a ispod nje ga ima više sistema pravila koja se odražavaju u sudovima i mogućnostima onih čije poruke to ponašanje manifestuje. U lingvističkoj teoriji koju razmatramo, kaže se da ima dve vrste sudova: o *gramatičnosti*, u vezi sa sposobnošću, i o *prihvatljivosti*, u vezi sa delatnošću. Oba para termina su strogo međusobno povezana; kritička analiza koju smo upravo dali zahteva analizu ovog drugog. Izvedena analiza posebno zahteva povlačenje eksplicitnih distinkcija unutar pojma „prihvatljivosti”, koje bi odgovarale distinkcijama u vrsti „delatnosti”; istovremeno, ceo ovaj skup termina mora biti ispitan i preuređen s obzirom na komunikativno kao celinu.

Ako treba razviti jednu adekvatnu teoriju jezičkih korisnika i jezičke upotrebe, izgleda da se mora prihvatiti da zapravo postoje četiri vrste sudova, a ne dve. A ako lingvističku teoriju treba integrisati sa teorijom komuniciranja i kulture, ova četvorostruka podela mora se izvesti na dovoljno uopšten način. Otuda bih izneo sugestiju da se, u pogledu jezika i drugih oblika komuniciranja i kulture, postavljaju četiri pitanja:

1. Da li je (i u kojoj meri) nešto formalno moguće;

2. Da li je (i u kojoj meri) nešto *izvodljivo* s obzirom na postojeća sredstva ostvarivanja;
3. Da li je (i u kojoj meri) nešto *prikladno* (adekvatno, srećno, uspelo) u odnosu prema nekom kontekstu u kome se upotrebljava i ocenjuje;
4. Da li se (i u kojoj meri) nešto *odista čini, stvarno obavlja*, i šta obavljanje toga podrazumeva.

Jedna jezička ilustracija: neka rečenica može biti gramatična, nespretna, taktična i retka. (Ova četiri elementa mogu se zamisliti kao uzastopni podskupovi; ili, još priličnije, kao delom podudarni krugovi).

Ova pitanja mogu se postaviti sa stanovišta kakvog sistema samog po sebi, ili pak sa stanovišta ljudskih bića. Interesovanje za sposobnost ovde nameće ovo drugo stanovište. Može se učiniti više opaski. Postoji važan smisao u kome normalan član neke zajednice poseduje znanje u pogledu svih ovih vidova komunikativnih sistema koji su mu dostupni. On će tumačiti ili ocenjivati držanje drugih i samog sebe na više načina koji će odražavati znanje o svakom od njih (moguće, izvodljivo, prikladno; a ako se ostvaruje, onda i kako često). U jednom značajnom smislu za njega bi se moglo reći da raspolaže određenim kapacitetima u pogledu svakog od njih. U stvari, po shvatanju mnogih ovaj drugi smisao je uključen u ono na šta bi se mislilo pod njegovom sposobnošću. Na kraju, ne može se pretpostaviti da su formalne mogućnosti nekog sistema i individualno znanje identični; jedan sistem može sadržavati mogućnosti koje nisu deo aktuelnog znanja nekog njegovog korisnika. A ne može se pretpostaviti ni da je identično znanje koje stiču različiti pojedinci, uprkos identičnosti manifestacija i prividnog sistema.

S obzirom na ova razmatranja, mislim da nema dovoljno razloga za zadržavanje terminologije koja se razilazi sa opštijom upotrebom „sposobnosti” i „delatnosti” u naukama o čoveku, što je slučaj sa sadašnjim poistovećenjem sposobnosti, znanja i sistemske mogućnosti s jedne strane, a delatnosti, ponašanja, ograničenja ostvarivosti i prikladnosti, s druge. Izgleda da je potrebno da se ove stvari razdvoje i da se njihovi međusobni odnosi preispitaju, kako bi se omogućilo njihovo produbljeno i adekvatno istraživanje... *Ukupno uzev, moglo bi se reći da je cilj jedne široke teorije sposobnosti da покаже kako se povezuje ono što je sistemski moguće, ono što je izvodljivo i ono što je prikladno, proizvodeći i tumačeći kulturno ponašanje koje se u stvarnosti javlja...*

Pojam sociolingvističke interferencije je od najveće važnosti za odnos između teorije i prakse. Pre svega, treba primetiti da teorija sociolingvističke interferencije mora da počne od heterogenih situacija, čije su dimenzije društvene kao i jezičke. Zatim, ovaj pojam pretpostavlja pojam sociolingvističkih sistema između kojih dolazi do interferencije, čime pomaže da se uvidi kako bi se mogli koristiti rezultati raznolikih istraživanja koja bi inače mogla izmaći pažnji. (Ovim, na primer, mislim na prepreku koju uvredljivost termina „učenje drugog jezika” stavlja upotrebi odgovarajućih istraživanja u programima za učenike — Crnce.) Pojmovi sociolingvističke interferencije i sistema zahtevaju koncepciju jedne *integrisane teorije sociolingvističkog opisa*. U ono malo radova koji su dosad doprineli takvoj teoriji pokazalo se potrebnim da se pođe, ne od pojma jezika, nego od pojma *varijante* ili *koda*. Takva deskriptivna teorija posebno je primorana da prihvati da je istorijski stečeni status jezičkih sredstava kao srodnih ili nesrodnih jezika ili dijalekata sasvim sekundaran u poređenju sa njihovim statusom u stvarnim društvenim odnosima. Prvo, setimo se potrebe da se imena jezika stave pod znake navoda (kako smo to napred činili). Drugo, stepen jezičke sličnosti i distance ne može da predkaže uzajamnu razumljivost, a o upotrebi da i ne govorimo. Treće, sa funkcionalnog stanovišta sociolingvističkog opisa, sredstva potpuno različita po obuhvatu mogu se upotrebljavati u ekvivalentnim ulogama. Rečit primer je to što se obeležavanje intimnosti odnosno respekta, koje se u francuskom postiže promenom zamenice drugog lica (*tu: vous*), u Paragvaju može postići promenom celog jezika (garani: španski). Obrnuto, sredstva koja sa stanovišta jezika izgledaju ekvivalentna mogu imati sasvim različite uloge, kao npr. razrađeni i ograničeni kodovi engleskog koje je proučavao Bernstajn (Bernstein). Ukratko, moramo da raskinemo sa tradicijom mišljenja koja prosto proistovećuje jedan jezik sa jednom kulturom, uzimajući neki skup funkcija kao nešto što se po sebi razume. Da bismo se poduhvatili sa problemima društveno zapostavljene dece, kao i obrazovanja u velikim delovima sveta, moramo da počnemo od predstave o govornim navikama, ili sposobnostima, jedne zajednice ili populacije, i da mesto koje u njima zauzimaju sredstva istorijski izvedenih jezika smatramo empirijskim pitanjem. Ako posmatramo kodove koji funkcionišu, onda možemo naći da jedan jezik čine tri jezika; da se dijalekti razlikuju veoma mnogo ili samo za dlaku; da su stilovi skoro međusobno nerazumljivi, ili da ih neko sa strane jedva može da oceni kao različite. Objektivne lingvističke razlike su sekundarne, i one nikako ne govore sve što ima da se kaže. Ono što se mora znati jeste stav prema razlikama, funkcionalna

uloga koja im se pripisuje, način njihove upotrebe. Samo na bazi ovakvog funkcionalno motivisanog opisa mogu se utvrđivati upoređljivi slučajevi i razvijati validne teorije.

A što se tiče sociolingvističke interferencije među školskom decom, mnogo relevantnih obaveštenja i teorijskih sagledanja može se izvući iz slučajeva kakvi idu pod etikete „bilingvizma“, „jezičke akulturacije“, „dijalektologije“, „kreolizacije“, i razne druge. Vrednost koju bi jedna integrisana teorija sociolingvističkog opisa imala za praktičan rad bila bi u sledećem:

1. Ona bi pokušala da studije pod različitim nazivima smesti u zajednički analitički okvir; i

2. Uz smeštanje takvih obaveštenja u zajednički okvir, gde se može govoriti o odnosima između kodova, i tipovima kodnog prebacivanja, i tipovima interferencije između kodova, može se služiti teorijom a da se pri tom možda izbegnu konotacije koje nose termini kao što je „učenje drugog jezika“. (Možda, kažem, jer je veoma teško izbeći neprijatne konotacije bilo kojeg termina koji se upotrebljava za označavanje situacija koje su same po sebi osetljive i nezgodne.)...

Izdvojićemo sada tri međusobno povezana pojma, od značaja za teoriju sociolingvističkog opisa, kojima je zajednička odlika to što nam omogućuju da zasečemo preko različitih slučajeva i načinâ izveštavanja i dopremo do osnovnih odnosa. Jedan od njih je pojam *verbalnog repertoara*, čijem je razvijanju mnogo doprineo Gumperz (Gumperz, 1964). Ovde su pretpostavljeni heterogenost govornih zajednica i prioritet društvenih odnosa, a pitanje koje treba istraživati tiče se skupa varijanata, kodova ili podkodova kojima vlada pojedinac, zajedno sa vrstama prebacivanja iz jednog u drugi do kojih dolazi. (Opštije, ocenjivao bi se komunikativni repertoar.)

Drugi je pojam *jezičkih rutina*, organizacije rečničnih sledova, bilo kao aktivnosti jednog lica ili kao interakcije dva ili više njih. Književni rodovi pružaju očigledne primere; ustrojstvo drugih vrsta tekstova, kao i razgovora, privlači obnovljenu pažnju sociologa kao što je Saks (Sacks) i sociološki usmerenih lingvista kao što je Labov. Jezičke rutine su od posebne važnosti i stoga što mogu imati odliku koju je pokojni engleski filozof Ostin (Austin) nazvao *izvođenjem*. To jest, kazivanje ne predstavlja, ne odnosi se na neku drugu stvar; ono je samo stvar o kojoj se radi. Reći „svečano se zaklinjem“ jeste svečano se zakleti; time se ne imenuje nešto drugo što bi bilo čin svečanog zaklinjanja. Štaviše, pod ovim okolnostima ne postoji nikakav drugi način svečanog zaklinjanja osim kaziva-

njem da se to čini. Sa ovog stanovišta, nesposobnost i sposobnost u pogledu jezika povlače pitanja koja se ne tiču odnosa između jezika i nečeg drugog što bi jezik mogao da predstavlja ili upliviše; ponekad se takva pitanja tiču stvari koje se čine jezički ili se ne čine nikako. (Opštije, analizirale bi se jezičke rutine uz obuhvatanje gestova, paralingvistike itd.)

Treći je pojam *domenâ jezičkog ponašanja*, koji je Fišman produbljeno obradio u svojoj impresivnoj knjizi *Jezička lojalnost u Sjedinjenim Državama* (Fishman, 1966: 424-39). Složenost i strukturisanost upotrebe opet se podrazumevaju, a težište je na „najkonciznijem a najplodonosnijem označavanju prilika u kojima se jedan jezik (varijanta, dijalekt, stil itd.) po navici primenjuje umesto nekog drugog, ili uz njega” (str. 428. (Opštije, definisali bi se domeni komunikativnog ponašanja.)

Istina, isuviše često se značaj nekog sociolingvističkog obeležja, kao što je kod, rutina, ili termin ili razina oslovljavanja, traži uz pomoć čisto distribucionih pomagala. Obeležje se prati kroz skup konteksta u kojima se može upotrebiti bez obzira na neku semantičku strukturu koja bi mogla da interveniše. Takav pristup zanemaruje činjenicu da su sociolingvistička obeležja, kao i lingvistička obeležja, „znaci” u klasičnom sosirovskom smislu, koji obuhvataju formu i značenje (*signifiant* i *signifié*). Razlika je u tome što se tipičan jezički znak zamišlja tako kao da obuhvata fonološki oblik i referencijalno značenje (npr. *chien*- 'pas' i odgovarajuća životinja), dok sociolingvistički znak može, što se forme tiče, da obuhvati ceo jedan jezik, ili neki njegov organizovan deo, a značenje se može odnositi na neki stav, normu interakcije ili nešto slično. (Setimo se paragvajskog slučaja, gde — između ostalih dimenzija — španski ima značajnije distance, a garani bliskosti.) Tako u odnosu između obeležja i konteksta posreduje jedna semantička paradigma. Ovde postoji analogija sa predstavljanjem nekog leksičkog elementa u jednom jeziku putem forme (fonološka obeležja), značenja (semantička obeležja) i konteksta (obeležja sintaksičke selekcije). Štaviše, takva analogija može se uspostaviti i sa Morisovom tročlanom semiotičkom formulom: sintaktika, semantika, pragmatika — ako se ove tri mogu ovde tumačiti kao analogne formi, značenju i kontekstu.

Ako distribicioni pristup zanemaruje semantičku strukturu, postoji i jedan uobičajen semantički pristup koji zanemaruje kontekst. On analizira strukturu nekog skupa elemenata (recimo kodova, ili termina ličnog obraćanja) pretpostavljajući jedan normalan kontekst. Ovaj pristup

(tipičan za dobar deo komponentivne analize) je podjednako nemoćan da obrazloži raspon funkcija koje je tečan korisnik jezika u stanju da ostvari. Tačno je da se vrednost nekog obeležja definiše pre svega u odnosu prema jednom skupu normalnih konteksta (sredina, učesnika, ličnih odnosa, tema ili bilo čega drugog). Ali ako je data ova „neobeležena“ (pretpostavljena) upotreba, glumac je kadar da uvredi, polaska, oboji tekst komikom ili ga uzvisi itd. „obeleženom“ upotrebom toga obeležja (koda, rutine, razine obraćanja i dr.) u drugim kontekstima. Zahvaljujući svom prećutnom znanju o normalnim vrednostima, slušaoci mogu da protumače prirodu i stepen obeležnosti takve upotrebe.

Na taj način, razlike na koje možemo naići u jednoj zajednici mogu se odnositi na:

1. Prisustvo ili odsustvo nekog obeležja (koda, rutine itd.);
2. Semantičku vrednost koja se pripisuje nekom obeležju (npr. vrednost distance i neprijateljstva koja se engleskom pridaje među nekim američkim Indijancima);
3. Distribuciju tog obeležja po kontekstima; i
4. Međusobnu povezanost ovih nabrojanih elemenata u neobeleženoj i obeleženoj upotrebi.

Ovo razmatranje ne iscrpljuje pojmove i načine analize relevantne za teoriju za kakvom se oseća potreba. Veći broj naučnika razvija relevantne pojmovne pristupe, posebno Bernstajn, Fišman, Gamperc, Labov (moja sopstvena sadašnja formulacija naznačena je u ranijem radu: Hymes, 1967). Ali tri ovde izdvojena pojma ukazuju na važne dimenzije: kapacitete govornih lica, organizaciju verbalnih sredstava u društveno definisane svrhe, i osetljivost pravila na situacije. A moguće je i poslužiti se ovim tri-ma pojmovima u cilju nagoveštavanja jednog praktičnog okvira za upotrebu u sociolingvističkom opisu.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)

U PRILOG POJMU KOMUNIKATIVNE KOMPETENCIJE

1. Jezik je predmet posebnog zanimanja za veći broj znanstvenih disciplina koje mu prilaze iz različitih razloga, ali je karakteristično za posljednjih četrdesetak godina da lingvistika vrši stalan utjecaj na sve ove discipline. Čini se da se antropolozi, etnolozi, filolozi, psiholozi, sociolingvisti itd. otvoreno ili prešutno slažu da je „središnja nit oko koje je napredovalo shvaćanje jezika u ovome vijeku vezana uz analizu unutrašnje strukture jezika“ (Hymes, 1972), dakle uz područje kojim se prvenstveno bavi lingvistika, a njene rigorozne i precizno definirane metode istraživanja, kao i pojmovi koje je izgradila, proželi su sve „okolne“ znanosti i ove se manje ili više akomodiraju prema novim lingvističkim shvaćanjima.

Raspre između pojedine od ovih disciplina i „čiste“ lingvistike nisu rijetke, pa smo i u ovom času svjedoci zanimljivih diskusija, bolje rečeno, kritika koje neki predstavnici sociolingvistike upućuju teoretskim pogledima generativnih lingvista. Kritike su konstruktivne i kompromisne naravi, po mišljenju pisca ovih redaka i uvjerljive, pa bismo ih u ovome napisu ukratko iznijeli i podržali s nekim argumentima s našeg jezičnog područja. Ako tu diskusiju svedemo na osnovne probleme, vidjet ćemo da se ona provlači kroz dugu povijest razmišljanja o jeziku, a kreće se oko pitanja koje elemente prirodnog jezika ne možemo izostaviti kod stvaranja jedne obuhvatne teorije jezika (usp. Bugarski, 1972).

2. U nastojanju da objasne najveću tajnu jezika: proces povezivanja zvuka i značenja, lingvistički mislioci odbacuju sve ono što smatraju da je na putu tom cilju, da je neinteresantno i banalno, pa tako ne uzimaju u obzir ograničeno pamćenje govornika nepotpuno poznavanje detalja gramatike vlastitog jezika, fizičke uvjete pod kojima se proizvode rečenice, sociokulturne elemente i činjenicu koja je nama ovdje osobitno

važna, naime da ljudi ne žive i ne komuniciraju u *homogenoj jezičnoj zajednici*. Lingvisti danas vodećeg generativnog smjera teže isključivo objašnjenju onog prešutnog znanja govornika — slušaoca o svom jeziku i apstraktnim gramatičkim pravilima koja svaki normalan član jezične zajednice usvoji vrlo rano u životu.

Utemeljitelj generativne lingvistike Noam Chomsky naziva *lingvističkom kompetencijom*¹⁾ ovu prirodenu ljudsku moć, ovo svojstvo ljudskog uma koje govorniku omogućuje da slaže gramatički korektne rečenice u svom materinskom jeziku, da stvara stalno nove rečenice, a slušaocu da isto tako nove, dotle nepoznate sklopove riječi razumije.

Prema ovoj teoriji jezična se kompetencija stiče ne na način kako se donedavna smatralo, jednostavnim ponavljanjem uzoraka i konstrukcija koje je govornik kao slušalac čuo u svojoj okolini, već usvajanjem čitave gramatike jezika u obliku konačnog skupa apstraktnih pravila koja omogućavaju govorniku da proizvodi beskonačni niz novih rečenica.

Ovako apstraktno i deduktivno izvođenje zaključaka iz područja usvajanja jezika, koje je od mnogih bilo zapostavljeno dugi niz godina jer se smatralo naučno jalovim, značilo je osvježenje u lingvistici, i spekulacije Chomskog stekle su velik broj pristalica i sljedbenika. Glas beskompromisne kritike zbog mentalizma ove teorije dolazio je iz krugova bihevorista koji su je kompletno odbacivali, no bilo je i postoji snošljivije kritike koja je spremna da nadograđuje na teoretskoj osnovi generativne lingvistike.

Dva osnovna pojma teorije generativne gramatike: kompetencija (jezična sposobnost), koju smo kratko spomenuli, i performansa (govorna djelatnost)²⁾, realiziranje jezika, ne nalaze ni približno jednak položaj u teoriji jezika, već se najveća pažnja posvećuje prvome, uz teško shvatljivo zapuštanje drugoga. „Mi na ovaj način povlačimo fundamentalnu distinkciju između *jezičke sposobnosti* (znanja koje o svom jeziku posедуje govornik-slušalac) i *govorne djelatnosti* (stvarne upotrebe jezika u konkretnim situacijama). Djelatnost je direktan odraz sposobnosti samo pod idealizovanim uslovima... U stvarnosti ona očigledno ne bi mogla da direktno odražava sposobnost. Snimak prirodnog govora pokazaoće brojne pogrešne početke, devijacije od

¹⁾ Ovaj važan termin Bugarski prevodi kao *jezička sposobnost*. U ovom napisu variram termin *kompetencija* i *jezička sposobnost*, bez razlike u značenju. (usp. Čomski, 1972). Nov pojam vrijedan pažnje jest *komunikativna kompetencija*.

²⁾ „performance” — Bugarski prevodi kao *govorna djelatnost* (usp. bilješku 1).

pravila, promene plana usred iskaza itd." — (Čomski, 1972: 61). Govorna je djelatnost dakle residualna kategorija za teoriju, nesavršena manifestacija sustava na kojem je osnovana, te „ne može da obrazuje pravi predmet lingvistike ako ona treba da bude ozbiljna disciplina" (Čomski, 1972: 62).

3. Iz glomaznog fenomena ljudske jezične komunikacije očito treba izvršiti apstrahiranje niza elemenata da bi se sagledalo ono što je najbitnije. Neki su elementi jezika očitije strukturirani od drugih, i osnovna gramatička pravila su najjasniji primjer unutrašnje strukturiranosti jezika; otuda se i generativisti, a i druge strukturalističke struje u lingvistici, ograničavaju u prvom redu na gramatička pravila kao na objekt svog proučavanja, opisa, a u novije vrijeme i objašnjavanja. Istraživanje tog vida jezika zbog ovako izrazite strukturiranosti pruža i impresivne i zadovoljavajuće rezultate. Ali predstavnici sociolingvistike, discipline koja proučava jezik u društvu, postavljaju pitanje da li su u prirodnom jeziku bitna samo „čista" gramatička pravila i da li su samo ova strukturirana. Da li je jezična sposobnost kako je definirana u generativnoj gramatici, dakle nezavisna od sociokulturnih činilaca, u mogućnosti da pomogne govorniku da stvara smislaone rečenice. Može li se bez rezerve primiti mišljenje Chomskoga koji kaže: „...samo pod izuzetnim i krajnje neinteresantnim okolnostima može se ozbiljno uzeti u obzir uticaj ,konteksta situacije' na ono što se kaže, pa i tada se može računati samo sa verovatnoćama." — (Čomski, 1972).

Oko ovih shvaćanja nalazi se žarište spora sociolingvistike i generativne teorije. Predstavnik sociolingvistike s jedne strane ne zadovoljava uska definicija jezične sposobnosti, a s druge strane odbacivanje govorne djelatnosti kao predmeta istraživanja u vezi s objašnjenjem jezičnog fenomena. Sociolingvisti dozvoljavaju da će snimak govora sadržavati irelevantnih podataka za teoretsko sagledavanje jezika, ali tvrde da će tamo biti mnogo takvih podataka koji zbog svoje predvidljivosti i strukturiranosti predstavljaju važan materijal za osvjetljenje biti jezika i na stanovit način su njen dio. Ako bi se na razliku između govorne djelatnosti i kompetencije koja joj leži u osnovi gledalo kao na nešto slučajno i nezanimljivo za naučno istraživanje, bilo bi to osiromašeno gledanje na jezik. Ako se u razmišljanju o jeziku ispuste iz vida elementi društvenog konteksta, nameće se pitanje da li su pojmovi generativne gramatike uopće od bilo kakve koristi da objasne proces formiranja rečenica u prirodnom jeziku. Istina je da odbacivanje društvenog konteksta, a time

sužavanje polja zanimanja, oslobađa spekulaciju o jeziku i daje joj silne mogućnosti, a ovo opet donosi takvoj lingvistici prestiž jedne veoma napredne nauke koja — unatoč zapostavljanju društvenih dimenzija upotrebe — zadržava sebi ugled znanosti o fundamentalnim pitanjima ljudskog života (Hymes, 1971). Ima li ona u ovako suženoj verziji pravo na takav renome?

Kod ovakvih razlika u gledištima, očekivalo bi se da će sociolingvisti i neki drugi istraživači jezika koje zanima društveni kontekst otpisati teoriju generativne gramatike jer zanemaruje važno područje njihovog interesa, tj. govornu djelatnost, i pokušati izgraditi teoriju koja će im biti adekvatna. Međutim, snaga nekih osnovnih pojmova generativne gramatike čini se da je toliko velika, da ima takvu moć objašnjavanja jezika, da su mnogi predstavnici sociolingvistike spremni da prihvate njene glavne zásade, uključujući i podjelu na jezičnu sposobnost i govornu djelatnost, ali prethodno nastoje da oba pojma dopune tako da bi sadržavala i sociokulturne elemente vezane uz jezik, da bi shvaćanje jezične sposobnosti uključivalo i tzv. sociolingvističku selekciju, tj. izbor ne samo gramatički korektne već i društvenom kontekstu primjerene rečenice. Istaknuti sociolingvista W. Labov služi se generativnom gramatikom kad objašnjava varijabilnosti u jeziku i različito znanje jezika predstavnika jezične zajednice kao govornika i slušaoca.

4. Pojmove jezične sposobnosti kako je definiraju generativni gramatičari i kakvu bi primili sociolingvisti pod imenom *komunikativne kompetencije* možemo donekle pojednostavnjeno ilustrirati ako se prisjetimo kako se poučava ili kako su nas poučavali stranom jeziku. U početnim fazama učeniku se uglavnom serviraju gramatička pravila (tu se neke metode razilaze ali ne u vrlo bitnim stvarima) da bi po njima slagao rečenice. Izgrađujemo mu nešto poput čiste gramatičke sposobnosti. No davno je svima jasno da on mora dobiti i stanovitu količinu podataka o društvu koji se tim jezikom služi da bi mu rečenice imale neku svrhu, neki smisao, i da ne bi zastranio — kao onaj pisac francuskog udžbenika kojega je ismijao Nušić — i proizvodio rečenice koje nikada nitko nigdje ne upotrebljava. Poznata pritužba o tome kako je netko učio strani jezik godinama a nije bio u stanju da sastavi najjednostavnije pitanje kad je došao u zemlju gdje se taj jezik govori, sugerira da se kod učenika izgrađivala „gola” gramatička kompetencija bez sociokulturnih elemenata koji su dio sposobnosti za komuniciranje. „Postoje pravila upotrebe bez kojih bi gramatička pravila bila neupotrebljiva.” — (Hymes, 1971).

Kao još jedna ilustracija problema nedovoljnosti isključivog znanja gramatičkih pravila može poslužiti ispravljanje dječjeg jezičnog izraza. Ne ulazeći u raspravu kako je dijete usvojilo gramatička pravila materinskoga jezika, fascinira nas vještina kojom ono stvara i razumije rečenice od najranije dobi. Međutim, u govornoj djelatnosti dijete pravi pogreške u odnosu na jezičnu normu svoje okoline koje mogu biti rezultat generaliziranja nekih pravila, odnosno primjene nekih pravila tamo gdje se radi o iznimci, itd. Roditelj redovito intervenira kad čuje nešto kao: „Sutra sam bio kod bake“; „Neki čovjek“; „Htj“ kao odgovor na „Neću“; „Mi ćemo trčiti“ i sl. Međutim, podjednako revnu intervenciju roditelja izaziva i jedna druga vrsta pogrešaka prema normi, a to je neadekvatna upotreba zamjenica *ti* i *vi*, kako to uloge djeteta i sugovornika zahtijevaju, pozdrav „zdravo“ tamo gdje se očekuje „dobar dan“, neublaženi imperativ bez „molim“, „hvala“ u kontekstu, recimo, kad djetetu nitko ništa ne daje već ga pita za zdravlje roditelja, oslovljavanje starije osobe bez „ćiko“, „striče“, „teta“ i, konačno, ako dijete uključi lokalni dijalekat tamo gdje se po društvenoj normi ne očekuje. Očito je da se radi o dvije vrste ispravaka s nekakvog stručnog gledišta: jedno bi bili ispravci čisto gramatički, a drugo su ispravci koji su također često vezani uz gramatiku i uzorak rečenice, ali ih zahtijeva društveni kontekst, odnosno društveni položaj djeteta. Roditelj podjednako intervenira u oba slučaja i teško da intuitivno pravi među njima razlike. Isto onako kao što dijete nismo poučili svim gramatičkim pravilima već ih je većinu samo usvojilo u obliku principa, tako ga nismo poučili ni svim društveno-kontekstualnim ograničenjima u jeziku već je dijete i to samo usvojilo. Mi mu, kako u gramatici tako i u sociolingvističkoj selekciji, pomažemo tek u detaljima. Isto onako kao što dijete usvoji pravilo prema kojemu generira rečenice gdje će uz oznaku *sutra* doći neki oblik budućeg a ne prošlog vremena, tako usvoji i pravilo koje ga upućuje da prema ulozi sugovornika upotrijebi „*Evo ti*“; „*Izvolite*“ — ili nešto treće. „Moramo objasniti činjenicu da normalno dijete usvaja znanje rečenica ne samo kao gramatičkih već i primjerenih. Dijete, dakle, usvaja kompetenciju o tome kada da govori, a kada ne, i o tome o čemu da govori s kime, kada, gdje i na koji način.“ — (Hymes, 1971).

5. Ako se u našim razmišljanjima o jeziku i jezičnim istraživanjima povedemo doslovce za teoretičarima generativne gramatike pa ne dajemo važnost govornoj djelatnosti, a k tome pozlazimo od idealnog govornika u homogenoj jezičnoj zajednici, onda nam postaje nezanimljiv niz pojava u govoru koje su strukturirane, do-

nekle predvidljive, ali gube lingvističko-teoretsku podlogu. Među takve pojave išlo bi i uključivanje različitih dijalekata ili čak i jezika od strane istog govornika kad mu to nalaže sociolingvistička selekcija. Takvi govornici nisu rijetki, naprotiv rijetki su — ako uopće postoje — govornici koji vladaju jednim jezičnim sustavom. U lingvistici, a osobito primijenjenoj lingvistici, udomaćio se pojam registra i stila s ovim u vezi. Naime, tvrdi se da je pojedini jezik apstrakcija za koju bi se moglo s nešto pretjeravanja reći da se sastoji od više jezika, a ove govornik uključuje prema svrsi. Mogu se dokazati u govornoj djelatnosti, statističkim pregledom, frekvencije pojedinih tipova konstrukcija (npr. aktiv-pasiv itd.), pomoću fonoloških crta i slično. Intiman razgovor i javan nastup na političkom mitingu razlikovat će se kod istog govornika ne samo po temi već i po gramatičkim i fonološkim crtama. Slušalac to i očekuje, i da je drugačije bio bi zatečen. No kod svih ovih isključivanja i uključivanja svijest govornika igra minimalnu ili nikakvu ulogu.

Slično ovome i isto tako teško objašnjivo sa staništa hipotetičnog idealnog govornika u homogenoj jezičnoj zajednici jest sposobnost da se govornik prebacuje iz standardnog dijalekta u lokalni dijalekt, iz jednog mjesnog govora u drugi i iz jednog jezika u drugi, — sve pojave što ih možemo pratiti na području gdje se govori našim jezikom.

Ako negdje postoji idealna homogena jezična zajednica, ta se sigurno ne nalazi na području srpskohrvatskog dijasistema, a još manje na njegovim granicama. Dijalektolozi nam govore o ogromnom broju različitih dijalektalnih sustava na ovom teritoriju. Ono što je manje istraživano, ali što intuitivno znamo, jeste činjenica da svaki predstavnik tog dijasistema vlada aktivno i pasivno s dva ili više dijalekatskih sustava, a kad bismo uzeli u obzir samo pasivno vladanje (što je od posebnog teoretskog interesa), taj bi se broj vjerojatno povećao. Za jedan veći broj govornika taj se „dijalekatski repertoar“ povećao nakon rata zbog nove socijalne i regionalne pokretljivosti. Osim Crnogoraca koji su prešli u Beograd i Dalmatinaca doseljenih u Zagreb, struktura miješanja dijalekatskih govornika mnogo je složenija, a posljedice po njihov jezik, a osobito jezik njihove djece, od priličnog značaja za lingvistička istraživanja.

„Dijalekatski repertoar“ govornika našeg jezika može sadržavati veoma bliske govore koji se razlikuju u malom broju pravila, kao npr. govori grada Korčule i mjesta Orebiča na Pelješcu, no oni se mogu i znatno razlikovati — kao, recimo, govor grada Korčule i grada Mostara,

gdje rećenice pokazuju velik broj razliĉitih pravila na svim razinama, što nam ilustriraju slijedećih nekoliko primjera:

(1) Ćini fintu da je šempijan.	(1a) Pravi se lud.
(2) Ćini gad.	(2a) Odvratan je.
(3) Ima strah(a)	(3a) Boji se
(4) Ćinu jubav	(4a) Zabavljaju se

Govornici koji su iz nekih razloga vezani uz ta dva grada normalno će se prebacivati iz govora u govor na zahtjev društvenog konteksta. Ćinjenica da u primjerima iz korĉulanskoga govora imamo pojavu konvergencije meĊu dijalektima dvaju posebnih jezika³⁾ neće govornicima predstavljati poteškoću.

Poteškoća dakako nema ni onda kada se kao sociolingvistiĉka selekcija ukljuĉuju dijalekti dva razliĉita jezika, što je bilo stoljećima uhdano meĊu stanovnicima dalmatinskih gradića (Kalogjera, 1973), a danas je još uvijek živo u dijelovima Istre gdje se istarski ĉakavski po potrebi izmjenjuje venetskim dijalektom talijanskog jezika.

Promatrajući meĊusobno djelovanje jezika i društvenog konteksta na jednom malom ĉakavskom podruĉju u Dalmaciji, opazili smo da tamošnji stanovnici imaju po tri dijalekatska sustava kojim svakodnevno barataju. Govor gradića, tradicionalnog administrativnog i ekonomskog centra užiiva prestiŹ pred seoskim govorima, što se oĉituje na taj naĉin da seoski govornici primjenjuju posebnu „varijantu” u komuniciranju s gradskim stanovništvom. Te se modifikacije mogu sastojati tek od nekoliko pravila u fonologiji, gramatici i vokabularu, a naroĉito su uoĉljive u izbjegavanju stereotipa po kojima se govor odreĊenog sela prepoznaje pa sluŹe kao izvor ismijavanja od strane gradskog stanovništva. S druge strane, prestiŹ govora tog gradića prestaje na širem juŹnoĉakavskom terenu, stereotipi tog govora izazivaju smijeh npr. u Splitu, pa govornici adaptiraju svoj mjesni govor u pravcu jedne šire ĉakavske koiné kad komuniciraju s ĉakavcima izvan svog uŹeg teritorija. I konaĉno, kako su u stalnom dodiru s govornicima neĉakavskih dijalekata, govornici ovog gradića mogu ukljuĉiti i treću varijantu, jednu svoju interpretaciju standardnog jezika, koji im ovdje sluŹi kao *lingua franca*. Zanimljiva karakteristika ove varijante su hiperkorektnosti u vezi s nesigurnošću kod upotrebe akuzativa i lokativa s glagolima kretanja i mirovanja, — tako uz dijalektalno „Bi san u Split” moŹe se

³⁾ „Ćini gad” predstavlja hrvsrp. leksiku u talijanskoj strukturi, — usp. „Fa schiffo”.

čuti i „Iden u Splitu”, kao i pokojni jekavizam tamo gdje mu u standardnom jeziku nije mjesto (npr. potreba).

Veliku suptilnost uključivanja svog mjesnog govora i aproksimativnog standarda pokazuju obrazovani govornici ove zajednice. Oni će raspravljati bilo koju temu u svom dijalektu i prebaciti će se u širu čakavsku koiné ili u standardni jezik zavisno od statusa pridošlice stranca.⁴⁾ Društveni kontekst od njih posebno zahtijeva preciznu kontrolu, jer bi neprimjerena upotreba standarda u svom mjestu mogla signalizirati nastojanje prema isključivosti i mogla bi ih socijalno izolirati.

U našem dijasistemu postoji niz ovakvih mikroregija s prestižnijim i manje prestižnim dijalekatskim govorima, i s govornicima s više dijalekata u svom repertoaru. Tu je posebno zanimljiv primjer zagrebačkog kajkavskog i kajkavskih govora okolnih sela.

6. Nakon što smo konstatirali ove donekle poznate ali znanstveno zanemarene činjenice,⁵⁾ ostaje nam da zaključimo: 1) da regionalni dijalekti i njihovo uključivanje mogu biti i sociolingvistički pokazatelj, jer isto onako kao što društveni kontekst zahtijeva upotrebu zamjenice *ti* ili *vi*, oslovljavanje s *Ivane* ili *druže Petroviću*, tako taj isti kontekst traži uključivanje nekog od izvorno lokalnih dijalekata kojima govornik raspolaze ili prebacivanje iz lokalnog dijalekata u standardni jezik (Gumperz, 1970a).

2) Prebacivanje iz dijalekata u dijalekat jednog ili čak i dva jezika vrši se u najvećem broju slučajeva automatski, bez sudjelovanja svijesti govornika, otprilike isto onako kao što vršimo izbor roda pridjeva prema rodu imenice, izbor u redu riječi i slično (Gumperz, 1970b). Gumperz je dokazao ovu tvrdnju kad su njegovi ispitanici iz Norveške tvrdili da su se služili književnim jezikom dok su stvarno govorili u dijalektu, kako je snimak pokazao (Gumperz, 1970a).

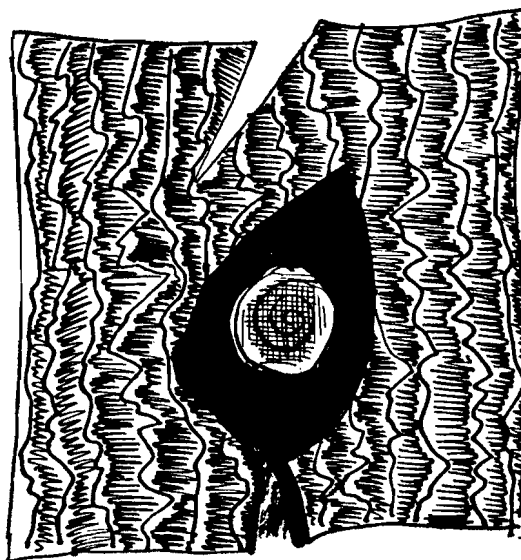
7. U ovom smo napisu posebno naglasili heterogenost koja se javlja kako u okviru standardnog jezika tako i u okviru jedne šire govorne zajednice, da bismo pokazali kako niti homogena govorna zajednica niti idealni govornik

⁴⁾ Osobni odnos prema standardnom jeziku varira od pojedinca do pojedinca, tako da se čini da nije samo naobrazba u pitanju, već sredina iz koje dolazi i neke osobne kvalitete. Ovaj problem u vezi s pedagogijom istražuje B. Bernstein; usp. Bernstein, 1973.

⁵⁾ Naši dijalektolozi po tradiciji prilaze dijalektima historijski i traže „čiste” dijalekte. O adaptacijama dijalekata, o prestižu pojedinih govora, o odnosu mjesni govori — standardni jezik, za sada znamo vrlo malo.

jednog jedinog jezičnog sustava nemaju empiričke potvrde, što bi trebalo da ima reperkusija na obuhvatniju definiciju jezične sposobnosti. Pokušali smo pokazati i to kako govornik u normalnoj komunikaciji proizvodi ne samo gramatički ovjerene već i društveno ovjerene rečenice i da je to oboje dio jedne iste sposobnosti stečene na isti način. Ovo nas navodi da podržimo Hymesa i neke druge predstavnike sociolingvistike koji su spremni da prihvate pojam jezične sposobnosti i govorne djelatnosti kada se objašnjava fenomen ljudskog jezika, ali predlažu empirički adekvatnije shvaćanje ovih pojmova, pa bi jezična sposobnost bila shvaćena, općenito uzevši, kao prešutno znanje gramatičkih i sociokulturnih principa jezika pod imenom *komunikativne sposobnosti*.

Podržavajući izgradnju teorije komunikativne kompetencije, imamo stalno na umu da se manje-više istim sredstvima jezika postižu i gramatički korektne rečenice i društveno prihvatljive rečenice. Sam pojam *gramatičke ovjerenosti*, kojim se generativna gramatika obilno služi da bi se u istraživanjima provjerilo radi li se o gramatički prihvatljivoj ili neprihvatljivoj rečenici u jeziku, a s obzirom na neujednačene rezultate što se pri tome postižu, mora da sadrži u sebi i sociolingvističku selekciju.

TIPOLOGIJA DVOJEZIČNOSTI U VASPITNO- OBRAZOVNOM SISTEMU VOJVODINE

1. Vojvodina ima višenacionalnu strukturu i predstavlja višejezičnu zajednicu u celini. Ta višejezičnost se, međutim, u strukturama na nivou nižem od pokrajinskog ispoljava u vidu dvojezičnosti. Ovu činjenicu imamo u vidu kada posmatramo višejezičnost u vaspitno-obrazovnom sistemu Pokrajine, pa zato govorimo o dvojezičnosti u četiri razne relacije, a to su:

mađarsko-srpskohrvatska dvojezičnost,
slovačko-srpskohrvatska dvojezičnost,
rumunsko-srpskohrvatska dvojezičnost,
rusinsko-srpskohrvatska dvojezičnost.

Određivanje glavnih i marginalnih tipova dvojezičnosti predstavlja neophodan teorijsko-metodološki okvir za istraživanje problema u procesu razvijanja individualne dvojezičnosti. Tipologija dvojezičnosti treba, pre svega, da ukaže na realnosti koje uslovljavaju dvojezičnost pojedinih makro- i mikrostruktura, a treba takođe da posluži kao osnova za određivanje hijerarhije problema koje treba rešavati u procesu razvijanja individualne dvojezičnosti i u ostvarivanju načela konstitucionalne dvojezičnosti.

Kao dobar uzor za sačinjavanje tipologije dvojezičnog obrazovanja može poslužiti Mackey-eva

(Meki) shema¹⁾, na koju ćemo se osvrnuti u našem daljem izlaganju (2). Naša shema sadrži takođe dosta elemenata koje predlaže Mackey, ali su oni adaptirani za uslove našeg vaspitno-obrazovnog sistema i za postojeće jezičke i društvene realnosti u Pokrajini (3). Tipologija čiju shemu predlažemo je globalnog karaktera i treba je razraditi i dopuniti uključivanjem novih elemenata na osnovu rezultata daljih ispitivanja, kako bi mogla s uspehom da se primenjuje u pedagoškoj praksi (4).

2. Mackey-eva shema se zasniva na jednom jedinom zajedničkom denominatoru, a to je upotreba dva ili više jezika. Distribucija ovih jezika u celokupnoj edukacionoj sredini (strukturiranoj i nestrukturiranoj) je osnova njegove tipologije. Jezici su raspoređeni u vremenu (školske godine, časovi) i prostoru (dom, škola, areal, država). Na osnovu ovakve distribucije konstituise se niz osnovnih obrazaca. Strukturirana distribucija unutar školskog sistema, koja obuhvata određenu dužinu školovanja, daje obrasce nastavnog plana, koji se zasnivaju na sledećim kriterijumima:

- medij (maternji ili nematernji jezik, ili maternji i nematernji jezik),
- održavanje istog nastavnog jezika (ili istih nastavnih jezika) ili prenošenje funkcije nastavnog jezika (sa jednog jezika na drugi),
 - pravac: akulturacija ili iredentizam,
- distribucija: ista za oba jezika ili različita,
- promena nastavnog jezika: nagla ili postepena.

Svaki od ovih obrazaca ostvaruje se u dve vrste relacija: odnos između doma i škole i odnos između škole i sredine (areal i nacija).

Na osnovu kombinacija navedenih elemenata Mackey je postavio 90 tipova dvojezičnog obrazovanja. Oni, prema Mackey-evom mišljenju, predstavljaju shemu za merenje statusa i funkcije jezika, koje treba da služi unapređenju nastavnih programa i naučnoistraživačkog rada. Shema, međutim, nije sačinjena tako da se u izradi tipologije za konkretne slučajeve primenjuje u celini, nego se mora vršiti odбір, jer se neki elementi međusobno isključuju. Tako na primer, ako su za određenu društvenu sredinu relevantni obrasci koji sadrže elemenat iredentizma, za tu istu društvenu zajednicu ne mogu biti relevantni i obrasci koji sadrže elemenat akulturacije; ili, ako su za određeni vaspitno-obrazovni sistem karakteristični obrasci koji sadrže elemenat održa-

¹⁾ William F. Mackey, „A Typology of Bilingual Education”, *Foreign Language Annals*, Volume 3, Number 4 (May 1970).

vanja istog nastavnog jezika, ne mogu biti karakteristični za isti vaspitno-obrazovni sistem i obrasci koji sadrže prenošenje funkcije nastavnog jezika. Prema tome, nije predviđeno da se prilikom određivanja jedne konkretne tipologije, operiše sa svih 90 tipova, nego sa znatno manje.

Naše potrebe, međutim, iziskuju radikalnije intervencije u Mackey-ovoj shemi. Pre svega, neki kriterijumi, kao prenošenje funkcije nastavnog jezika sa jednog jezika na drugi, akulturacija ili irendentizam i sl. — nisu uopšte relevantni za tipologiju našeg vaspitno-obrazovnog sistema. Zatim, uspostavljanje hijerarhije kriterijuma i određivanje prostornih entiteta moraju se usaglasiti sa uslovima u našem društvenom i vaspitno-obrazovnom sistemu.

3.0. Prilikom određivanja tipova dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine služimo se kriterijumima koji sadrže elemente strukturirane i nestrukturirane obrazovne sredine.

Prvi kriterijum je nastavni jezik. U odnosu na određenu grupu vaspitanika, taj jezik je maternji (L_1), ili nematernji (L_2), ili, ako je nastava dvojezična, maternji i nematernji jezik (L_1 i L_2). Svaki od pet službenih jezika Pokrajine može da bude nastavni jezik L_1 , dok je nastavni jezik L_2 u praksi samo srpskohrvatski (sa nekim izuzecima, kao što je, na primer, slučaj da je školske 1971/72. godine 618 učenika osnovne škole mađarskog maternjeg jezika pohađalo nastavu na slovačkom jeziku³). Ukoliko se nastava izvodi na dva jezika, jedan od jezika je uvek srpskohrvatski.

Drugi kriterijum je jezik kojim govori najmanje dve trećine stanovništva određenog naselja (N). U odnosu na određenu grupu vaspitanika, taj jezik može biti L_1 ili L_2 . Ukoliko nijedan od jezika nije zastupljen dvotrećinskom većinom, jezici kojima se služi najmanje jedna trećina stanovništva predstavljaju jezike dvojezičnog naselja.

Za razliku od nastavnih jezika, kombinacije L_1 i L_2 , kao jezika naselja, ne uključuju obavezno srpskohrvatski jezik, mada se može reći da su kombinacije L_1 i L_2 , u kojima su oba jezika jezici narodnosti, gotovo izuzetne. To su sledeće kombinacije:

- mađarski i rusinski u Njegoševu (opština Bačka Topola);
- mađarski i slovački u Belom Blatu (opština Zrenjanin).

³ Podaci iz Mesečnog statističkog pregleda Pokrajinskog zavoda za statistiku, br. 2, Novi Sad, 1973.

U Vojvodini ima i trojezičnih naselja, ali su ona retka pojava. To su:

Zrenjanin (opština Zrenjanin) — mađarsko-srpskohrvatsko-rumunska trojezičnost;

Kula (opština Kula) — srpskohrvatsko-mađarsko-rusinska trojezičnost;

Vojlovica (opština Pančevo) — mađarsko-srpskohrvatsko-slovačka trojezičnost.

Treći kriterijum je jezik kojim se služi najmanje dve trećine stanovništva opštine (O). Kao i u slučaju naselja, taj jezik može da bude — u odnosu na grupu vaspitanika — L_1 ili L_2 , ili mogu biti oba jezika: L_1 i L_2 .

Srpskohrvatski je jezik kojim se služi više od dve trećine stanovništva sledećih opština: Apatin, Bačka Palanka, Bela Crkva, Beočin, Vrbas, Vršac, Žabalj, Zrenjanin, Inđija, Irig, Kikinda, Kovin, Kula, Nova Crnja, Novi Bečej, Novi Sad, Opovo, Odžaci, Pančevo, Pečinci, Ruma, Sečanj, Sombor, Sremska Mitrovica, Stara Pazova, Titel i Šid.

Mađarski je jezik kojim se služi više od dve trećine stanovništva sledećih opština: Ada, Bačka Topola, Bečej, Kanjiža i Senta.

Mađarskim i srpskohrvatskim jezikom služi se po više od jedne trećine stanovništva u sledećim dvojezičnim opštinama: Žitište, Mali Idoš, Novi Kneževac, Srbobran, Subotica, Temerin i Čoka.

Slovački je jezik kojim se služi više od dve trećine stanovništva opštine Bački Petrovac. U opštini Kovačica, pored srpskohrvatskog, i slovački jezik je zastupljen sa više od jedne trećine.

Rumunski jezik nije dominirajući jezik nijedne opštine. Njime se služi više od jedne trećine stanovništva opštine Alibunar, koja predstavlja srpskohrvatsko-rumunsku dvojezičnu sredinu.

Rusinski jezik kao dominirajući ili kao jedan od jezika u dvojezičnoj sredini nije uopšte zastupljen na nivou opštine.

U opštinama Bač i Plandište nema nijednog jezika kojim se služi više od dve trećine stanovništva kao maternjim, tako da bi se mogao smatrati dominirajućim, niti postoji drugi jezik koji bi bio zastupljen sa najmanje jednom trećinom, nego ima više jezika kojima se služi približno isti procenat stanovništva. S obzirom na to da u tim dvema opštinama živi 37.177 stanovnika, višezjezičnost na nivou opštine ne može se potpuno zanemariti.

Podaci o maternjem i nematernjem jeziku izvedeni su na osnovu rezultata o nacionalnom sastavu stanovništva SAP Vojvodine iz Popisa stanovništva i stanova 1971. godine. Ovi podaci, prema tome, pretrpeli bi sigurno izvesnu korekciju kada bi se uporedili sa izjašnjenjima o maternjem jeziku, koja bi trebalo prikupiti na osnovu sociolingvistički fundirane i verifikovane ankete.³⁾

3.1. Jedan od najučestalijih oblika razvijanja individualne dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine je nastava na maternjem jeziku i učenje nematernjeg jezika kao predmeta. Prema statističkim podacima Pokrajinskog zavoda za statistiku,⁴⁾ obuhvaćenost učenika pripadnika narodnosti u odeljenjima osnovnih i srednjih škola ovakvom nastavnom praksom na kraju školske 1971/72. godine izgleda ovako:

	Osnovne škole	Srednje škole
Mađari	78,5%	61,9%
Slovaci	75,2%	11,5%
Rumuni	72,7%	19,2%
Rusini	40,7%	8,8%

Učenici čiji je maternji jezik srpskohrvatski u manjoj meri su obuhvaćeni ovakvom nastavnom praksom. Raspoređenost tih učenika po teritorijama međuopštinskih prosvetno-pedagoških zavoda izgleda ovako:

Novi Sad	14,4%	Sremska Mitrovica	0,0%
Pančevo	4,9%	Subotica	74,7%
Sombor	3,4%	Zrenjanin	2,6%

Od svih učenika koji uče jezik narodnosti kao nematernji, 94% uči mađarski.⁵⁾

Po preporuci Skupštine opštine Subotica i društveno-političkih organizacija u Subotici, počev od školske 1972/73. godine mađarski jezik predaje se kao obavezni predmet u svim osnovnim školama sa srpskohrvatskim, odnosno hrvatsko-srpskim nastavnim jezikom na teritoriji opštine Subotica. Ta preporuka se proširuje i na srednje škole počev od školske 1973/74. godine. Na teritoriji opštine Subotica ovakvom nastavnom praksom obuhvaćeno je 90% učenika osnovnih i 80% učenika srednjih škola u školskoj 1973/74. godini.

³⁾ O tom problemu raspravljalo se na Osmom svetskom kongresu sociologije (Toronto, 18–23. avgusta 1974. godine) u sekciji *Naučni lingvistički popis: uslovi i metode*.

⁴⁾ *Mesečni statistički pregled*, br. 2, Novi Sad, 1973.

⁵⁾ Podaci su uzeti iz elaborata Prosvetnog saveta SAP Vojvodine *Stanje i aktuelni problemi školovanja učenika pripadnika narodnosti u SAP Vojvodini*, Novi Sad, 1972. godine.

Razvijanju individualne dvojezičnosti na predškolskom uzrastu razvijanjem govornih navika na maternjem jeziku, kao jeziku vaspitno-obrazovnog procesa, i na nematrnjem jeziku, unošenjem elemenata toga jezika u vaspitno-obrazovni proces, posvećuje se posebna pažnja u Vojvodini. U svim predškolskim ustanovama na teritoriji Međupštinskog prosvetno-pedagoškog zavoda Subotica ovakva praksa je obavezna za vaspitne grupe sa srpskohrvatskim i mađarskim jezikom. S obzirom na to da je na toj teritoriji najrazvijenija mreža predškolskih ustanova — a predškolsko vaspitanje u SAP Vojvodini ima značajnu tradiciju i procenat obuhvaćene dece u ovim ustanovama znatno nadmašuje jugoslovenski prosek⁹⁾ — tipologija dvojezičnosti u odnosu na predškolske vaspitne grupe predstavlja važan element u celokupnoj tipologiji dvojezičnosti vaspitno-obrazovnog sistema Pokrajine.

Ovakva vaspitno-obrazovna praksa širi se i na teritoriji opštine Novi Sad, gde je u predškolskim ustanovama školske 1973/74. godine oformljeno 150 vaspitnih grupa. U 29 grupa, pored nastavnog jezika koji je i maternji, unose se elementi nematrnjeg jezika sistematski u vaspitno-obrazovni proces, na osnovu programa koji su predviđeni za takvu vaspitno-obrazovnu aktivnost. Od tih vaspitnih grupa u 18 grupa vaspitno-obrazovni proces odvija se na srpskohrvatskom jeziku, a mađarski jezik uči se kao nematrnji; u 10 grupa vaspitno-obrazovni proces odvija se na mađarskom jeziku, a srpskohrvatski jezik uči se kao nematrnji; u jednoj grupi vaspitno-obrazovni proces odvija se na slovačkom jeziku, a srpskohrvatski se uči kao nematrnji.

Ovaj oblik razvijanja individualne dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom procesu predstavlja invarijabilni konstituent prvog kriterijuma tipologije dvojezičnosti u tipološkoj grupi:

vaspitno-obrazovni proces (VO) na maternjem jeziku (L_1);

učenje nematrnjeg jezika kao predmeta (L_2).

VO : $L_1 + L_2$

Tipovi ove, kao i sledećih tipoloških grupa, konstituišu se dodavanjem varijabilnih konstituenta drugog i trećeg kriterijuma, tj. dodavanjem jezika kojima se služe stanovnici naselja (N) i

⁹⁾ Na osnovu podataka iznesenih u elaboratu Prosvetnog saveta SAP Vojvodine, jugoslovenski prosek obuhvaćenosti dece u predškolskim ustanovama iznosi 6%, a vojvodanski 24%, dok se u nekim manjim mestima Vojvodine ova cifra penje na 80–100%.

opštine (O) u kojoj živi određena grupa vaspitanika.

3.1.1. Ako se jedna grupa vaspitanika (odeljenje, vaspitna grupa) školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je nematernji jezik vaspitanika, a naselje pripada opštini čiji dominantni jezik je takođe nematernji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L ₁ +L ₂
N : L ₂
O : L ₂

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Mol, opština Ada:

VO : SRPSKOHVATSKI+mađarski
N : MAĐARSKI
O : MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Kulpin, opština Bački Petrovac:

VO : SRPSKOHVATSKI+slovački
N : SLOVAČKI
O : SLOVAČKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Petrovaradin, opština Novi Sad:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHVATSKI
O : SRPSKOHVATSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Čelarevo, opština Bačka Palanka:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHVATSKI
O : SRPSKOHVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika u naselju Vršac, opština Vršac:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHVATSKI
O : SRPSKOHVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rusinskog maternjeg jezika u naselju Vrbas, opština Vrbas:

VO : RUSINSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

3.1.2. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je nematernji jezik vaspitanika, a naselje pripada opštini čiji dominantni jezik je maternji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₂
O : L₁

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Pivnice, opština Bačka Palanka:

VO : SRPSKOHRVATSKI+slovački
N : SLOVAČKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Kupusina, opština Apatin:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : MAĐARSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Vojvodinci, opština Vršac:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rumunski
N : RUMUNSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Ruski Krstur, opština Kula:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rusinski
N : RUSINSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Velebit, opština Kanjiža:

MELANIJA MIKEŠ

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Maglič, opština Bački Petrovac:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SLOVAČKI

3.1.3. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je maternji jezik vaspitanika, a naselje pripada opštini čiji dominantni jezik je nematernji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L1+L2
N : L1
O : L2

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Radičević, opština Bečež:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Maglič, opština Bački Petrovac:

VO : SRPSKOHRVATSKI+slovački
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SLOVAČKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Svilojevo, opština Apatin:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : MAĐARSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Pivnice, opština Bačka Palanka:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
N : SLOVAČKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika u naselju Grebenac, opština Bela Crkva:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
N : RUMUNSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rusinskog maternjeg jezika u naselju Ruski Krstur, opština Kula:

VO : RUSINSKI+srpskohrvatski
N : RUSINSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

3.1.4. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je maternji jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini čiji dominantni jezik je takođe maternji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₁
O : L₁

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Kikinda, opština Kikinda:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Vršac, opština Vršac:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rumunski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Vrbas, opština Vrbas:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rusinski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Bačka Palanka, opština Bačka Palanka:

VO : SRPSKOHRVATSKI+slovački
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Obornjača, opština Ada:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : MAĐARSKI
O : MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Bački Petrovac, opština Bački Petrovac:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
N : SLOVAČKI
O : SLOVAČKI

3.1.5. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernalni jezik uči kao školski predmet, u naselju gde se govori i maternalni i nematernalni jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini čiji dominantni jezik je nematernalni jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₁+L₂
O : L₂

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Bačko Gradište, opština Bečej:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI
O : MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Banatska Topola, opština Kikinda:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : MAĐARSKI+SRPSKOH RVATSKI
O : SRPSKOH RVATSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Aradac, opština Zrenjanin:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
N : SLOVAČKI+SRPSKOH RVATSKI
O : SRPSKOH RVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rusinskog maternjeg jezika u naselju Đurđevo, opština Žabalj:

VO : RUSINSKI+srpskohrvatski
N : RUSINSKI+SRPSKOH RVATSKI
O : SRPSKOH RVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika u naselju Banatsko Novo Selo, opština Pančevo:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
N : RUMUNSKI+SRPSKOH RVATSKI
O : SRPSKOH RVATSKI

3.1.6. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je nematernji jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini gde se govori i maternji i nematernji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₁
N : L₂
O : L₁+L₂

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Vladimirovac, opština Alibunar:

VO : SRPSKOH RVATSKI+rumunski
N : RUMUNSKI
O : SRPSKOH RVATSKI+RUMUNSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Kovačica, opština Kovačica:

VO : SRPSKOHRVATSKI+slovački
N : SLOVAČKI
O : SRPSKOHRVATSKI+SLOVAČKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Feketić, opština Mali Idoš:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : MAĐARSKI
O : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Sanad, opština Čoka:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : MAĐARSKI+SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika u naselju Banatski Karlovac, opština Alibunar:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : RUMUNSKI+SRPSKOHRVATSKI

3.1.7. Ako se jedna grupa ispitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematarnji jezik uči kao školski predmet, u naselju gde se govori i maternji i nematarnji jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini gde se takođe govori i maternji i nematarnji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₁+L₂
O : L₁+L₂

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Alibunar, opština Alibunar:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rumunski
N : SRPSKOHRVATSKI+RUMUNSKI
O : SRPSKOHRVATSKI+RUMUNSKI

U istom naselju i grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika pripada istom tipu:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
N : RUMUNSKI+SRPSKOHRVATSKI
O : RUMUNSKI+SRPSKOHRVATSKI

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Banatsko Aranđelovo, opština Novi Kneževac:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI
O : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI

U istom naselju i grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika pripada istom tipu:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : MAĐARSKI+SRPSKOHRVATSKI
O : MAĐARSKI+SRPSKOHRVATSKI

3.1.8. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernji jezik uči kao školski predmet, u naselju gde se govori i maternji i nematernji jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini čiji dominantni jezik je maternji jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₁+L₂
O : L₁

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Svetozar Miletić, opština Sombor:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Erdevik, opština Šid:

VO : SRPSKOHRVATSKI+slovački
N : SRPSKOHRVATSKI+SLOVAČKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Sutjeska, opština Sečanj:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rumunski
N : SRPSKOHRVATSKI+RUMUNSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Đurđevo, opština Žabalj:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rusinski
N : SRPSKOHRVATSKI+RUSINSKI
O : SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Bečej, opština Bečej:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
N : MAĐARSKI+SRPSKOHRVATSKI
O : MAĐARSKI

3.1.9. Ako se jedna grupa vaspitanika školuje na svom maternjem jeziku, a nematernalni jezik uči kao školski predmet, u naselju čiji dominantni jezik je maternji jezik vaspitanika, a naselje se nalazi u opštini gde se govori i maternji i nematernalni jezik vaspitanika, ta grupa pripada sledećem tipu:

VO : L₁+L₂
N : L₁
O : L₁+L₂

Potencijalno ovom tipu može da pripada grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Dobrica, opština Alibunar:

VO : SRPSKOHRVATSKI+rumunski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI+RUMUNSKI

Ili, grupa vaspitanika srpskohrvatskog maternjeg jezika u naselju Žednik, opština Subotica:

VO : SRPSKOHRVATSKI+mađarski
N : SRPSKOHRVATSKI
O : SRPSKOHRVATSKI+MAĐARSKI

Ili, grupa vaspitanika rumunskog maternjeg jezika u naselju Nikolinci, opština Alibunar:

VO : RUMUNSKI+srpskohrvatski
 N : RUMUNSKI
 O : RUMUNSKI+SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika slovačkog maternjeg jezika u naselju Kovačica, opština Kovačica:

VO : SLOVAČKI+srpskohrvatski
 N : SLOVAČKI
 O : SLOVAČKI+SRPSKOHRVATSKI

Ili, grupa vaspitanika mađarskog maternjeg jezika u naselju Čantavir, opština Subotica:

VO : MAĐARSKI+srpskohrvatski
 N : MAĐARSKI
 O : MAĐARSKI+SRPSKOHRVATSKI

3.2. U vaspitno-obrazovnoj praksi Vojvodine razvijanje govornih navika na nematernjem jeziku u uslovima vaspitno-obrazovnog procesa na nematernjem jeziku je aktuelno pitanje za decu pripadnika narodnosti koja pohađaju odeljenja sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom, bilo iz razloga što žive u takvoj sredini u kojoj iz objektivnih razloga nije moguće da se organizuje nastava na njihovom maternjem jeziku, bilo iz razloga što roditelji žele da im se deca školuju na srpskohrvatskom jeziku.

Za učenike pripadnike narodnosti, koji pohađaju odeljenja sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom, organizuje se specifičan vid dopunske nastave maternjeg jezika pod nazivom *negovanje maternjeg jezika*. O zastupljenosti ovakve nastavne prakse na nivou osnovne škole govore sledeći podaci:⁷⁾

Narodnost	Broj učenika u sh. odelj.	Obuhvaćeno negovanjem mat. jez.	% obuhvaćenosti
Mađari	2.906	1.280	44,0
Rumuni	277	87	38,2
Rusini	446	129	28,9
Slovaci	661	373	56,4

Prema tome, više od 50% učenika pripadnika narodnosti, koji pohađaju nastavu na maternjem jeziku, ne razvijaju sistematski govorne navike

⁷⁾ Podaci iz već citiranog elaborata Prosvetnog saveta SAP Vojvodine.

na svom maternjem jeziku. Kod tih učenika stvaraju se preduслови za diglosiju.⁹ Ta tendencija se još pojačava ako je dominantni jezik naselja ili opštine, ili i naselja i opštine, nematernji jezik vaspitanika.

Za razliku od onih vaspitanika koji pohađaju nastavu na svom maternjem jeziku, a ne uče nematernji jezik kao predmet (vidi: 3.1.), vaspitanici koji pohađaju nastavu na nematernjem jeziku, a ne neguju svoj maternji jezik, ne mogu se isključiti iz tipologije dvojezičnosti, jer se kod njih razvija dvojezičnost — i to katkad vrlo intenzivno, — ali ne ona dvojezičnost koja bi bila u skladu sa pluralističkim modelom višejezičnosti. Mi ćemo takve slučajeve uvrstiti kao varijante tipova druge tipološke grupe, čiji invarijabilni konstituent prvog kriterijuma tipologije dvojezičnosti je *vaspitno-obrazovni proces na nematernjem jeziku sa negovanjem ili bez negovanja maternjeg jezika*.

VO : L₂+(L₁)

Kao i u prethodnoj tipološkoj grupi, i u ovoj grupi postoji mogućnost za devet kombinacija, ali ovde svaka sa po dve varijante. S obzirom na to da se one kombinuju na isti način kao i u prvoj tipološkoj grupi i da su oblici realizacije u odnosu na jezik naselja i sredine zavisni od istih realnosti na kojima se zasniva celokupna tipologija dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine, nećemo nabrojiti sve potencijalne realizacije u ovoj tipološkoj grupi, nego ćemo samo prikazati sheme tipova:

(1)

VO : L₂+L₁
N : L₂
O : L₂

VO : L₂
N : L₂
O : L₂

(2)

VO : L₂+L₁
N : L₂
O : L₁

VO : L₂
N : L₂
O : L₁

(3)

VO : L₂+L₁
N : L₁
O : L₂

VO : L₂
N : L₁
O : L₂

⁹ Pod terminom *diglosija* podrazumeva se podela funkcija između maternjeg i nematernjeg jezika, tj. u određenim situacijama — bez obzira na jezičku kompetenciju sagovornika — upotrebljava se uvek jedan jezik.

(4)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₁ O : L ₁	VO : L ₂ N : L ₁ O : L ₁
---	---

(5)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₁ +L ₂ O : L ₂	VO : L ₂ N : L ₁ +L ₂ O : L ₂
---	---

(6)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₂ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₂ N : L ₂ O : L ₁ +L ₂
---	---

(7)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₁ +L ₂ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₂ N : L ₁ +L ₂ O : L ₁ +L ₂
---	---

(8)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₁ +L ₂ O : L ₁	VO : L ₂ N : L ₁ +L ₂ O : L ₁
---	---

(9)

VO : L ₂ +L ₁ N : L ₁ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₂ N : L ₁ O : L ₁ +L ₂
---	---

3.3. Dvojezična nastava, tj. vaspitno-obrazovni proces koji se odvija na dva nastavna jezika — maternjem i nematernjem — nije tipičan oblik vaspitno-obrazovnog sistema u Vojvodini. Za ovaj oblik vaspitno-obrazovne delatnosti postojalo je, međutim, šezdesetih godina živo interesovanje. Pokrajinski zavod za unapređenje opšteg i stručnog obrazovanja formirao je početkom školske 1959/60. godine 9 eksperimentalnih odeljenja sa dvojezičnom nastavom u osnovnim školama. Primenjivana je A varijanta (svi predmeti se predaju na oba jezika) i B varijanta (pola predmeta na jednom, pola na drugom jeziku). Iako su rezultati bili zadovoljavajući, posle završenog eksperimenta nije došlo do šire primene, jer nisu preduzimate sistematske mere u cilju obezbeđenja uslova potrebnih za izvođenje takve nastave.

U srednjim školama pojam dvojezične nastave najčešće se vezuje za tzv. „subotičku praksu”, koja je u svoje vreme smatrana vrlo pogodnim rešenjem. Nastala je u periodu kada nastava u stručnim školama nije izvođena na jezicima narodnosti. Sprovodila se u odeljenjima koja pohađaju učenici mađarske narodnosti, i to tako što je u prvom razredu nastava većine predmeta izvođena na mađarskom jeziku, a na srpskohrvatskom jeziku samo nastava fizičkog vaspitanja,

istorije i jedan stručni predmet. U sledećim razredima postepeno se povećavao broj predmeta na srpskohrvatskom jeziku, a smanjivao se broj predmeta na mađarskom jeziku. Na srpskohrvatskom jeziku polagao se i diplomski ispit. Međutim, pošto svojom organizacionom shemom dovodi maternji jezik učenika u podređeni položaj, ovu praksu postepeno negira dalji razvoj i šire mreže stručnih škola sa nastavom na jezicima narodnosti.⁹⁾

U predškolskim ustanovama se i dalje razvija i primenjuje praksa dvojezičnog vaspitno-obrazovnog procesa. Dok je školske 1970/71. godine svega 5% dece u predškolskim ustanovama bilo obuhvaćeno ovakvom praksom, školske 1973/74. godine procenat obuhvaćenosti popeo se na 11,3%.¹⁰⁾

Invarijabilni konstituent prvog kriterijuma tipologije dvojezičnosti u ovoj tipološkoj grupi je *vaspitno-obrazovni proces na maternjem i nematernjem jeziku.*

$$VO : L_1 + L_2$$

Ovaj vaspitno-obrazovni proces može se ostvariti u dve varijante:

A — svi predmeti (u formuli: $x+y$) predaju se na oba jezika;

$$VO : [L_1 + L_2] [x + y]$$

B — jedna grupa predmeta (x) predaje se na maternjem, a druga grupa (y) na nematernjem jeziku.

$$VO : L_1 x + L_2 y$$

Prikazaćemo sheme tipova:

(1)

A varijanta

B varijanta

$$\begin{array}{l} VO : [L_1 + L_2] [x + y] \\ N : L_1 \\ O : L_2 \end{array}$$

$$\begin{array}{l} VO : L_1 x + L_2 y \\ N : L_1 \\ O : L_2 \end{array}$$

⁹⁾ Detaljnije informacije o dvojezičnoj nastavi mogu se naći u pomenutom elaboratu Prosvetnog saveta SAP Vojvodine, str. 16–25, kao i u materijalima Saveznog seminara, održanog u Subotici od 15. do 17. novembra 1965.

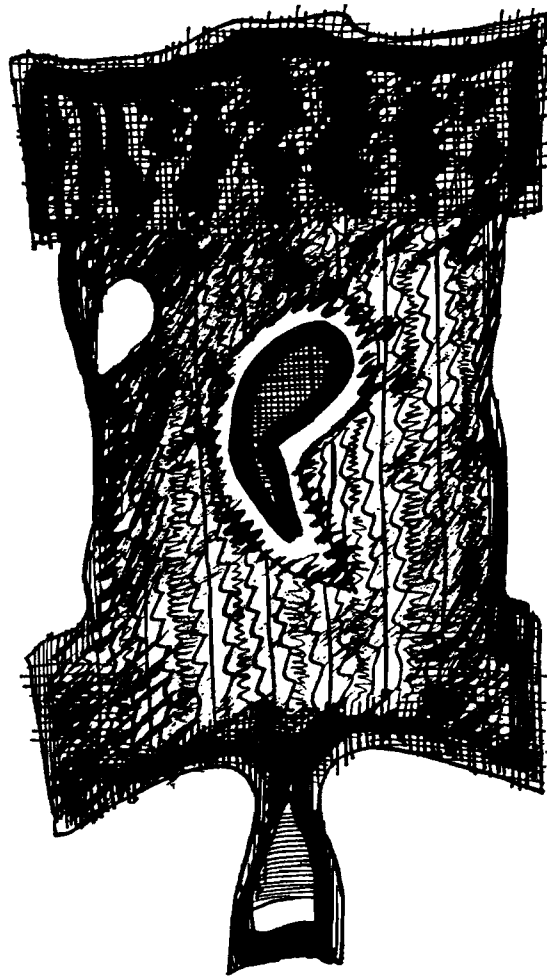
¹⁰⁾ O organizaciji vaspitno-obrazovne aktivnosti u dvojezičnim vaspitnim grupama vidi: M. Mikeš, „Bilingual Education of Preschool Children by Audiovisual Aids”. *Metodologia nell insegnamento delle lingue*, Milano, 1968; „Ostvarivanje dvojezične pedagoške aktivnosti u predškolskim ustanovama”, *Savremeno obrazovanje* 2, Novi Sad, 1970.

A varijanta	B varijanta
(2)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₂ O : L ₁	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₂ O : L ₁
(3)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ O : L ₂	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ O : L ₂
(4)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ O : L ₁	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ O : L ₁
(5)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ +L ₂ O : L ₂	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ +L ₂ O : L ₂
(6)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₂ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₂ O : L ₁ +L ₂
(7)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ +L ₂ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ +L ₂ O : L ₁ +L ₂
(8)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ +L ₂ O : L ₁	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ +L ₂ O : L ₁
(9)	
VO : [L ₁ +L ₂] [x+y] N : L ₁ O : L ₁ +L ₂	VO : L ₁ x+L ₂ y N : L ₁ O : L ₁ +L ₂

4. Kriterijumi na osnovu kojih smo određivali tipove dvojezičnosti u odeljku 3. odabrani su tako da, pre svega, posluže opisu dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine, bez pretenzija da se pomoću njih daju i sugestije za usmeravanje jezičke politike u Pokrajini. Treba imati u vidu da tipologija koju smo skicirali ima samo globalni karakter i da kao takva predstavlja polaznu tačku za dalja istraživanja ove vrste.

U zavisnosti od toga da li se istraživanja vrše u makro- ili mikrostrukturama trebalo bi kriterijume koje smo izložili u odeljku 3. dalje razraditi. Predviđamo uvođenje kriterijuma kulturne

i jezičke razmaknutosti između maternjeg i ne-
maternjeg jezika za istraživanja u makrostruk-
turama, a unošenje stepena individualne dvoje-
zičnosti unutar vaspitne grupe za istraživanja u
mikrostrukturama.

IVAN ČOLOVIĆ

UVOD U ANALIZU NOVINSKIH TUŽBALICA

„U sandžačkim selima — piše *Politika* od 29. jula 1973 — očuvao se prastari običaj da pokojnika javno oplakuju na vašaru! Zaista je neobično posmatrati takav prizor: s jedne strane trešte harmonike, trube i klarineti, vrte se kola i ori pesma, a s druge strane, usred vašarske gužve, sede na zemlji žene u crnini, drže u rukama sliku pokojnika i — nariču!” Da li je doista ovo vašarsko preplitanje narikača i harmonika nešto toliko daleko od nas, da li smo mi tako odlučno razdvojili naše mrtve i naša veselja da nas ova crtica sa sandžačkog vašara uvodi u svet koji sa našim svetom nema dodirnih tačaka? Odgovor na to nije težak. Dovoljno je okrenuti dve ili tri stranice istih novina, koje su ispunjene čepenci- ma malih oglasa, pozivima na zabavu, opisima sportskih nadmetanja i drugim „rubrikama”, da bismo usred svakodnevnog vašara naše svakodnevne pričesne lektire našli, kao sastavni i uobičajeni deo tog vašara, likove naših mrtvih i jednolik vapaj novinskih tužbalica. Kao što se na sandžačkom vašaru kolo igrača dodiruje sa krugom narikača, ovde su pravougaonici i kvadrati štampanih posmrtnica i čitulja-pomena stisnuti uz guste stupce zabave, prodaje i trampe. Nema sumnje, vašari i novine su slične ustanove, ustanove univerzalnog opštenja, oni odražavaju sve dimenzije života u zajednici, oni su instrumenti razmene robe, vesti i ljudi. Kako bi se u makluanovskom stilu moglo reći, novine su naši tipografski panađuri. Jedina bitna razlika između naricanja na vašaru i oplakivanja mrtvih u novinskom oglasu sastoji se u tome što prvo pripada usmenoj kulturi a drugo kulturi štampane reči, što je možda samo trenutak privremenog dvojstva koje će nestati zajedno sa nestankom „Gutenbergove galaksije”. Zar se naricanje iz novina neće vratiti govornom i dramskom obliku kad TV i radio ponude širokoj publici svoje male oglase?

U međuvremenu smrt nam govori jezikom štampe. Ali čitalac novina tek letimično prelazi preko

njenog ilustrovanog raporta, jer u njemu ga, uprkos novim imenima i novim licima, čeka sama stara, uvek ista, stereotipna i konvencionalna, priča o vrlini, žalosti i kobi. Tako mi, već pre svake analize, znamo ono bitno: da u ovom moru imena, datuma i fotografija nema ničeg ličnog, da te reči o zloj sudbini i bolu imaju malo veze sa stvarnom dramom jadnog Jorika. Montenj, koji je tvrdio da najradije uči posmatrajući „des morts si divers”, ovde bi bio razočaran.

Prvi utisak nas neće prevariti, ali nas može prevariti sud vrednosti koji uz njega po pravilu ide. Zbog toga, pre nego što pristupimo analizi novinskih čitulja i njihovog jezika, moramo savladati naš savremeni intelektualno-estetski otpor prema konvencionalnosti i stereotipnosti sa kojima se susrećemo u oplakivanju mrtvih uopšte. U njima ne smemo videti samo nemoć autentičnog izražavanja osećanja, uzaludni vapaj pretvoren u praznu reč. Jer konvencionalnost i stereotipnost ovde nisu samo zamka spontanosti, već i posledica svesnog, i štaviše obaveznog odustajanja od nje. Ljudska zajednica ne dozvoljava da se smisao smrti i osećanjâ koje ona uliva prepuste slučaju nadahnuća, čudi, idiosinkrazije. Smrt ne može biti stvar intime. To je ono čemu nas uče etnolozi i istoričari religijâ. Zaključci do kojih je došao Dirkem istražujući običaje australijskih plemena važe — i to ne u nekom uslovnom ili metaforičnom smislu — i za naše običaje: „Oplakivanje mrtvih nije spontani izraz individualnih emocija. Kad rođaci plaču, kukaju, kad se ranjavaju u bolu, to nije zato što se oni osećaju lično pogođeni smrću svoga srodnika... Oplakivanje mrtvih nije prirodni izraz privatnih osećanja izazvanih teškim gubitkom; to je zadatak koji nameće grupa.”¹⁾ Slično mišljenje zastupa i Mos: „Ne samo plakanje, već sve vrste usmenog izražavanja osećanja u biti nisu psihološke ili fiziološke pojave, već društvene pojave izrazito obeležene znakom nespontanosti i potpune obaveznosti.”²⁾ I naši etnolozi i folkloristi zabeležili su ovaj konvencionalni, obavezni karakter žaljenja za mrtvima. Na primer, M. S. Milojević još 1869. opisao je pritisak zajednice na rodbinu umrlog, a posebno na žene. Žena „koja ne ume da stvara zapevke, računa se da ne žali umrlog i takva je posle opšte prezrena.”³⁾ Tihomir Đorđević, koji se posebno bavio proučavanjem južnoslovenskih i balkanskih običaja vezanih za smrt, primećuje da „...naricanje nije uvek samo

¹⁾ Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, PUF, 1968, str. 268.

²⁾ Marcel Mauss, *Essais de sociologie*, Minuit, 1969, str. 81.

³⁾ M. S. Milojević, *Pesme i običaji ukupnog naroda srbskog*, Beograd, 1869, str. 183.

izraz žalosti, već se nariče i onda kada se žalost ili ne oseća baš tako mnogo ili kada se i ne oseća... Ono je neka vrsta obaveze koja se duguje umrlome i ako se ne ispuni smatra se da nije ispunjena dužnost prema njemu."⁴⁾

U svetlosti ovih uvida pokazuje se da su konvencionalnost, stereotipnost i bezličnost novinskih čitulja u vezi sa društvenom funkcijom javnog izražavanja žalosti za mrtvima. Ožalošćeni nisu toliko okrenuti sebi koliko zajednici, njenim normama i zahtevima. Oni se u principu trude da usklade svoje postupke i svoj jezik ne toliko sa svojim osećanjima i mislima već sa onim što se u toj prilici od njih očekuje, sa onim što „valja“ učiniti i reći. To, međutim, nije u suprotnosti sa improvizatorskom prirodom naricanja koju su utvrdili naši etnolozi i folkloristi, počev od Vuka, koji je samo u Paštrovićima našao „postojanog naricanja u stihovima“.⁵⁾ Jer se ovde sloboda improvizovanja svodi na kombinaciju ograničenog broja unapred datih elemenata po principu „domaćeg majstorisanja“, na kome se, prema Levi Strosu, temelji mitsko mišljenje. Ova ograničenost slobode improvizovanja naricanja promakla je iz vida M. S. Milojeviću, tako da je on u naricanju video samo rezultat trenutnog nadahnuća: „svaka ožalošćena tada kuka, nariče, zapeva, jadi, tuži itd. i stvara pesme kako joj i šta na um padne u onoj tuzi.“⁶⁾

Novinske tužbalice dozvoljavaju da se kaže nešto više o elementima i pravilima njihove improvizacije, jer se tu mogu vršiti podrobna poređenja velikog broja primera. Najpre pada u oči da fond sredstava koja stoje na raspolaganju sastavljačima čitulje čine elementi nejednakog obima: reči, sintagme, rečenice i sekvence, koji podrazumevaju nejednaku udaljenost od cilja (od zaokruženog teksta čitulje), a time i nejednaki stepen slobode improvizacije. Takođe se može utvrditi i to da preovlađuju elementi druge i treće grupe, odnosno sintagme u obliku stalnih epiteta („kobna smrt“, „svetao lik“, „neutešni roditelji“ itd.) ili fraza („u nemogućnosti da“, „do groba ožalošćeni“, „izgubi plemeniti život“ itd.) i rečenice-motivi, koje čine smisaone i emotivne celine. U stvari, većina čitulja predstavlja kombinaciju gotovih rečenica, zbog čega je njihovo povezivanje više formalno nego smisaono. Semantička i ekspresivna vrednost ovih rečenica ne zavisi od konteksta, tako da mogu da vode samostalnu i nomadsku egzistenciju. Čak se može reći da bi u principu trebalo da se svaka rečenica koja se nađe u jednoj čitulji može naći i u nekoj drugoj. Primera radi navešćemo nekoliko reče-

⁴⁾ Tihomir Đorđević, *Nekoliki samrtni običaji u Južnih Slovena*, Godišnjica Nikole Čupića, XLVII, str. 184.

⁵⁾ Vuk St. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, I, „Nolit“, Beograd, 1969, str. 69.

⁶⁾ *Pesme i običaji . . .*, str. 183.

nica koje se u našem korpusu (u brojevima *Politike i Večernjih novosti* od 1. VI do 1. IX 1973) pojavljuju više od dva puta:

— Očekujemo te da se pojaviš među nama nasmijan i veseo, kao što si uvek bio, pa makar i na trenutak da obraduješ tvoje drage.

— Voleo si život, radovao se njemu.

— Otišla si bez ijedne reči oproštaja, pozdrava ili želje.

— On nas zauvek ostavi, da za njim večno tugujemo.

— Mesto da idemo na veselje, mi na groblje svake nedelje.

— Ne samo da je gajio ljubav i toplinu za nas, već za svakoga koga je poznavao i to ga je činilo izuzetnim i voljenim u svakom društvu.

— Ponosni smo što smo ga imali a neizmerno tužni i nesrećni što ga izgubismo.

— Ponos i dobrota, ljubav i nežnost, požrtvovanje i samopregor krasili su divan lik naše majke.

— Ugasila se jedna divna mladost, nestao je jedan pravi čovek koji je voleo život i ljude, svoje najbliže, rođake, drugove i prijatelje.

— Sećanje na čoveka koji nas je neobično voleo, koji je živio za nas i za našu sreću, nikada neće prestati, jer nam se čini da njegova ljubav cveta iz groba, topla i večna kao i naš bol.

Improvizovanje čitulje samo na osnovu fonda reči daleko je ređe, a retka je i pojava preuzimanja gotovih sekvenci (što praktično znači osnovnog teksta čitulje). Međutim, u ovom drugom slučaju naročito jasno dolazi do izraza odnos prema jeziku karakterističan uopšte za novinske tužbalice: prihvatanje, reklo bi se moderno, jezika kao nečeg nadindividualnog, što svakome stoji na raspolaganju, što je „svačije i ničije”. Pisci čitulja ne veruju u originalnost, oni se možda identifikuju sa svojim osećanjima ali ne i sa njihovim izrazom. Jezik postoji pre okolnosti koja traži njegovu upotrebu, njega ta okolnost ne stvara. Ovakvo osećanje jezika može u čituljama da se potvrdi i kad je reč o sekvencama za koje bismo pomislili da odgovaraju samo jednom slučaju, sticaju neponovljivih okolnosti. Na primer, fondu elemenata za sastavljanje novinskih tužbalica pripada i ova sekvenca koja je inače tri puta upotrebljena u našem korpusu uzoraka:

— Dragi naš M. iako vreme brzo prolazi, u nama je prisutna i biće uvek, ona kobna, maglovita i pro hladna septembarska noć u kojoj su tvoje tople oči poslednji put pogledale, a tvoje srce odbrojalo zadnje otkucaje. I sada u nama potresno odjekuje tužna vest o tvojoj iznenadnoj smrti i čini nam se ponavlja se neprekidno, sve jače i jače. Kao i tada lijem nepresušne suze i lomimo prigušene uzdisaje. Sada bi, dragi M, imao... godina, punu momačku zrelost, imao bi sve što smo ti i mi želeli da imaš. Ali smrt te zaustavi na tvom poslednjem putu, kada si hitao roditeljskom domu. Ona bi moćnija od naše neizmerne ljubavi, okrutna i drska, željna zelene mladosti.

U novinama, izvan autentičnog etnografskog konteksta, tužbalica se modifikuje, prilagođava se pre svega svom novom načinu postojanja. Od obreda, koji sadrži elemente drame, muzike i poezije, tužbalica se pretvara u novinsku rubriku, od prizora i glasa postaje tekst namenjen čitanju u sebi, od poezije proza. Smanjuje se dužina tužbalica, nestaje refren, namesto recitala dolazi monolog. U pisanoj tužbalici autorstvo potpuno prelazi na ožalošćene koji je potpisuju; pravi sastavljači čitulje, redaktori ili pomagači ne pojavljuju se javno kao što to čine „narikače” i „lelekače”. Osobine teksta koje su u vezi sa njegovom usmenom upotrebom — ritam i rima — gube funkciju. Obrasci naricanja postaju fiksirani, svima dostupni, prestaju da budu elementi lokalnog folklora i postaju sastavni deo takozvane masovne kulture, zajedno sa drugim rubrikama novina. Zajednica koja predstavlja društveni i kulturni okvir pisanih tužbalica nije nacionalno ili verski jedinstvena, jer je čini heterogeno telo čitalaca visokotiražnog lista, kao što su čitaoci *Politike* i *Večernjih novosti*, za koje se ne može reći da predstavljaju nacionalno, kulturno ili religijski koherentne zajednice. Ovaj princip okupljanja istovremeno je i princip podele, utoliko što novine mogu postavljati manje ili više stroge „estetske” uslove kojima mora da odgovara tekst čitulje, što odlučuje prilikom opredeljivanja ožalošćenih za objavljivanje čitulje u jednom ili u drugom listu. Na primer, *Večernje novosti* i *Politika* imaju različit stav u odnosu na epistolarnu formu čitulja. Prvi list je toleriše, dok je drugi ne prihvata. Ožalošćenima se savetuje da tekst tužbalice prebace iz drugog u treće lice ili da se obrate *Novostima*. U mnogim čituljama u *Politici* primetan je trag ove intervencije.

Estetski otpor prema tradicionalnim sredstvima oplakivanja mrtvih javlja se i među samim sastavljačima čitulja. Udaljenost ili nerazgovetnost osnovnih religijskih i socijalnih funkcija oplakivanja mrtvih i uticaj modernih književnih i

estetskih normi dovode do pojave pravih anti-čitulja; novinska tužbalica postaje eliptična i hermetična. Tragajući za novim sredstvima, ožalošćeni su, na primer, otkrili emotivnu vrednost nadimaka: „Dragi naš, Bule, većito ćeš ostati u našim srcima. Tvoji: Mile, Pera, Ćora, Gricko i Škembonja”. Informativna funkcija oglasa prelazi u tom slučaju sa teksta na fotografiju. U izvesnom broju primera autori čitulja pribegavaju modernim pesničkim sredstvima, kao što su slobodni stih ili pesma u prozi. S druge strane, njihovi sastavi mogu da svedoče o uticaju političkog, administrativnog ili žurnalističkog jezika: „Njena nežnost tretira se kao najlepši primer”; „Ne mireći se sa činjenicom da njega više nema...”; „Imenovana je umrla nakon kratke bolesti”.

Etnografska literatura i prvi zaključci analize novinskih tužbalica ukazuju na nekoliko stalnih funkcija i motiva javnog oplakivanja pokojnika. Bilo da je reč o obredu arhajske zajednice, o narodnom običaju ili o novinskom oglasu kao proizvodu masovne kulture, ožalošćeni su, pre svega, pozvani da sve što se odnosi na smrt njihovog srodnika povere zajednici i njenim ustanovama, da prihvate „gramatiku” tih ustanova. Doživljaj smrti, opasna identifikacija smrtnika sa mrtvim i, s druge strane, još opasnija izolacija smrti, kao događaja koji pogađa samo pojedinca, predupređuju se obaveznom institucionalizacijom svih reagovanja na smrt. Pretvorena u obred, običaj, ceremoniju, jednom reči — u jezik, smrt postaje ljudska, dobija mesto u istoj ravni u kojoj su i druga „fakta života”; izreciva, ona je, u krajnjoj liniji, prihvatljiva. Institucionalizacija je lako prepoznatljiva u svakom suvislom reagovanju na smrt, tako da je teško govoriti o nekim njenim posebnim vidovima ili motivima. Međutim, može se reći da pretvaranje smrti u znak počinje njenim obavezanim objavljivanjem „sa munire na džamiji”, „crkvenim zvonima”, „preko vesnika”, dozivanjem, odnosno isticanjem štampanih posmrtnica i objavljivanjem čitulje u novinama. Obredni — a ne samo tehnički — smisao oglašavanja smrti prepoznaje se po tome što je pažnja više usmerena na to da tužnu vest emituju oni koji se smatraju ožalošćenima — pa makar se ona ponavljala više puta — a manje na to da ona stigne do onih kojima je namenjena. Stvaranje znakova smrti važnije je od njihovog tumačenja. To posebno dolazi do izraza u novinskim posmrtnicama, gde možemo naći čitave strane ispunjene informacijama o istoj smrti, sa istim tekstom, istim likovnim prilogom, ali iz različitih izvora.

U novinskim tužbalicama u prvom planu se nalazi slika kobnog delovanja smrti na ožalošćene:

oštrica smrti obredno se okreće prema živima. Oni su ti koji više ne mogu da žive, njihov se opstanak pretvorio u ništavilo i prazninu: „Noćí su bez svitanja, dani bez svetlosti i radosti, u životu koji to više nije”. I dok oni „umiru” u bolu, mrtvi nastavljaju da „žive” u njihovom sećanju. Pretvoreni u svetle likove i uspomene, oni se sele u unutrašnji svet ožalošćenih, koji u novinskim tužbalicama predstavlja carstvo večnosti. S obzirom na to, jasno je zašto se psihologija ožalošćenih opisuje mimo osnovnih psiholoških zakona, kao od vremena zaštićeno utočište duša. Neprolaznost bola, a često i njegovo paradoksalno jačanje sa vremenom, iznose se u čituljama kao svedočanstva ličnog iskustva: „Tuga i bol za njim ista je kao i onog dana kada smo ga otpratili”; „Bol u našim srcima je iz dana u dan sve veći”; „Prolaze dani, ali ostaje doživotni bol”; „Vreme prolazi, bol za njom je sve jači, a sećanje na nju stalno je prisutno u nama”.

Na taj način u čituljama se ostvaruje svojevrsna istovremena negacija smrti i negacija života: udarci sudbine pretvaraju naš opstanak u život bez života, ali moć našeg sećanja čini da smrt ostane bez prave smrti. Nepriznavanje smrti ima eksplicitni vid u formulama: „Nisi nam ni sada mrtav”; „Ti si u nama, iako te nema”; „Ona nije otišla od nas, jer ona živi sa nama”; „On će živeti sa nama”. Pretvaranje odsustva pokojnika u prisustvo njegovog lika uglavnom je ubedljivije psihološki motivisano od same postojanosti uspomene. Na umrlog podsećaju stvari, knjige, razgovori. Ove asocijacije pretvaraju se ponekad u prave metafore, u kojima čitava priroda odražava psihološko stanje ožalošćenih, tako da se, pored afektivnog sećanja, ovde javlja i tema afektivnog projektovnja. „Neopipljivi zraci sunca pokušavaju popuniti prazninu u ovom svetu koju načini...” Pokojnika traže „u mirisu cveća”, „u letu leptira”, pa i samo nebo može da saučestvuje u bolu ožalošćenih: „Toga dana i nebo plakaše sa nama”.

Za razliku od psihološki i pseudopsihološki motivisanih izgleda na večni život, odnosno večni boravak u uspomenama ožalošćenih, ima u čituljama i neposrednog zavetovanja živih mrtvima, neka vrsta davanja javnog jemstva, preuzimanje obaveze prema mrtvima bez obzira na psihološke osnove koje njenom izvršenju idu ili ne idu na ruku. „Obećavamo da te nikada nećemo zaboraviti”, poručuju ožalošćeni svome umrlom srodniku. „Nismo te zaboravili, uvek si u našim mislima, u našim srcima, u našim rečima”; „Tvoj veseli lik ostaće nam večito u sećanju i nikada te nećemo zaboraviti niti prežaliti”.

Prenošenju glavnog udarca smrti na žive služi i motiv prekorevanja mrtvih zbog bola koji su

naneli svojim odlaskom. „Zašto se majci ne javiš, sine, zašto na nas ne pomisli — znaš da si nam najpotrebniji“. Ovaj motiv prepoznaje se u vrlo čestoj formuli „Ostavi nas da za njim večno tugujemo“.

Mehanizam sećanja ili prosto zavet čine osnovu trajnosti uspomene i u tom smislu garanciju novog, večnog života pokojnika, ali oni podrazumevaju, kao svoju komplementarnu posledicu, i trajnost bola ožalošćenih. Situacija koju je smrt sobom donela opisana je u novinskim tužbalicama tako kao da u stvari ide u prilic mrtvima. U osnovi tog obrta nalazi se stav koji je Levi Stros prepoznao kao „filozofiju“ pogrebnih rituala kod nekih indijanskih plemena: „Smrt je surova, još je surovija tuga“. To je način da se u obrednom sređivanju odnosa između živih i mrtvih zamagli istina, koja glasi: „U velikoj biološkoj i društvenoj igri koja se neprekidno odvija između živih i mrtvih, jasno je da su prvi jedini dobitnici.“⁷⁾

Umrli odnosi sa sobom vrednosti života, a za sobom ostavlja pustoš goru od smrti. Zbog toga osobine koje mu se pripisuju moraju biti izuzetno pozitivne. Međutim, vrednovanje umrlih u čituljama ima i druge funkcije, nezavisne od obrednog preokretanja vrednosti života i smrti. Za njega je, pre svega, karakteristično da se prevaga daje društvenim osobinama — plemenitosti, ljubavi prema bližnjima, požrtvovanosti, blagosti, vedrini, dok se gotovo potpuno zanemaruju lične vrednosti pokojnika, intelektualne, stvaralačke ili fizičke. Ako se, na primer, u čituljama pominje pokojnikova mudrost, ona se po pravilu dovodi u vezu sa društvenom funkcijom, odnosno javlja se u obliku „mudrih saveta“. Svakako, kićenje pokojnika superlativnim vrlinama deo je i religijskog prosedeja kojim se on priprema za večnost, a u koji spadaju, na primer, i obredno kupanje i oblačenje umrloga. On dobija neku vrstu razrešnice od svoje uloge u ovome svetu i preporuku za onostranost. Obredno vrednovanje umrloga prejudicira odluku Višnjeg suda. Ali, koliko se afirmacijom vrednosti pokojnika olakšava njegov prelaz u novi ontološki status toliko se njome učvršćuje opstanak živih, jer to je prilika da se potvrde društvene vrednosti od kojih zavisi integritet zajednice⁸⁾.

⁷⁾ Klod Levi Stros, *Divlja misao* (Preveli Jelena i Branko Jelić), „Nolit“, 1966, str. 68.

⁸⁾ Prema Dirkemovom tumačenju, obaveza javnog oplakivanja mrtvih dolazi otuda što se u trenutku smrti svakog svog člana čitava zajednica oseća ugrožena, tako da u ravnodušnosti prema smrti vidi narušaj na vlastiti integritet, a u obrednom žaljenju pokojnika potvrdu da je taj integritet održan. (*Les formes élémentaires*, str. 571). Značaj oplakivanja mrtvih i koheziju zajednice posebno je istakao američki

Time se može objasniti prednost moralnih i društvenih osobina na lestvici vrednosti koje se pripisuju pokojnicima, ali za razumevanje pojedinih osobina, pored ove uloge motiva vrednovanja pokojnika, treba imati u vidu i njegovu ulogu u vezi sa drugim funkcijama čitulja. Zašto su, na primer, „uvek nasmejani lik”, vedrina, smisao za humor osobine koje ožalošćeni naročito cene? Odgovor na to teško je dati ako se uzima u obzir samo značaj vrednovanja pokojnika za afirmaciju društvenih vrednosti ili za pripremu ontološkog prelaska iz vremena u večnost. U oba slučaja moglo bi se i bez ovih osobina.

Međutim, smisao za humor, manifestovanje životne radosti i vedrine, pored toga što se nalaze na lestvici društveno vrednih osobina, stoje u kontrastnom odnosu prema mračnoj i svirepoj smrti, predstavljaju ono što smrt najpre ubija, na šta se pre svega okomljuje. Jer u novinskim tužbalicama nema mesta za sliku smrti kao moralno neutralnog momenta prirodnog procesa. Racionalizacija se odvija u drugom pravcu. Smrt je zla sila, zver, čudovište sa kandžama, cinični neprijatelj života. Ona nas ne pogađa toliko svojom neizbežnošću koliko time što zločudo bira trenutak i okolnosti koji nam najmanje odgovaraju i osobe koje smo najmanje spremni da joj prepuštimo. Ne jadikuje se zbog same smrti, već zbog njenog časa. *Mors certa, hora incerta*. Čas smrti je neprihvatljiv ne samo kad su u pitanju rane smrti koje odnose svoje žrtve „u cvetu mladosti”, već se smatra da je smrt podjednako surova i nepravedna kad odnosi čoveka „u naponu snage”, „kad smo od njega najviše očekivali”, „kad je trebalo da nas obraduje diplomom”, „kad je trebalo da primi prvu platu”, „kad je bio na pragu svoje kuće”, „onda kada smo mu se najviše radovali”, „kad smo mogli da mu omogućimo lepše dane starosti”. Dokaz ove zle logike smrti ne mora biti samo to što ona bira nepogodno vreme, već i njena naročita motivisanost da se obračuna sa onima koje krasi privrženost životu, koja je zbog toga u čituljama jedna od najčešćih osobina pokojnika. Uostalom, ona se može sresti samo u čituljama. „Voleo je život”, „Radovao se životu”, to su osobine rezervisane za mrtve. Smrt je surova i stoga što umrlome nije ostavila vremena da se oprostí sa svojim, da im iznese svoje poslednje želje. „Još nam je teže — kažu ožalošćeni — što je otišao iznenada, bez ijedne reči oproštaja, želje ili poruke”. Tako se u svrhe racionalizacije smrti koristi motiv čiji etnografski okvir čini

filozof Alfred Stern, koji u plakanju u grupi vidi najbolju priliku za „zajedničko potvrđivanje vrednosti”, a time i jedan od glavnih oslonaca društvenog života. Zbog toga plakanje u grupi (kao i zajedničko smejanje) Stern ne smatra tekovinom društva već njegovim izvorom. — (Alfred Stern, *Philosophie du rire et des pleurs*, PUF, Paris, 1949, str. 230—231).

obred „praštanja” samrtnika⁹⁾, ali koji se ne javlja kao posebna tema čitulja. To se delimično može objasniti time što je ovde reč o predsmrtnom obredu kome ne može biti mesta u posmrtnicama, ali ako se upitamo zašto se ni u najopširnijim čituljama ne pominje da je pokojnik imao prilike da se sa svojim „oprosti”, onda je očigledno da osnovni razlog treba videti u tome što bi opis „praštanja” ublažio sliku svirepe smrti i doveo u pitanje njenu zlu logiku. Oproštaj se može pomenuti samo kao nešto što smrt osujećuje.

Ovo tumačenje smrti kao zle inteligencije ponekad ide do pravih filozofskih sentenci, u kojima se formuliše zakon međusobne isključivosti trajnosti i vrednosti, „saznanje da u ovom svetu ono što je najbolje ne traje dugo”, odnosno, rečeno na slikovit način, da se „ljubav srca koje teži sreći završava u suzi”.

Uspostavljanju ravnoteže između pojedinca i društva, kroz institucionalizaciju reagovanja na smrt i afirmaciju društvenih vrednosti pokojnika, između živih i mrtvih, kroz obredno preokretanje vrednosti života i smrti i prebacivanje umrlih u novi ontološki status, između živih i smrti, kroz razotkrivanje opake logike smrti, treba, najzad, dodati i podmirivanje računa između krivaca i žrtava, koje se u čituljama obavlja pomoću starog motiva krvne osvete. On se, u stvari, javlja u vidu pretnji i javnih prokletstava. Pogibije u saobraćajnim nesrećama „tuđom krivicom”, pored ubistava, prilika su za oživljavanje ovog motiva. „Krvnici” i „dušmani” uglavnom su „nesavesni” i „obesni” vozači. Ređe je u pitanju „hitac nemilosrdnog ubice”. „Tvoj život je ugasio jedan nehuman čovek. On te ubio i ostavio”. Ukoliko mislite da je direktno prokletstvo efikasnije, možete preko novina anatemisati svog krvnika pomoću sledećih formula: „Proklet bio dušman što to učini”, „Prokleta puška i nemilosrdna ruka koja te osudi” „Proklinjemo našega krvnika”. U vezi sa motivom osvete je i često navođenje nerasvetljenih okolnosti smrti kao razloga posebne žalosti: „A posebni teret nosimo u srcu u želji da saznamo pravu istinu kako se sve to dogodilo da si na kraju ostao sam”. Očigledno, ožalošćeni žale što ne mogu — makar simbolično, kroz javnu osudu ili prokletstvo — da podmire račun sa krv-

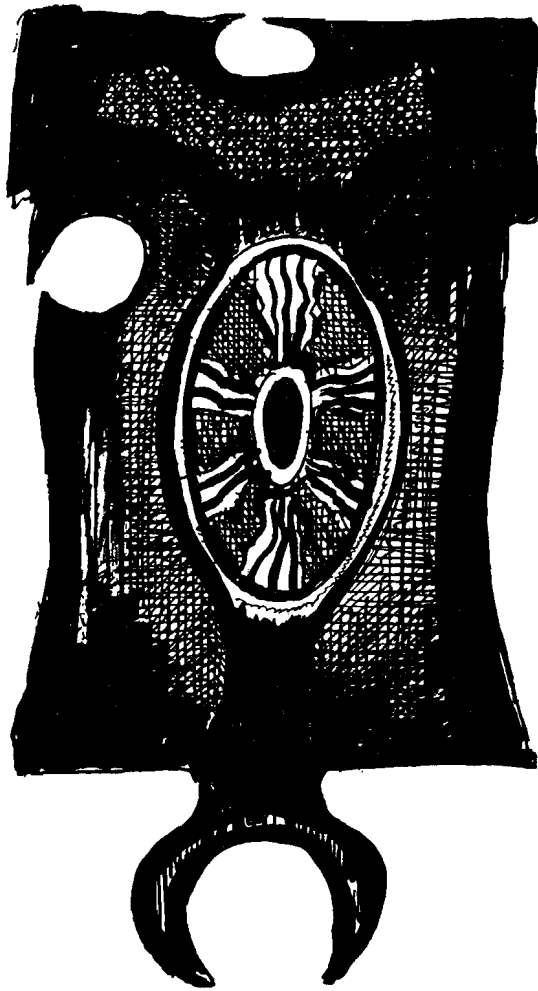
⁹⁾ Prema Tihomiru Đorđeviću, on se sastoji u tome što „bolesnik pozove rodake, prijatelje i poznanike i zamoli ih da mu oprostite ako ih je uvredio, na šta mu oni reknu: Da ti je prosto i ovog i onog sveta”. U tom slučaju praštanje je davanje razrešnice, svodenje računa na ovome svetu. Međutim, iz istog izvora saznajemo da praštanje može da ima i drugi smisao, kad je samrtnik taj koji „oprašta” svojim bližnjima i „blagosilja” ih, da na njima „kletva ne ostane”. — (*Nekoliki samrtni običaji u Južnih Slovena*, Godišnjica Nikole Čupića, XLVIII, str. 164).

nicima koji „ostaju nekažnjeni”. Jer, kao što znamo, duša pokojnika ne može se smiriti dok njegova krv ne bude osvećena.

Vrednost funkcija i motiva novinskih tužbalica odlikuje se izvesnom promenljivošću. Pre svega, isti motiv može da se veže uz nekoliko funkcija, tako da je njegova pokretljivost i prilagodljivost glavni činilac povezanosti različitih referencijalnih planova funkcija. Na primer, motiv „nasmejanog lika” može biti u funkciji afirmacije društvenih vrednosti, sastavni deo religijskog obreda mutacije ontološkog statusa i sredstvo racionalizacije smrti. S druge strane, motiv može da denotuje ili da konotuje funkciju, a u ovom drugom slučaju dolazi do prenošenja čitave funkcije sa jednog plana vrednosti na drugi, odnosno javlja se pojava poznata lingvistima i semiotičarima koju je Hjelmslev opisao pod imenom konotacije. Obrazuje se takav sistem značenja (IRS) u kome plan izraza (I) čini takođe sistem značenja (irs) uklopljen u strukturu prvog sistema: (irs) RS. Na primer, obred praštanja, čiji je primarni smisao religijski, javlja se, zajedno sa tim smislom (bez obzira na to što je on u čituljama samo implicitan) kao sredstvo za konotovanje racionalizacije smrti, to jest, kao plan izraza u sistemu značenja čiji plan sadržine čini racionalizacija. Isto tako, nabrojanje pozitivnih osobina pokojnika, koje, s obzirom na izbor tih osobina, ima pre svega funkciju afirmisanja društvenih vrednosti, može, zajedno sa tom osnovnom funkcijom, da konotuje negaciju života — kad te osobine obuhvataju sve što je u životu vredno — ili racionalizaciju smrti — kad su one u kontrastnom odnosu prema surovosti umiranja.

S obzirom na to da reference za razumevanje pojedinih funkcija i motiva mogu biti u psihosocijalnoj, logičkoj, aksiološkoj ili religijskoj ravni, teško se može govoriti o „svetu” novinskih tužbalica kao koherentnom sistemu tih funkcija i motiva. Pre se može reći da oni pripadaju različitim svetovima koji se u čituljama dodiruju i ukrštaju, svetovima mentalnih procesa, sudova vrednosti ili simboličkih radnji. Ukoliko bi se, ipak, tražila neka zajednička tačka različitih odgovora na izazov smrti o kojima svedoče novinske tužbalice, odnosno njihov opšti antropološki plan, moglo bi se reći samo nešto sasvim uopšteno: svi ovi odgovori usmereni su na to da se od udaraca smrti spasu kontinuitet i integritet opstanka, vrednosti i svesti. Sve što nam čitulje kazuju svodi se u suštini na dva stava: „On je mrtav, ali nastaviće da živi” i „On je mrtav, ali mi ćemo nastaviti da živimo”.

PRIKAZI

RANKO BUGARSKI

NEKE NOVIJE PUBLIKACIJE IZ SOCIOLINGVISTIKE

U ovom broju, ova rubrika ne donosi opširnije prikaze, nego anotiran spisak jednog broja publikacija koje su u bližem ili daljem srodstvu sa temama kakve se razmatraju u prethodnim priložima. Spisak ima dva dela. U prvom su dati osnovni podaci o važnijim interdisciplinarnim zbornicima koji prate savremenu sociolingvističku orijentaciju ilustrovanu tekstovima većine autora u našem izboru. Utoliko su ovi podaci neka vrsta bibliografske dopune ovih tekstova, a ujedno i predlog za dalje čitanje. Pored ovih zbornika, u ilustrativne svrhe ukazuje se i na dva veoma različita monografska pregleda oblasti sociologije jezika, jedan savremenog američkog sociologa Herclera, a drugi francuskog sociološki orijentisanog lingviste starije generacije Marsela Koena. Drugi deo spiska obuhvata odabranu literaturu izašlu tokom poslednje tri-četiri godine na našem jeziku, koja se u celini ili delimično bavi izrazitije sociolingvističkim temama. Radovima naših autora dodate su i dve prevedene jedinice. Ni j jednom ni u drugom delu, ovaj spisak ne može da pretenduje na iscrpnost, nego u najboljem slučaju na reprezentativnost. Anotacije su čisto informativne prirode i ne ulaze u kritičko vrednovanje niti u polemiku oko pojedinih pitanja.

I

1. D. H. Hymes (Ed.); *Language in Culture and Society*. New York: Harper and Row, 1964; pp. 764. — Veoma obiman i tokom protekle decenije mnogo korišćen zbornik radova iz lingvistike i antropologije. Donosi obilje priloga, počev od evropske i rane američke tradicije (Mos, Malinovski, Meje, Boas, Sapir) pa do početka šezdesetih godina. Njihova klasifikacija odražava različite sfere prožimanja jezika i kulture. Neobičajeno bogat i u bibliografskom pogledu, ovaj zbornik doprineo je pripremanju terena za na-

gao razvoj sociolingvistike. I danas je dragocen izvor, o čemu svedoči i pripremanje novog izdanja.

2. W. Bright (Ed.): *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton, 1966; pp. 324. — Materijali sa prvog naučnog skupa u celini posvećenog sociolingvistici kao relativno zasebnoj naučnoj disciplini, održanog 1964. u Los Anđelosu. Obuhvataju trinaest referata američkih stručnjaka, sa diskusijom. U uvodnom izlaganju urednika naznačuju se dimenzije sociolingvistike i predviđa brz razvoj koji će uslediti, zahvatajući lingvistiku, sociologiju i antropologiju. Drugi prilozi bave se „narodnom lingvistikom”, dijalekatskim i društvenim razlikama u urbanim sredinama, hipotezom jezičke relativnosti, izradom pisama za nepisane jezike, jezičkim planiranjem itd.

3. S. Lieberman (Ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. (Poseban broj časopisa *Sociological Inquiry*, 36:2, 1966; preštampano i kao knjiga: Bloomington, Indiana University and The Hague, Mouton, 1966; pp. 204. — Takođe materijali sa jedne konferencije iz 1964; zbog ova dva skupa ta godina se nekad uzima kao početak organizovanja sociolingvistike, odnosno sociologije jezika, u danas aktuelnom smislu. Ovde su autori pretežno sociolozi, ali ima i lingvista, naročito antropoloških. Pored opštijih pitanja teorije i metode, razmatraju se i specifične sociolingvističke situacije pojedinih zajednica u Evropi, SAD i drugde.

4. J. A. Fishman (Ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 1968; pp. 808. — Ovaj obuhvatni i poznati zbornik sadrži preko 40 priloga podeljenih u sedam delova, a u rasponu od jezika u interakciji malih grupa, preko jezika u društvenim slojevima i jezičkih odraza društveno-kulturne organizacije, do višejezičnosti, zadržavanja i napuštanja maternjeg jezika, i jezičkog planiranja. Jezičke pojave sagledaju se kao determinante, kao pratioci i kao posledice društvenog ponašanja. Donekle zastareo, ali još koristan izvor.

5. J. A. Fishman (Ed.): *Advances in the Sociology of Language*. Vol. I. Basic Concepts, Theories and Problems, Alternative Approaches. The Hague: Mouton, 1971; pp. 418. Vol. II: Selected Studies and Applications. The Hague: Mouton, 1972; pp. 534. — Rezultat nastojanja da se u dvotomnom izboru pruži presek savremenog stanja, obuhvatajući i period protekao od prethodno navedenog zbornika. Prvi tom sadrži četiri nova pregleda monografske dužine (Ervin-Trip, Grimšo, Labov, Fišman), koji uzeti zajedno prave dobar deo teorijske i metodološke problematike. Drugi tom okuplja dvadesetak kra-

ćih rasprava, takođe sasvim skorašnjih, koje u širokom tematskom rasponu, a u primeni na specifične probleme i situacije, ilustruju opštije koncepcije izložene u prvom tomu. Značajan izvor za detaljnije upoznavanje sa današnjim stanjem ove naučne oblasti.

6. J. J. Gumperz and D. H. Hymes (Eds.): *Directions in Sociolinguistics — The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972; pp. 598. — Zasnovan na jednom ranijem zborniku sličnog naslova, ovaj novi izbor obuhvata tri kruga problema: etnografski opis i objašnjenje, otkrivanje strukture u govoru, i rađanje, održavanje i menjanje jezičkih kodova. U celosti je usmeren ka proučavanju verbalne prakse ljudskih grupa, i sadrži reprezentativan izbor govornih činova u različitim kulturama širom sveta. Pridodat mu je i „Nacrt vodiča kroz etnografsko proučavanje upotrebe govora”.

7. P. P. Giglioli (Ed.): *Language and Social Context*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1972; pp. 399. — Preštampano je 15 radova pretežno američkih autora, podeljenih u pet odeljaka (pristupi sociolingvistici; govor i situirano de-lanje; jezik, socijalizacija i subkulture; jezik i društvene strukture; jezik, društvene promene i društveni sukobi). Zbornik je namenjen pre svega sociolozima, ali sadrži i priloge lingvista, antropologa, filozofa i politikologa. Zanimljivo i korisno štivo ne samo iz ugla sociologije, nego i bilo koje druge discipline koja zalazi u društveni kontekst jezika.

8. J. B. Pride and J. Holmes (Eds.): *Sociolinguistics*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1972; pp. 381. — Po obimu i fizionomiji sličan prethodno navedenom, ovaj zbornik sadrži nešto više izrazitije lingvističkih priloga, uz malo bolju zastupljenost britanskih i kanadskih autora pored američkih. Podeljen je u četiri dela (dvojezičnost i višejezičnost; standardni jezik i nacionalni jezik; dijalekatske i stilske varijacije; sticanje i veština upotrebe jezika). Većina priloga je već ranije objavljena, ali su svi skorašnjeg datuma; neki su duži odlomci iz monografskih rasprava.

9 R. W. Shuy (Ed.): *Sociolinguistics — Current Trends and Prospects*. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 1973; pp. 351. — Materijali sa jednog skorašnjeg skupa na kome su, među lingvistima, učestvovali i predstavnici savremene opštelingvističke teorije. U središtu pažnje su sledeće teme: načini analiziranja varijabilnosti u formalnom reprezentovanju gramatičke strukture; sociolingvistika i društvena interakcija; sociolingvističke ankete; veze između sociolingvistike i obrazovanja; uticaj lingvistike

i sociologije na sociolingvistiku. Značajnu novinu predstavlja uključivanje prve pomenute teme, teorijski posebno aktuelne.

10. J. O. Hertzler: *A Sociology of Language*. New York: Random House, 1965; pp. 559. — Pregled polja, viđenog očima sociologa. Jezik se posmatra kao pronalazak i instrument, potekao iz društvenih potreba, koji uz opšteljudske funkcije ima i celu lepezu specifično društvenih funkcija. Analize i tumačenja kreću se u okvirima važnijih socioloških koncepata. Principi sociologije jezika ilustrovani su pretežno primerima iz engleskog.

11. M. Cohen: *Matériaux pour une sociologie du langage*, I—II. Paris: Maspero, 1971; pp. 179+169. — Originalno zamišljen priručnik koji daje pregled materijala od interesa za sociologiju jezika, bez zalaženja u njihovu obradu, ali uz dosta bogatu literaturu. Zahvaćena je ogromna oblast jezika kao društvenog instrumenta, jezika i društvenih grupa, jezičkih funkcija, i jezika u zavisnosti od civilizacionih odnosa. Bibliografija upućuje i na nešto starije radove, koji se ređe sreću u novijim pregledima. Koristan opšti uvod u predmet sociologije jezika, komplementaran ranije navedenim publikacijama u kojima se obrađuju teorija i metodologija ove discipline.

II

12. Pavle Ivić: *Srpski narod i njegov jezik*, SKZ, Beograd, 1971; str. 333. — Knjiga sadrži četiri rasprave, delimično već ranije objavljene: „Naša etnička istorija i naš jezik”, „Naši dijalekti i moderno doba”, „Sudbina našeg jezika kao oruđa kulture”, i „O Vukovom Srpskom rječniku iz 1818. godine”. U prilogu su tri karte, među kojima i dijalektološka karta srpskohrvatskog područja. Kako je knjiga namenjena širem krugu čitalaca, uz svaku temu data je samo selektivna bibliografija. Glavne teme su etnoistorijskog i kulturnoistorijskog karaktera, ali je opšti predmet knjige — spoljašnja istorija našeg jezika — izuzetno zanimljiv sa sociolingvističkog stanovišta. Autorov pristup otvara čitaocu bogatu panoramu istorijskih, etničkih, društvenih i kulturnih prilika koje su uslovile nastanak i razvoj naših dijalekata i našeg književnog jezika. Njegovo ostvarenje utoliko je značajnije što predstavlja, kako on sam napominje, prvi pokušaj u svom žanru.

13. Dalibor Brozović: *Standardni jezik — teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Matica hrvatska, Zagreb, 1970; str. 178. — Uz pet rasprava, ranije objavljenih na raznim stranama i jezicima, knjiga sadrži predgovor R. Katičića, pet dijalektoloških karata, završne na-

pomene i registre. Unekoliko raznorodne teme objedinjene su autorovim središnjim interesovanjem za problematiku jezičkog standarda. Svoj glavni doprinos knjiga daje razvijanju teorije i tipologije standardnih jezika. U tom pravcu autorov tretman prelazi okvire serbokroatistike i slavistike, na čijem se materijalu uglavnom zadržava, i postaje prilog od šireg sociolingvističkog i opštelingvističkog značaja; ovo tim pre što je teorija standardnih jezika i u svetskim razmerima još uvek prilično nerazvijena.

14. Jovan Vuković: *Naš književni jezik danas*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1972; str. 320. — Autor je ovde prikupio veći broj svojih rasprava i članaka i podelio ih u tri glavna dela: „Književni jezik i jezička politika”, „Bosanskohercegovačka stajališta u određivanju jezičke politike”, i „Književna norma i stilističke vrednote”. Naročito prva dva potpadaju pod sociolingvističku perspektivu, i to u kod nas posebno aktuelnoj oblasti jezičke politike. Uz mnoge druge publikacije iz poslednjih godina, ova knjiga će predstavljati važan izvor za buduća proučavanja složene književnojezičke problematike ovog perioda.

15. Radoslav Katičić: *Jezikoslovni oglеди*. Školska knjiga, Zagreb, 1971; str. 272. — Izbor ranije objavljenih radova, podeljenih u šest delova prema tematskoj srodnosti, delimično snabdeven selektivnim bibliografskim uputama i praćen registrom imena i pojmova. Veoma široki raspon tema dodiruje mnoge oblasti opšte, istorijske, deskriptivne i normativne lingvistike, uvek i sa teorijske strane. Iz sociolingvističkog ugla, posebno su zanimljive rasprave o normi u jeziku i o književnom jeziku, o jezičkom razvoju uopšte, i posebno o svetlu koje jezik baca na zajedničku prošlost Indijaca i Slovena. Iako se autor ne poziva eksplicitno na savremenu sociolingvističku teoriju koja je ilustrovana priložima u ovom broju, njegov pristup jezičkim razlikama je u njenom opštem duhu.

16. Rudolf Filipović: *Kontakti jezika u teoriji i praksi*. Školska knjiga, Zagreb, 1971; str. XVI + 142. — Iza autorovog uvoda sledi izbor njegovih radova u tri dela: „Nastavne metode”, „Kontrastivna analiza”, i „Jezici u kontaktu i jezično posuđivanje”. Od neposrednog sociolingvističkog interesa je treći deo; u njemu je dat istorijski pregled odgovarajućih istraživanja u svetu, kratak osvrt na teoriju bilingvizma i jezičkih pozajmljenica, i pogled na praksu pozajmljivanja u njenom fonološkom, morfološkom i semantičkom aspektu (polazeći od engleskih elemenata u našem jeziku). Uvid u višegodišnju aktivnost stručnjaka koji je prvi kod nas počeo da organizuje rad na ovoj problematici u duhu novijih teorijskih i empirijskih istraživanja.

17. Ivan Klajn: *Uticaji engleskog jezika u italijanskom*. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta (Monografije, knj. XXXVII). Beograd, 1971; str. 307. — Ova doktorska disertacija, koja uz glavni deo sadrži dodatke, bogatu bibliografiju i rezime na italijanskom, prelazi granice naznačene naslovom i predstavlja značajan nov izvor za upoznavanje teorijskih i praktičnih vidova opšte problematike jezičkog pozajmljivanja. Uz obilje čisto lingvističkih podataka, knjiga daje dovoljno uvida u različite sociolingvističke činioce koji prate jedan za naše vreme karakterističan proces — naglo širenje uticaja svetskih jezika i njihovih kultura na druga jezička i kulturna područja.

18. Srđan Musić: *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta (Monografije, knj. XLI), Beograd, 1972; str. 275. — Takođe beogradska doktorska disertacija, ova knjiga sadrži istorijski pregled prodiranja romanskih elemenata na Balkan, a posebno u govore naznačenog područja, njihovu lingvističku analizu i klasifikaciju, rečnik od preko 2.000 odgovarajućih romanizama, bibliografiju i rezime na italijanskom. Već samom svojom tematikom, i ona je od jasnog sociolingvističkog interesa; ovo postaje još uočljivije zahvaljujući autorovom konciznom ali doslednom ukazivanju na splet istorijskih, ekonomskih, kulturnih i drugih uslova koji su odredili pravce i intenzitet proučavanog procesa.

19. *Sociologija jezika*. Izbor tekstova u časopisu Trećeg programa Radio-Beograda, br. 15 (jesen 1972), str. 43—138. — Ovaj izbor ima svoj izvor u radu sekcije za sociologiju jezika Sedmog svetskog kongresa za sociologiju, održanog 1970. u Varni. Uvodni tekst daje Miloš Ilić („Komunikacija i jezik”), a zatim slede prevedeni prilozi R. Kjolseta („Razvitak i socijalne implikacije” /sociologije jezika/), T. Lukmana („Predlozi za tokove istraživanja jezika”), Đ. Brage („Sistem komunikacije kao intermedijarna struktura”), Dž. Helmera („Kazivanje i mišljenje: problem reference”), Tatjane Slame-Kazaku („Dinamičko-kontekstualna metoda”) i I. Dojčera („Jezik u subkulturnom i interkulturnom istraživanju”). Ovi referati preneti su iz časopisa *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Sonderheft 15/1971). U celini, ovaj blok teksto-va dobro će doći našem čitaocu kao uvod u aktuelne probleme sociologije jezika, a i kao izvor dosta detaljnih podataka o njenom skorašnjem zvaničnom formiranju kao akademske discipline. Šteta je samo što je, zbog propusta u tehničkoj redakciji našeg časopisa, najveći deo ovakvih podataka ostao bez bibliografske dokumentacije.

20. *Lingvistika*. Izbor tekstova u časopisu Trećeg programa Radio-Beograda, br. 18 (leto 1973), str. 109—321. — Još jednom ispoljavajući lepu sposobnost reagovanja na naučne i kulturne teme dana, agilna redakcija ovog časopisa uspeła je da, uskoro po objavljivanju tekstova o sociologiji jezika, emituje i objavi impresivnu seriju priloga iz lingvistike. Čitaocu se ovde na preko dvesta stranica obraćaju mnogi domaći lingvisti, a uz njih i poneko krupno ime svetske nauke (Jakobson, Hjelmslev, Martine, Benvenist, Šaumjan, Mukaržovski, Lotman, Eko i dr.). Prilozi naših autora posebno su pribavljani za ovu priliku i ovde se prvi put objavljuju. Naglašenije sociolingvističkim temama bave se Ranko Bugarski („Lingvistička teorija i društvene funkcije jezika”), Radoslav Katičić („Jezik-kod i jezik-društvena činjenica”), Vladimir Ivir („Društveni aspekti prevođenja”), Damir Kalogjera („Sociolingvistika i sociologija jezika”), i Srđan Janković („Fenomen diglosije u jeziku”). O drugim lingvističkim temama pišu Dubravko Škiljan, Krunoslav Pranjić, Dušan Jović i Midhat Riđanović. Među prevodima ovde je najrelevantniji tekst Benvenista „Struktura jezika i struktura društva”, ali se i u više drugih dodiruju teme koje imaju svojih sociolingvističkih vidova. U celini, ovaj izbor svakako je jedan od značajnih novih doprinosa lingvističkom obaveštavanju naše sredine.

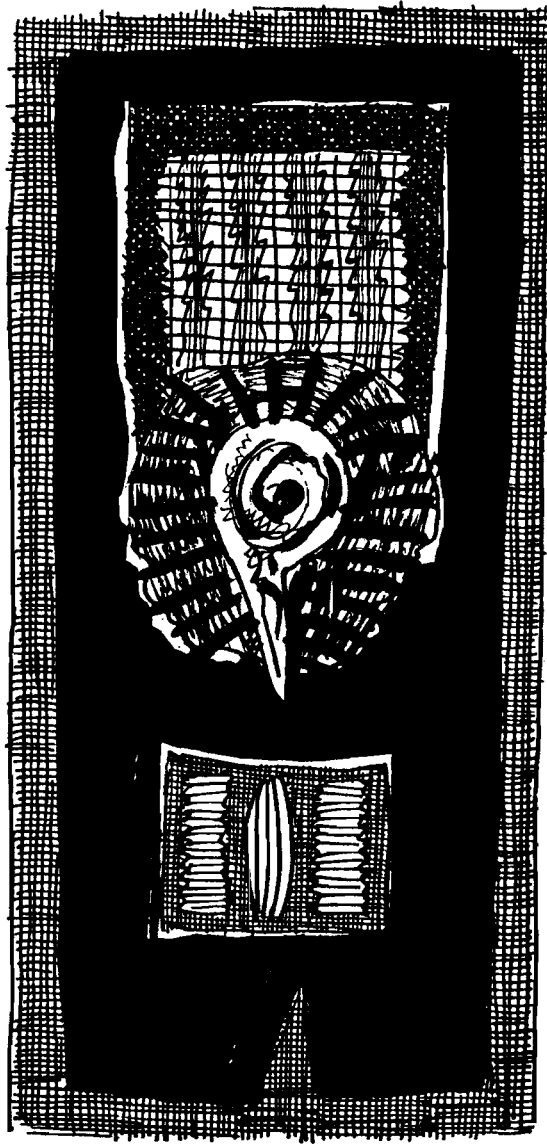
21. *Dečji govor*. Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 6. (Priredio redakcioni odbor: Vera Lukić, Smiljka Vasić, Ivo Škarić, Radmila Hrkalović). Naučna knjiga, Beograd, 1973; str. 389. — Materijali sa interdisciplinarnog naučnog skupa posvećenog dečjem govoru, na kome su učestvovali psiholingvisti, psiholozi, lingvisti i pedagozi. Posle uvodnog referata Smiljke Vasić, blizu 40 referata i saopštenja grupisano je u tri celine, posvećene teorijskom pristupu problemima dečjeg govora, istraživačkom radu na ovom polju, i kulturi dečjeg govora. Knjiga sadrži i izvode iz diskusije, kao i rezimee na engleskom i ruskom. Iako pre spada u psiholingvističku i pedagošku literaturu, ona se ovde pominje zato što se na području dečjeg jezika ove kategorije mestimično živo prožimaju sa autentično sociolingvističkim domenima — o čemu svedoči i više priloga u sva tri njena dela.

22. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*. Za štampu priredili Milan Šipka, Mevlida Karadža-Garić i Josip Baotić. Institut za jezik i književnost u Sarajevu i NIP Oslobođenje, Sarajevo, 1974; str. 223. — Materijali sa savetovanja o realizaciji Zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji i dokumenata društveno-političkih organizacija i Skupštine SR BiH o književnom jeziku i književnojezičkoj po-

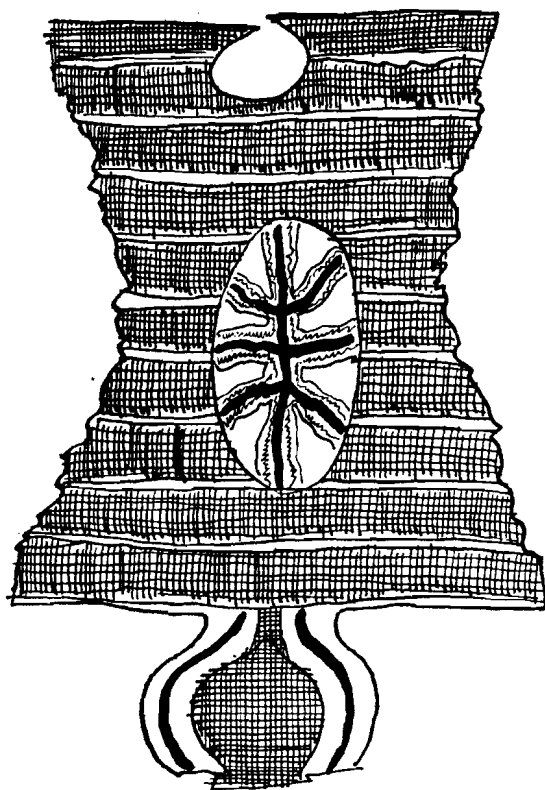
litici u Bosni i Hercegovini, održanog oktobra 1973. u Mostaru. Ažuran dodatak mozaiku publikovanih svedočanstava o lingvističkim i sociolingvističkim, društvenim i političkim problemima u vezi sa statusom i identitetom srpskohrvatskog književnog jezika u drugoj polovini našeg stoleća. Zanimljivo štivo, i višestrano poučno, a naročito za one — ako takvih još ima kod nas — koji veruju da je za rešavanje ovakvih pitanja dovoljna čisto lingvistička ekspertiza.

23. Oto Jespersen: *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*. Prevod i predgovor: Zdenko Lešić. Zavod za izdavanje udžbenika (biblioteka „Lingvistika — poetika“, urednik Savo Pujić), Sarajevo, 1970; str. 186. — Iako prvi put objavljena pre obnove šireg interesovanja za sociolingvističku problematiku, ova poznata knjiga istaknutog danskog lingviste zadržala je sve do danas dosta od svoje svežine i privlačnosti. I pored međuvremenih teorijskih i metodoloških dostignuća, ona se još može koristiti kao popularan uvod u proučavanje jezika u kontekstu društvenog života. Stoga je dobro što je ona među prvima izašla u jednoj našoj primerno zamišljenoj i uređivanoj ediciji.

24. A. L. Kreber (red.): *Antropologija danas*. Preveli Olga Đekić i Boris Hlebec. Vuk Karadžić, Beograd, 1972; str. 777. — Obiman i raznovrstan zbornik radova, prvi put objavljen 1953, koji je u velikoj meri obuhvatio polje antropologije i kroz protekle dve decenije služio kao važan izvor za upoznavanje sa aktuelnim stanjem u raznim njenim oblastima. Među 50 priloga ima ih nekoliko koji bi se danas nazvali sociolingvističkim. Ovo se u prvom redu odnosi na radove H. Hojdžera „Odnos jezika prema kulturi“ i Dž. H. Grinberga „Istorijska lingvistika i jezici bez pisma“. U manjoj meri takvog su karaktera tekstovi F. Launsberija o metodima i tehnikama lingvističkog istraživanja na terenu, K. Klakhona o opštim kategorijama kulture, K. Levi-Strosa o socijalnoj strukturi, A. Martinea o strukturalnoj lingvistici, i još neki. Pojava ovog zbornika nije, kako izgleda, kod nas šire primećena, iako bi on mnogima mogao da posluži kao koristan priručnik. Za dublja proučavanja njegova korisnost je umanjena izostavljanjem kompletne literature, inače veoma obimne, na koju se pozivaju autori originala.

SPISAK NAVEDENIH DELA

-
- Bernstein, B. (Ed.). 1973. *Class, Codes and Control*. London.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York.
- Boehm, M. H. 1933. „Nationalism”. *Encyclopedia of the Social Sciences*, XI:231-240. New York.
- Bossard, J. H. S. 1945. „The Bilingual Individual as a Person — Linguistic Identification with Status”. *American Sociological Review* 10:699—709.
- Bright, W. (Ed.). 1966. *Sociolinguistics*. The Hague.*
- Bright, W. and A. K. Ramanujan. 1964. „Sociolinguistic Variation and Language Change”. (U Zborniku pod Lunt, 1964).
- Brozović, D. 1965. „Standardi su znak civilizacije, u jeziku također”. *Izraz*, god. IX, br. 8—9, 758—768.
- Brozović, D. 1970. *Standardni jezik*. Matica hrvatska, Zagreb.*
- Brun, A. 1946. *Parlers régionaux: France dialectale et unité française*. Paris.
- Bugarski, R. 1964. „Edvard Sapir — istraživač jezika i kulture”. *Živi jezici*, knj. VI, br. 1—4, 47—53.
- Bugarski, R. 1965. „Grad i jezik”. *Izraz*, god. IX, br. 4, 366—375.
- Bugarski, R. 1969. „Uriel Weinreich” (In memoriam). *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, knj. XII, br. 231—234.
- Bugarski, R. 1972. *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd. (Pogl. I: „Jezik i jezici u istoriji lingvistike”).
- Bugarski, R. 1973a. „Lingvistika kao nauka o čoveku”. *Izraz*, god. XVII, br. 8, 97—106.
- Bugarski, R. 1973b. „Lingvistička teorija i društvene funkcije jezika”. (U Zborniku pod *Lingvistika* 1973, 109—115).
- Chomsky, N. 1964. *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague.
- Čomski, N. 1972. *Gramatika i um* (izbor i redakcija: R. Bugarski). Nolit, Beograd.
- Cohen, M. 1971. *Matériaux pour une sociologie du langage*, I—II. Paris.*
- Das Gupta, J. 1970. *Language Conflict and National Development*. Berkeley and Los Angeles.
- *) Jedinice ovako označene zvezdicom anotirane su u rubrici „Prikazi”.
-

-
- Dečki govor. 1973. Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 6. Naučna knjiga, Beograd.*)
- Deutsch, K. 1953. *Nationalism and Social Communication*. New York.
- Durkheim, É. 1968. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris.
- Emeneau, M. B. 1956. „India as a Linguistic Area”. *Language* 32:3—16.
- Ferguson, C. A. 1959. „Diglossia”. *Word* 15:325 — 40.
- Ferguson, C. A. 1962. „The Language Factor in National Development”. *Anthropological Linguistics* 4:23—7.
- Ferguson, C. A. and J. J. Gumperz (Eds.). 1960. *Linguistic Diversity in South Asia*. Bloomington, Indiana.
- Filipović, R. 1971. *Kontakti jezika u teoriji i praksi*. Školska knjiga, Zagreb.*)
- Fischer, J. L. 1958. „Social Influences on the Choice of a Linguistic Variant”. *Word* 14:47—61.
- Fishman, J. A. 1964. „Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry”. *Linguistics* 9:32—70.
- Fishman, J. A. (Ed.). 1968. *Readings in the Sociology of Language*. The Hague.*)
- Fishman, J. A. 1970. *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley, Massachusetts.
- Fishman, J. A. (Ed.). 1971. *Advances in the Sociology of Language*, I. The Hague.*)
- Fishman, J. A. (Ed.). 1972a. *Advances in the Sociology of Language*, II. The Hague.*)
- Fishman, J. A. 1972b. „The Link Between Macro- and Micro-sociology in the Study of Who Speaks What to Whom and When”. (U zborniku pod Gumperz and Hymes, 1972).
- Fishman, J. A. et al. 1966. *Language Loyalty in the United States*. The Hague.
- Fishman, J. A., C. A. Ferguson and J. Das Gupta (Eds.). 1968. *Language Problems of Developing Nations*. New York.
- Garvin, P. 1959. „The Standard Language Problem: Concepts and Methods”. *Anthropological Linguistics* 2:28—31.
- Garvin, P. and M. Mathiot. 1960. „The Urbanization of the Guarani Language — A Problem in Language and Culture” (U zborniku: A. Wallace, Ed., *Man in Culture*. Philadelphia).
-

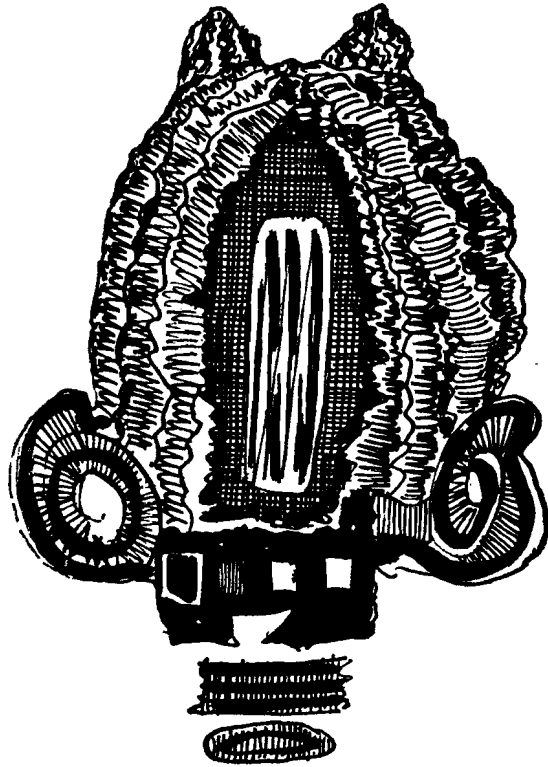
-
- Giglioli, P. P. (Ed.). 1972. *Language and Social Context*. Harmondsworth, Middlesex.*)
- Greenberg, J. H. 1956. „The Measurement of Linguistic Diversity”, *Language* 32:109—115.
- Gumperz, J. J. 1961. „Speech Variation and the Study of Indian Civilization”. *American Anthropologist* 63:976—988.
- Gumperz, J. J. 1962. „Types of Linguistic Communities”. *Anthropological Linguistics* 4:28—40. (Prevedeno u ovom broju.)
- Gumperz, J. J. 1964. „Linguistic and Social Interaction in Two Communities”. (U zborniku pod Gumperz and Hymes, 1964).
- Gumperz, J. J. 1970a. „Sociolinguistics and Communication in Small Groups”. (Preštampano u zborniku pod Pride and Holmes 1972.)
- Gumperz, J. J. 1970b. „On the Communicative Competence of Bilinguals”. *Language in Society* 1:143—154.
- Gumperz, J. J. and D. H. Hymes (Ed.). 1964. „The Ethnography of Communication”. *American Anthropologist* 66:6, Part 2.
- Gumperz, J. J. and D. H. Hymes (Eds.). 1972. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York.*)
- Haugen, E. 1953. *The Norwegian Language in America*. Philadelphia.
- Haugen, E. 1962. „Schizoglossia and the Linguistic Norm”. *Monograph Series on Languages and Linguistics* (Georgetown University, Washington, D. C.), No. 15, 63—69.
- Haugen, E. 1966. *Language Planning and Language Conflict: The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, Massachusetts.
- Havránek, B. 1936. „Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur” (Preštampano u zborniku pod Vachek, 1964).
- Hertzler, J. O. 1965. *A Sociology of Language*. New York.*)
- Hymes, D. H. 1961. „Linguistic Aspects of Cross-cultural Personality Study”. (U zborniku: B. Kaplan, Ed., *Studying Personality Cross-culturally*, New York).
- Hymes, D. H. 1962. „The Ethnography of Speaking”. (U zborniku T. Gladwin and M. Sturtevant, Eds., *Anthropology and Human Behavior*, Washington).
-

-
- Hymes, D. H. (Ed.). 1964. *Language in Culture and Society*. New York.*)
- Hymes, D. H. 1967. „Modes of the Interaction of Language and Social Setting”. *Journal of Social Issues* 23:8—28.
- Hymes, D. H. 1971. „On Communicative Competence”. (Preštampano u zborniku pod Pride and Holmes, 1972; odlomci prevedeni u ovom broju).
- Hymes, D. H. 1972. „Editorial Introduction”. *Language in Society* 1:1—14.
- Ivić, M. 1965. „Jezička individualnost grada”. *Izraz*, god. IX, br. 8—9, 740—747.
- Ivić, P. 1971. *Srpski narod i njegov jezik*. SKZ, Beograd.*)
- Jakobson, R. 1960. „Linguistics and Poetics”. (U zborniku pod Sebeok 1960; prevedeno i kod nas, u izboru *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966.)
- Jespersen, O. 1970. *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*. Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.*)
- Kalogjera, D. 1973. „Sociolingvistika i sociologija jezika”. (U zborniku pod *Lingvistika*, 1973, 165—172.)
- Katičić, R. 1971. *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga. Zagreb.*)
- Klajn, I. 1971. *Uticaji engleskog jezika u italijanskom*. Filološki fakultet, Beograd.*)
- Kloss, H. 1952. *Die Entwicklung neuer germanischen Kultursprachen von 1800 bis 1950*. München.
- Kohn, H. 1945. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origin and Background*. New York.
- Kroeber, A. L. 1948. *Anthropology*. New York.
- Kroeber, A. L. (red.). 1972. *Antropologija danas*. Vuk Karadžić, Beograd.*)
- Labov, W. 1963. „The Social Mativation of a Sound Change”, *Word* 19:273—309.
- Labov, W. 1964. „Phonological Correlates of Social Stratification”. (U zborniku pod Gumperz and Hymes, 1964.)
- Labov, W. 1965. „On the Mechanism of Linguistic Change”. *Monograph Series on Languages and Linguistics* (Georgetown University, Washington, D. C.), No. 18, 91—114.
-

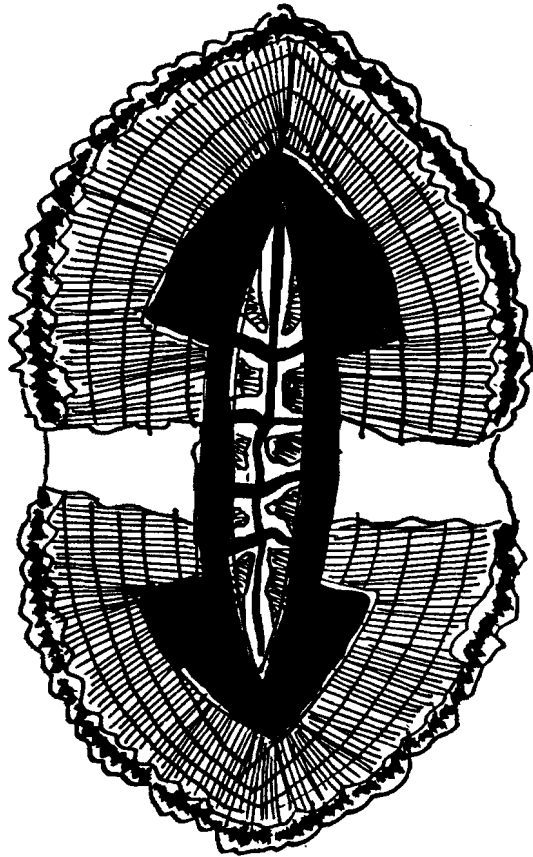
-
- Labov, W. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D. C.
- Labov, W. 1970. „The Study of Language in its Social Context”. (Preštampano u zborniku pod Fishman, 1971, delimično i pod Giglioli, 1972; odlomci prevedeni u ovom broju).
- Levi-Stros, K. 1966. *Divlja misao*. Nolit, Beograd.
- Le Page, R. B. 1964. *The National Language Question: Linguistic Problems of Newly Independent States*. London.
- Lieberson, S. (Ed.) 1966. *Explorations in Sociolinguistics*. The Hague.*)
- Lieberson, S. 1970. *Language and Ethnic Relations in Canada*. New York.
- Lingvistika*. 1973. Izbor tekstova u časopisu Trećeg programa Radio-Beograda, br. 18 (leto), 109—321.*)
- Linton, R. 1936. *The Study of Man*. New York.
- Linton, R. (Ed.). 1940. *Acculturation in Seven American Indian Tribes*. New York.
- Linton, R. 1943. „Nativistic Movements”. *American Anthropologist* 45:230—240.
- Lunt, H. G. (Ed.). 1964. *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. The Hague.
- Mackey, W. F. 1970. „A Typology of Bilingual Education”. *Foreign Language Annals* 3:4.
- Majstorović, S. 1972. „Kulturne i jezičke različitosti”. *Kultura*, br. 19, 122—145.
- Martinet, A. 1954. „Dialect”. *Romance Philology* 8:1.
- Martinet, A. 1964. *Elements of General Linguistics*. Chicago.
- Mauss, M. 1969. *Essais de sociologie*. Paris.
- Mikeš, M. 1968. „Bilingual Education of Preschool Children by Audiovisual Aids”. *Metodologia nell'insegnamento delle lingue*, Milano.
- Mikeš, M. 1970. „Ostvarivanje dvojezične pedagoške aktivnosti u predškolskim ustanovama”. *Savremeno obrazovanje* 2 (Novi Sad).
- Morag, S. 1959. „Planned and Unplanned Development in Modern Hebrew”. *Lingua* 8:247—263.
- Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. 1974. NIP Oslobođenje, Sarajevo.*)
- Musić, S. 1972. *Romanizmi u severno-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet, Beograd.*)
-

-
- Nadel, S. F. 1957. *The Theory of Social Structure*. London.
- Pousland, E. 1933. *Étude sémantique de l'anglicisme dans le parler franco-américain de Salem (Nouvelle Angleterre)*. Paris.
- Pride, J. B. and J. Holmes (Eds.). 1972. *Sociolinguistics*. Harmondsworth, Middlesex.*)
- Sapir, E. 1949. „Language and Environment”. (U izboru D. G. Mandelbaum, Ed., *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, Berkeley and Los Angeles; prevedeno u ovom broju.)
- Sapir, E. (u pripremi). *Ogledi iz kulturne antropologije* (izbor i predgovor: R. Bugarski). Duga, Beograd.
- Sebeok, Th. A. (Ed.). 1960. *Style in Language*. New York.
- Shuy, R. W. (Ed.). 1973. *Sociolinguistics: Current Trends and Prospects* Washington, D. C.*)
- Skalička, V. 1948. „The Need for a Linguistics of la parole”. (Preštampano u zborniku pod Vachek, 1964.)
- Sociologija jezika*. 1972. Izbor tekstova u časopisu Trećeg programa Radio-Beograda, br. 15 (jesen), 43—138.*)
- Soffiatti, J. P. 1955. „Bilingualism and Biculturalism”. *Journal of Education Psychology* 46:222.
- Stern, A. 1949. *Philosophie du rire et des pleurs*. Paris.
- Swadesh, M. 1948. „Sociologic Notes on Obsolete Languages”. *International Journal of American Linguistics* 14:226—235.
- Škara, Lj. 1972. „Nepismenost — dug pratilac društveno-ekonomskog razvoja SR Srbije”, *Kultura*, br. 19, 84—119.
- Tauli, V. 1968. *Introduction to a Theory of Language Planning*. Uppsala.
- Vachek, J. (Ed.). 1964. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington.
- Vuković, J. 1972. *Naš književni jezik danas*. Veselin Masleša, Sarajevo.*)
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact*. New York. (Odlomci prevedeni u ovom broju.)
- Weiss, R. 1947. „Die Brünig-Napf-Reuss-Linie als Kulturgrenze zwischen Ost- und Westschweiz auf Volkskundlichen Karten”. *Geographica Helvetica* 21:153—175.
-

Zengel, M. S. 1962. „Literacy as a Factor in Language Change”. *American Anthropologist* 64:132
—139.

SUMMARY

LANGUAGE AND SOCIETY

Edited by Ranko Bugarski

The aim of this issue is to present to the Yugoslav reading public a body of texts exemplifying recent and current work in the rapidly expanding field now commonly referred to as sociolinguistics, or the sociology of language. The general background is that of the various roles played by language in its social context. The focus is on Western, predominantly American research, both as a result of its widely acknowledged theoretical and methodological importance and because it is less well-known in Yugoslavia than the approaches developed earlier in Romance and Eastern European countries. An introductory survey is provided by the issue editor, a professor of English at the University of Belgrade. This is followed by a selection of articles by some of the leading authorities in the field, including linguists, anthropologists and sociologists. All these articles were specifically chosen and translated for this purpose. Added to them are three contributions by Yugoslav authors, dealing with different aspects of the language situation in this country as it reflects social phenomena and, more generally, the functions of language in everyday life. The issue also includes a selective annotated list of recent publications of sociolinguistic interest and a comprehensive list of references, amounting to an initial bibliography of the trends represented in the present anthology.

The current period is marked by an increasing international and interdisciplinary awareness of the fundamental nature and intrinsic complexity of the ties between language and society — and, analogously, between linguistics and sociology. It is hoped that readers in Yugoslavia, a country traditionally beset with a variety of sociolinguistic problems, will find in these pages a source of both information on a world-wide scale and encouragement to see the familiar domestic scene in a somewhat broader perspective, suggesting new lines of research as well as of coordinated social activity.

CONTENTS

Ranko Bugarski

LANGUAGE AND SOCIETY

8

Edward Sapir

LANGUAGE AND ENVIRONMENT

33

John Gumperz

TYPES OF LINGUISTIC COMMUNITIES

47

Uriel Weinreich

LANGUAGES IN CONTACT

58

Einar Haugen

DIALECT, LANGUAGE, NATION

74

Punya Sloka Ray

LANGUAGE STANDARDIZATION

89

Valter Tauli

PRACTICAL LINGUISTICS: THE THEORY OF
LANGUAGE PLANNING

99

Joshua A. Fishman

THE SOCIOLOGY OF LANGUAGE

104

Basil Bernstein

ELABORATED AND RESTRICTED CODES

116

William Labov

THE STUDY OF LANGUAGE IN ITS SOCIAL
CONTEXT

123

199

CONTENTS

Dell H. Hymes

ON COMMUNICATIVE COMPETENCE

129

Damir Kalogjera

IN SUPPORT OF THE CONCEPT OF
COMMUNICATIVE COMPETENCE

138

Melanija Mikeš

A TYPOLOGY OF BILINGUALISM IN THE
EDUCATIONAL SYSTEM OF VOJVODINA

147

Ivan Čolović

INTRODUCING THE LANGUAGE OF OBITUARIES

168

Reviews

Ranko Bugarski

SOME RECENT PUBLICATIONS IN
SOCIOLINGUISTICS

180

REFERENCES

190

SUMMARY

198

Kultura

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

TEMATSKI BROJ

JEZIK I DRUŠTVO

RANKO BUGARSKI

EDVARD SAPIR

DŽON GAMPERC

JURIEL VAJNRAJH

AJNAR HAUGEN

P. SLOKA REJ

VALTER TAULI

DŽOŠUA FIŠMAN

BAZIL BERNSTAJN

VILJEM LABOV

DEL HAJMZ

DAMIR KALOGJERA

MELANIJA MIKEŠ

IVAN ČOLOVIĆ

25

'74